

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

19. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE VE 20.
YÜZYILIN BAŞLARINDA GÜMÜŞHANE
SANCAĞI'NDA RUMLAR

DÜZELTİLMİŞ TEZ

Hamit SARI

2501181040

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ Adem KORKMAZ

İSTANBUL – 2022

ÖZ

19. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE VE 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA GÜMÜŞHANE SANCAĞI'NDA RUMLAR

HAMİT SARI

Osmanlı Devleti, kurulduğu ve genişlediği coğrafya itibariyle çok sayıda farklı din ve mezheplere mensup toplulukları bünyesinde barındırmıştır. Din esasına dayalı olarak ve "*Millet Sistemi*" tabiriyle ifade edilen bir sistemle idare olunan bu gruplardan en önde geleni Rumlardır. Bu çalışmamızda, Osmanlı Devleti idaresinde, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında, Gümüşhane Sancağı'nda yaşamış olan Rumlar incelenecektir. Osmanlı coğrafyasının her bölgesinde bulunan Rumların, Gümüşhane özelinde, 1880-1918 tarih aralığında, nüfus, göç ve faaliyetleri literatür ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane Sancağı, Rum, Nüfus, Göç, Siyasi Faaliyet

ABSTRACT

RUMS IN GÜMÜŞHANE SANJAK AT THE LAST QUARTER OF THE 19TH CENTURY AND BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

HAMİT SARI

The Ottoman Empire, in terms of the geography in which it was founded and expanded, accommodated a large number of communities belonging to different religions and sects. The most prominent of these groups, which are governed by a system expressed on the basis of religion and the term "Millet System", is the Greeks. In this study, the Greeks who lived in the Sanjak of Gumushane in the late 19th and early 20th centuries under the administration of the Ottoman Empire will be examined. The population, migration and activities of the Greeks in every region of the Ottoman geography in the 1880-1918 date range will be discussed in the light of the literature and the documents in the Presidential Ottoman Archives.

Keywords: Gumushane Sanjak, Rums, Population, Migration, Political Activity

ÖNSÖZ

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti tarihi için her açıdan oldukça yoğun geçen bir dönemdir. Bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısı, devletin kendini ayakta tutma çabaları içerisinde olduğu; gerçekleştirmeye çalıştığı yeniliklerin de yoğun şekilde yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu süreç aynı zamanda Osmanlı milletleri için de yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu dönem, asırlardır Müslümanlarla uyum içerisinde yaşamış ve devletin önemli kademelerinde görev almış olan Rumların devletten kopuşunun başladığı zaman dilimi olmuştur.

Çalışmamızda, Osmanlı Devleti idaresinde, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında, Gümüşhane Sancağı'nda yaşamış olan Rumları inceledik. Osmanlı coğrafyasının her bölgesinde bulunan Rumların, Gümüşhane özelinde nüfus, göç ve sosyo-ekonomik faaliyetleri literatür ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler ışığında ele alınmıştır. Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

İlk bölüm; ***“19. Yüzyılda Gümüşhane Rumları'nın Sosyal ve Kültürel Hayatı”*** başlığı altında Trabzon Vilâyet Salnamesi, Osmanlı Arşivleri ve Seyyahların eserlerinde yer alan bilgilerden istifade edilerek hazırlanmıştır. İkinci bölümde; ***“Gümüşhane Rumları'nın Ekonomik Durumu ve Göç Hareketleri”*** Gümüşhane Sancağı içine, dışına ve yurt dışına gerçekleşen göçler ve sancaktaki maden ocaklarının iktisadi etkisi dikkate alınarak incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise ***“Gümüşhane Rumları'nın Siyasi Faaliyetleri”*** konu başlığında bölgede gerçekleşen Pontuşçuluk faaliyetleri ele alınmıştır.

Tez süresi boyunca, bana her konuda destek ve yardımcı olan, tavsiyelerini ve sabrını hiçbir zaman benden esirgemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Adem KORKMAZ'a sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Her zaman beni yüreklendiren tezimin her sayfasında emekleri olan kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN'a; çalışmam boyunca gerek maddi gerek manevi desteklerini üzerimden esirgemeyen değerli Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na çok teşekkür ediyorum. Kıymetli kütüphanesini bana açan değerli büyüğüm Dursun TOPALOĞLU'na ne kadar teşekkür etsem azdır. Dostlarım Aykut Aytan, Cenk Hüner ve Mustafa Ünlüsoy'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Araştırma safhasında

yardımlarını ve güler yüzlerini esirgemeyen İSAM ve Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi çalışanlarına teşekkürü borç bilirim. Son olarak hayatım boyunca her türlü desteklerini kalbimde taşıdığım, daima yanımda olan aileme minnettarım.

Hamit SARI

İstanbul, Temmuz 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
TABLolar LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA GÜMÜŞHANE RUMLARI'NIN SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATI

1.1. Bir Rum Yerleşim Bölgesi Olarak Gümüşhane.....	13
1.1.1. Gümüşhane (Merkez) Kazası.....	13
1.1.2. Torul Kazası.....	15
1.1.3. Şiran ve Kelkit Kazaları.....	25
1.2. Gümüşhane'de Toplumsal Yapı.....	26
1.3. Gümüşhane Sancağı Rumlarının Nüfus İstatistikleri.....	30
1.4. Gümüşhane Rumlarının Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri.....	36
1.5. Gümüşhane Rumlarında Tanassur ve Din Değişirme Hadiseleri....	40
1.5.1. Gizli Hristiyanlar (Kriptolar).....	41

1.6. Rum Patrikhanesi'nin Gümüşhane Kiliselerine Dair Talepleri.....	48
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

GÜMÜŞHANE RUMLARI'NIN EKONOMİK DURUMU VE GÖÇ HAREKETLERİ

2.1. Gümüşhane Rumlarının Ekonomik Faaliyetleri.....	50
2.2. Gümüşhane Madenleri ve Rumlar.....	51
2.3. Gümüşhane Sancağı'ndan Göçen Rumlar.....	56
2.3.1. Sancak İçi ve Sancak Dışı Göç Hareketleri.....	62
2.3.2. Osmanlı Dışına Gerçekleşen Göçler.....	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜMÜŞHANE RUMLARI'NIN SİYASİ FAALİYETLERİ

3.1. Gümüşhane Rumları Arasında Zararlı Siyasi Akımlar.....	75
3.1.1. Gümüşhane Rumlarının Grekçe Öğrenimi ve Gümüşhane İsminin Grekçe'ye Çevrilmesi Talebi.....	76
3.1.2. Pontusçuların Gümüşhane Rumlarını Tahrikleri ve Faaliyetleri...	80
3.2. Rusya Devleti'nin Gümüşhane Rumlarına Yönelik Siyaseti.....	81
3.3. Balkan Harbi'nde Gümüşhane Rumlarının Pontusçuluk Faaliyetleri.....	82
3.4. I. Cihan Harbi'nde Gümüşhane Rumlarının Pontusçuluk Faaliyetleri.....	86

SONUÇ.....	87
BİBLİYOGRAFYA.....	89
EKLER.....	101

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Santa Köyü'nün Mahalleleri.....	20
Tablo 1.2: 1915'e ait Torul Kazası'nın Müslim ve Gayrimüslim Rum Nüfusu.....	22
Tablo 1.3: 20. Yüzyılın Başlarında Gümüşhane Sancağı'ndaki Rum Nüfusun Kazalara Göre Dağılımı.....	27
Tablo 1.4: 1870 Trabzon Vilâyeti Salnamesine Göre Gümüşhane Sancağı'nın Nüfusu.....	30
Tablo 1.5: 1880 Yılı Nüfus Verilerine Göre Gümüşhane Sancağı'nın Nüfusu.....	31
Tablo 1.6: 1881/1882-1893 Genel Sayımında Gümüşhane Sancağı Nüfusu.....	32
Tablo 1.7: Gümüşhane Sancağı'nda Doğan ve Hayatını Kaybedenlerin Sayıları.....	33
Tablo 1.8: 1906/1907 Genel Sayımında Gümüşhane Sancağı Nüfusu.....	34
Tablo 1.9: Soteriadis'e Göre 1912'de Gümüşhane Sancağı Nüfusu.....	34
Tablo 1.10: 1914 Genel Sayımında Gümüşhane Sancağı Nüfusu.....	35
Tablo 1.11: 1881/1882 ve 1914 Tarihli Osmanlı Nüfus İstatistikleri'ne Göre Gümüşhane Sancağı'nın Nüfusu.....	35
Tablo 1.12: Gizli Hristiyan Köyleri ve Hane Sayısı.....	45
Tablo 2.1: Gümüşhane Sancağı'ndan Göç Eden Gayrimüslimler.....	59
Tablo 2.2: 1839-1861 Yıllarında Gümüşhane Rumlarının Şiran Kazası'nda Göç Ettikleri Yerler.....	63
Tablo 2.3: Gümüşhane Rumlarının Civar Vilâyetlerde Göçtükleri Yerler.....	65

KISALTMALAR LİSTESİ

A. MKT. MHM: Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi

A. MKT. NZD: Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair

A. MKT. UM: Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât

A.g.m.: Adı geçen makale

A.g.md.: Adı geçen madde

A.g.e.: Adı geçen eser

A.g.t.: Adı geçen tez

A.y.: Aynı yer

AYN. TZ. D: Ayniyat Trabzon Defterleri

BEO: Bâbîâlî Evrak Odası

Bkz.: Bakınız

BOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Bs.: Baskı

C.: Cilt

C. ML: Cevdet Maliye

Çev.: Çeviren

DH. EUM. KLU: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi

DH. MKT: Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi

DH. İD: Dâhiliye Nezâreti İdare

DH. SYS: Dâhiliye Nezâreti Siyasi Kısım Evrakı

DH. ŞFR: Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

HR. TO: Hâriciye Nezâreti Hâriciye Tercüme Odası

HR. SYS: Hâriciye Nezâreti Siyasi Kalemi

İ. AZN: İrâde Adliye ve Mezâhib

İ. DH: İrâde Dahiliye

İ. MF: İrâde Maarif Nezâreti

MF. MKT: Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi

MV: Meclis-i Vükela

NFS.d: Nüfus Defterleri

TTK.: Türk Tarih Kurumu

Yay.: Yayınları

Y. A. HUS: Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı

Y. A. RES: Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı

Y. MTV: Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı

Y. PRK: Yıldız Perakende

Y. PRK. DH: Yıldız Perakende, Dâhiliye Nezâreti Maruzâtı

Y. PRK. UM: Yıldız Perakende, Umum Vilâyetler

GİRİŞ

Tezin Önemi ve Amacı

19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başlarında Gümüşhane Sancağı'ndaki Rumları ele aldığımız bu çalışma ile Gümüşhane ölçeğinde Rumların ekonomik, sosyal, siyasi ve dinî hayatları; nüfus istatistikleri, Rum yerleşimleri ve göç olgusu özelinde Osmanlı tarih yazımında eksik kalan önemli bir alana katkıda bulunmak hedeflenmektedir. Bu amaçla ilk bölümde 19. yüzyılda Gümüşhane Rumları'nın Sosyal ve Kültürel Hayatı incelenerek sancaktaki Rumların yaşamlarına değinilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde madenler ve Rumlar arasındaki ilişkiden yola çıkılarak ekonomik durum ve madenciliğin sekteye uğramasıyla beraber gerçekleşen göç hareketleri tetkik edilmiştir. Üçüncü ve Son bölümde ise Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ve literatüre yansıyan yüzüyle Gümüşhane Rumları'nın Siyasi Faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Kaynak Değerlendirmesi

Çalışmamızın ortaya çıkmasında Osmanlı Arşiv belgeleri önemli bir yer tutmaktadır. Ağırlıklı olarak birincil kaynaklar üzerinden incelemelerde bulunsak ta belgelerin yetersiz kaldığı noktalarda sınırlı sayıda da olsa literatürde yer alan kaynaklardan da istifade etmeye gayret gösterdik. Birincil kaynak olan arşiv belgeleri arasında başta *Nüfus Defterleri* olmak üzere *Bâbîâlî Evrak Odası*, *Ayniyat Trabzon Defterleri*; *Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Umumi*, *Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi*, *Dâhiliye Nezâreti İdâre*, *Dâhiliye Nezâreti Siyasi Kısım Evrakı*, *Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi*; *Hâriciye Nezâreti Hâriciye Tercüme Odası*, *Hâriciye Nezâreti Siyasi Kalemi*; *İrâde Adliye ve Mezâhib*; *Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi*; *Meclis-i Vükela*; *Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât*, *Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair*, *Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi*; *Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı*, *Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı*, *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı*, *Yıldız Perakende*, *Yıldız Perakende Dâhiliye Nezâreti Maruzatı*, *Yıldız Perakende Umum Vilâyetler* tasnif ve fonları kullanılmıştır.

Araştırmamızda sınırlı sayıda da olsa akademik çalışmalardan da faydalandık. Bu çalışmaların başında Kemal Saylan'ın Doktora Tezi olan *Gümüşhane Sancağı (1850-1918)*¹ gelmektedir. Bu çalışmada yazar, 1850-1918 tarihi aralığındaki Gümüşhane'nin sosyal, ekonomik ve idâri yapısını işlemiştir. Çalışma konumuz olan Gümüşhane Rumları hakkında oldukça az miktarda bilgi mevcuttur. Diğer bir çalışma olarak Selahattin Tozlu'nun "*Gümüşhane Rumları ve Pontusçuluk*" adlı makalesini zikredebiliriz.² Yine Kemal Saylan'ın *Seyyahların Gözüyle Gümüşhane*³, "*XIX. Yüzyılda Gümüşhane Sancağı'nda Yaşanan Gayrimüslim Göçleri*⁴", Osman Köse'nin "*Balkan Savaşları Sırasında Rusların Trabzon ve Gümüşhane Rumlarını Tahriki*⁵" ve Ari Çokona'nın Rumların yerleşim alanları ile alakalı yapmış olduğu *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri*⁶ adlı çalışmaları kayda değer diğer akademik çalışmalardır.

Gümüşhane'nin Tarihçesi

Gümüşhane'nin ne zaman ve nasıl kurulduğu hakkında kaynaklarda net bilgi mevcut değildir. Araştırmacıların ekseriyeti Gümüşhane'nin ilk defa günümüzde şehrin kuzeybatısında yer alan "*Canca*" adıyla bilinen mahallenin bulunduğu yerde kurulduğu görüşündedir. Ünlü Seyyah Evliya Çelebi'nin naklettiği bilgilere göre İskender'in komutanlarından Philikos'un gümüş madenlerini keşfinin ardından yörede şehrin önemi artmaya başlamıştır. İskender sonrası Gümüşhane, önce Pontus Devleti, ardından Roma İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun 395'de ikiye ayrılmasının akabinde Bizans adıyla bilinen Doğu Roma'nın hâkimiyetine girdi.

¹ Kemal Saylan, **Gümüşhane Sancağı (1850-1918)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Tarih Programı Doktora Tezi, Trabzon, 2012.

² Selahattin Tozlu, "*Gümüşhane Rumları ve Pontusçuluk*", **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Editör: Veysel USTA, Serander Yayınları, Ankara, 2007, s. 397-408. Yazar, bu çalışmada Gümüşhane Rumları hakkında iki sayfayı geçmeyecek bilgi vermektedir.

³ Kemal Saylan, **Seyyahların Gözüyle Gümüşhane (Osmanlı Dönemi)**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Birinci Baskı, Trabzon, 2015.

⁴ Kemal Saylan, "*XIX. Yüzyılda Gümüşhane Sancağı'nda Yaşanan Gayrimüslim Göçleri*", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S. 20, Trabzon, 2016, s. 275-292.

⁵ Osman Köse, "*Balkan Savaşları Sırasında Rusların Trabzon ve Gümüşhane Rumlarını Tahriki*", **Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör**, Editör: Osman Köse, İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları, 2. Baskı, Samsun, 2017, s. 285-301.

⁶ Ari Çokona, **20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri**, Literatür Yayınları, Birinci Basım, Kasım 2016, İstanbul.

Gümüşhane, bu imparatorluğun idari taksiminde Khaldia (Haldia) teması sınırları içerisinde yer almaktaydı.⁷

Selçuklular'ın Bizans'ı yenilgiye uğrattığı “*Pasinler Savaşı*”ndan sonra Gümüşhane ve çevresi kısa süreliğine de olsa Türk hâkimiyetine girdi.⁸ Malazgirt Savaşı akabinde Sultan Alparslan'ın Erzincan ve civarının fethi vazifesini verdiği komutanlarından Emir Mengüçük Gazi, Gümüşhane ve çevresini ele geçirerek Erzincan'a bağladı. Anadolu Selçukluları devrinde Gümüşhane, Melik II. Gıyâseddin Keyhusrev ve atabeği Mübârizüddin Ertokuş komutasındaki ordu tarafından ele geçirildi.⁹ Moğolların Anadolu'yu istilası sırasında Gümüşhane ve çevresi de İlhanlıların hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. İlhanlıların bölgedeki nüfuzunu kaybetmeye başlamasıyla Gümüşhane'ye Celâyirliler hâkim oldu. Celâyirliler'in ardından Eretnaoğulları'nın hâkimiyeti altına girdi. Akabinde Kadı Burhâneddin, Akkoyunlular, Karakoyunlular arasında el değiştirdi.¹⁰ Gümüşhane, bir süre de Trabzon Rum Devleti'nin hâkimiyeti altına girdi. 1461'de Fatih Sultan Mehmed'in bu devletin mevcudiyetine son vermesi üzerine Gümüşhane, Osmanlı topraklarına dâhil oldu. Ancak 1467'de Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından Gümüşhane ve çevresi ele geçirildi. Bu hâkimiyet, 1473 yılında Fatih Sultan Mehmed komutasındaki Osmanlı ordusunun Otlukbeli Savaşı'nda Akkoyunlu Uzun Hasan'ı mağlup etmesiyle sona erdi. Akabinde şehir kesin olarak Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdi.

Osmanlı idaresinde Gümüşhane; sırasıyla Erzurum, Trabzon beylerbeyiliklerinin sınırları dâhilinde yer aldı. Bölgenin en önemli gelir kaynağı olan gümüş yataklarının işletilmesine Osmanlılar zamanında da devam edildi.¹¹ Fatih Sultan Mehmed, maden halkına vergi muafiyeti getirerek madencililiği teşvik etti. Kanuni Sultan Süleyman zamanında şehir merkezi, yeni gümüş yataklarına daha yakın olan günümüzde Süleymaniye Mahallesi olarak bilinen konuma taşındı. Bu değişiklik Canca'nın önemini kaybetmesine Süleymaniye Mahallesi'nin gelişmesine yol açtı.

⁷ Metin Tuncel, “Gümüşhane”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 14, İstanbul, 1996, s. 273.

⁸ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul, 1980, s. 122.

⁹ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, İstanbul, 1984, s. 361.

¹⁰ Tuncel, **a.g.md.**, s. 273.

¹¹ “...Hatta burada gümüş sikkeler basıldığı da bilinmektedir.” Tuncel, **a.g.md.**, s. 273.

18. yüzyılda gümüş madeninin çıkarılması ve sikke darbına devam edildi.¹² Gümüşhane'nin önemi 19. yüzyıla kadar sürmüştür. Fakat 18. yüzyılın ikinci yarısında Sultan III. Mustafa zamanında (1757-1774) su ile dolan gümüş madenleri Batı'dan getirilen alet edevat ile kurtarılmaya çalışılmasına rağmen bir başarı elde edilemeyince Gümüşhane önemini kaybetmeye başlamıştır.

19. yüzyılda maden rezervi giderek azaldı. 1829 tarihindeki Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rus orduları Gümüşhane yakınlarındaki Hart Ovası'na kadar ilerlediklerinden şehir bu savaştan ciddi manada etkilendi. Nüfusun bilhassa geçimini madencilikle temin eden gayrimüslimlerin kahir ekseriyeti devletin diğer önemli maden şehirlerine göç etmeye başladılar.

Tanzimat devrinde eyaletten vilâyet sistemine geçilen 1864 düzenlemesiyle Gümüşhane, Trabzon Vilâyeti içerisinde bir sancak merkezi konumuna geldi. Şiran, Torul ve Kelkit Gümüşhane Sancağı'nın diğer kazalarıydı. 1869 yılında Gümüşhane'ye yolu düşen Theophile Deyrolle, şehrin meyve ticaretinde önemli bir rol üstlendiğini dile getirerek şehirden Erzurum, Trabzon ve İstanbul'a armut, civardaki daha yakın şehirlere ise kiraz sevkiyatı yapıldığını söylemektedir. Aynı seyyah o senelerde şehrin 800 civarında hânedan meydana geldiğini, çanak çömlek yapımının ileri seviyede olduğunu ve her sene kırmızı, sarı ve yeşil sırlı 30.000-40.000 testi üretildiğini satırlarına taşımaktadır.¹³ 1870 tarihli Trabzon Vilâyeti Salnâmesi'ne göre Gümüşhane'de 14 mahallede 920 hane olmak üzere toplam 2357 nüfus yaşamını sürdürmekteydi.¹⁴

Gümüşhane Sancağı'nda madencilik bitmesiyle yerleşim, önceleri yazlık konaklama için bağlık evlerin yer aldığı Harşit Vadisi yönüne kaymış ve I. Cihan Harbi sona erinceye dek eski şehir büyük oranda terk edilerek¹⁵ modern Gümüşhane şehri, yörenin ticari ve idari merkezi haline gelmiştir.

¹² “1718 ve 1730-1731 tarihlerini taşıyan sikkelerde artık Canca adının kullanılmadığı, Gümüşhane isminin geçmeye başladığı görülmektedir.” Tuncel, **a.g.md.**, s. 273.

¹³ Theophile Deyrolle, **1869'da Trabzon'dan Erzurum'a** (Çev. Reşad Ekrem Koçu), İstanbul, ts., s. 27-34.

¹⁴ Tuncel, **a.g.md.**, s. 274.

¹⁵ Eski Gümüşhane günümüzde Kanuni devrinde yapılan camiye atfen “*Süleymaniye*” ismiyle modern şehrin mahallelerinden birisi haline gelmiştir.

“*Trabzon Tarihi*”nin müellifi Şakir Şevket, Gümüşhane halkının Trabzon ve Rusya cihetlerinde rençberlik ve taşçılık, İstanbul’da yorgancılık ve kazgancılık ile geçimlerini sağladığını ifade etmiştir.¹⁶ Economides’in verilerine göre mübadeleden evvel şehir merkezinde 6 bin kişiden 2.500’ü Rum, 1.000’i Ermeni olup, şehirde 5 cami, 5 Rum ve 1 Ermeni kilisesi, hükümet konağı, kışla, 2 cephanelik, Rum öğrenciler için 1 lise ve birer erkek ve kız okulu yer almaktaydı.¹⁷

Gümüşhane, 19. yüzyıldan başlayarak Rumlarca Türkçe adının Yunanca çevirisi olan “*Argyropolis*” olarak isimlendirilmeye başlanmış olup, iddialara göre ilk olarak Trabzon’daki Rum okulu Frontisterion’un müdürünce kullanılmıştır.¹⁸ Vital Cuinet 1892’de şehrin her iki ismini de kullanmıştır.¹⁹

19. yüzyılın sonlarına doğru Ali Cevad ve Şemseddin Sami, Torul’un merkezinin Ardese (Ardasa) olduğunu, Körtin (Kürtün) Nahiyesiyle beraber 94 köyünde Türk ve Rumların nüfus bakımından birbirlerine yakın oranlarda hayatlarını sürdürdüklerini ifade etmiştir.²⁰

1904 tarihli salnamede Gümüşhane’de 3240’ı Müslüman olmak üzere 5930 nüfus yaşamını sürdürmekteydi. I. Dünya Savaşı’nda 19 Temmuz 1916-28 Şubat 1918 tarih aralığına denk gelen Rus işgaliyle şehrin çöküş süreci hızlandı. Savaşın akabinde şehir o derece harap bir haldedir ki şehirde resmi işleri yürütmek üzere daireler olmadığından idari işler için Harşit Vadisi’ndeki konaklar kullanılmak zorunda kalınmıştır.

¹⁶ Özhan Öztürk, *Pontus Antikçağ’dan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasi Tarihi*, 3. Baskı, Ankara, 2016, s. 710-711.

¹⁷ Economides, D. *The Pontus and the Right Claims of Greek Population: Topographical, Ethnographical and Historical Study with two maps and various statistics*. Constantinople (İstanbul), 1920, s. 28; Öztürk, a.g.e., s. 711’den.

¹⁸ Anthony A. M. Bryer, “The Pontic Greeks before the Diaspora”, *Oxford University Journal of Refugee Studies*, Volume 4, Issue 4, 1991, s. 328.

¹⁹ Vital Cuinet, *La Turquie d’Asie: géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l’Asie-Mineure*, Paris, 1892, s. 127.

²⁰ Öztürk, a.g.e., s. 713.

Osmanlı Devleti'nin sonlarına gelindiğinde Gümüşhane, Trabzon Vilâyeti'nden koparak bağımsız bir sancak merkezi haline gelmiş, Cumhuriyet'in ilanından sonra ise vilâyet merkezi olmuştur.²¹

Osmanlı Millet Sistemi ve Rumlar

Osmanlı Millet Sistemi'ne geçmeden önce “*Rum*” kelimesinin etimolojisine değinmemiz gerekir. “*Roma'ya mensup, Romalı*” manasındaki Romaio tabirinin Arapça'ya intikal etmiş hali olan *Rûm* kelimesi Arap-İslâm kaynaklarında Bizanslılar, Romalılar ve Müslümanların hâkimiyeti altında yaşayan Rumlar için kullanılmıştır.²²

Rûmî tabiri “*Bizans'a mensup, Bizanslı*” manasında kullanıldığı gibi köken olarak Rum asıllı olanları da tanımlamaktadır. Ayrıca Slav, Rus, Bulgar, Ermeni ve diğer etnik unsurlardan oluşan Bizans İmparatorluğu için de Rum ismi kullanılmıştır. Öyle ki Bizans'ın hâkimiyeti altındaki toprakları tanımlamak için Anadolu başta olmak üzere Arzu'r-Rûm/ Bilâdü'r-Rûm, Akdeniz için de Bahrü'r-Rûm, Bizans hükümdarları için azîmü'r-Rûm, melikü'r-Rûm gibi ifadeler kullanılmıştır.²³

Selçuklular ve Osmanlılar, Rum kelimesini Anadolu coğrafyasını ve bu coğrafyada yaşayanları tanımlamak için kullanmışlardır.²⁴ Rum kelimesi Anadolu coğrafyasında yer alan ve Grekçe bilen etnik zümreyi de tanımlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında Tokat, Amasya ve Sivas'ın dâhil olduğu idari birime “*eyâlet-i Rûm*” denilmiştir. Bununla beraber bu coğrafyada bulunan gayrimüslim-Müslüman tüm unsurlar için Rûmî/Rûm kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir. Hatta Anadolu'ya mülk-i Rûm, Osmanlı Sultanlarına Rûm padişahı, Osmanlı Devleti'nin batı kısmındaki topraklarına Rumeli denilmiştir. 1453'te Bizans'a son veren Fâtih Sultan Mehmed “*Kayser-i Rûm*” olarak nitelendirilmiş, Osmanlıların kuruluş safhalarında önemli faaliyetler yürüten askerî-dinî dört sınıf; gâziyân-ı Rûm, abdalân-ı Rûm, bâciyân-ı Rûm ve ahiyân-ı Rûm ismiyle bilinmektedir. Kaynaklardan

²¹ Tuncel, **a.g.md.**, s. 275.

²² “Arap kaynaklarında Rum adı Roma ile irtibatlandırıldığı gibi Rumların soyunun Hz. İbrahim'in oğlu İshak'tan geldiğine ve onlara Rûm b. İsû b. İshak'a nisbetle bu ismin verildiğine dair farklı görüşler vardır.” Casim AVCI, “Rum”, **DİA**, C. 35, İstanbul, 2008, s. 222.

²³ Avcı, **a.g.md.**, s. 222.

²⁴ “Mesela Anadolu Selçukluları'na Selâcika-i Rûm denilmiştir.” Avcı, **a.g.md.**, s. 225.

edindiğimiz bilgilere göre Rûmî ifadesi “*Osmanlı*” manasına da gelecek şekilde kullanılmıştır. Rûmîlik, etnik köken açısından Rumları değil, Osmanlıları içeren sosyal ve kültürel düzeni yansıtan bir niteleme olarak kullanılmıştır. Gerçekte ifadenin eski Roma Devleti topraklarıyla buralarda yaşayan halkı içerdiği bilinmektedir. Osmanlılar ise Rum kelimesini vatandaşları olan ve Grekçe konuşan Hristiyanları tanımlamak için de kullanmıştır. Bu şekliyle Anadolu’da Türkler’den önce Bizans egemenliğinde yaşayan Hristiyanlaşmış ve dilleri Yunanca/Grekçe’ye evrilmiş yerli halkları tanımlamıştır. Selçuklu ve Bizans hâkimiyetinden Osmanlı idaresine geçen bu yerli halk Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde yaşamlarını devam ettirmiştir. Bunlara daha sonra Osmanlı hâkimiyetini tanıyacak olan Trakya, adalar ve Yunan anakarasında yaşamlarını sürdüren, dilleri Grekçe olan “*tâife-i Rûmiyân*” olarak da bilinen halklar da eklenmiştir. 18 ve 19. yüzyıllarda Osmanlı ve Anadolu’da manasındaki Rûmî kelimesi yerini etnik bir zümreyi tanımlayan Rum kelimesine bırakmıştır.²⁵

Osmanlı Devleti’nde çeşitli milletlerin hukukî, toplumsal ve siyasi durumları, ruhani ve mezhepsel sadakate göre oluşmuştur. Osmanlılar “*millet*” sözcüğünü, klasik İslam literatüründeki manasına yakın bir biçimde veya ehl-i kitaba mensup olanlar için kullanmış ve böylece her millet zümresi bağlı bulundukları dinin kurallarına uygun hareket etmiştir. Bu açıdan Osmanlı’nın egemenliğindeki milletlerin din ya da mezhep temeline göre düzenlenip idare edilmesine “*millet sistemi*” denilmiştir.²⁶

İslâm kaynaklarında din ile yakın manalara gelmesi yanında belli bir dine üye olanları tanımlamak için kullanılan millet sözcüğü, Osmanlı Devleti’nde klasik dönemden başlayarak dinî toplulukları nitelemek için kullanılmıştır. 19. yüzyılda Müslümanlık dışında kalan ve dinî bir mensubiyeti temsil eden Arapça “*millet*” kelimesini Osmanlı politik üslubu, Fransızca kökenli “*nation*” kelimesine karşılık olarak kullanmıştır.²⁷

²⁵ Avcı, **a.g.md**, s. 225.

²⁶ Uğur Kurtaran, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 8, Sonbahar 2011, s. 59.

²⁷ İlber Ortaylı, “*Osmanlılar’da Millet Sistemi*”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 30, Ankara, 2020, s. 66.

Millet sistemi, İslâmi gelenekte darülharp kabul edilen toprağın darüislâma girmesinin akabinde oradaki gayrimüslim halkın “*zimmi*” kabul edilerek bir ahidnâme ile İslâm devletinin muhafazası altında yaşamasından ortaya çıkan bir hukuksal yapıdır. Millet sistemi, lisan ve etnik bir mensubiyete değil mezhep ve din temeline dayanır. Bulgarlar, Sırlar, Ortodoks Arnavut ve Rum Ortodoks Araplar, Helen toplulukla birlikte Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin dini, yönetsel, ekonomik, tüzel ve despotik idâresine bağlıydılar. Fransız İhtilali’nin sonucu olan ulusçu hareketler esnasında bu toplulukların Osmanlı hükümetinden ziyade patrikhaneye çatışmasının temelinde bu bağlılık yatmaktaydı. Asıl önem ve nüfuz sahasına Osmanlı zamanında erişen Rum Ortodoks kilisesi 19. yüzyılda Bulgar, Sırp, Eflak ve Yunan kiliselerinin ayrılmasıyla güç kaybetti.²⁸

Kendi aralarında ciddi bir yönetsel özgürlüğe sahip olan cemaatler, Osmanlı’nın ufak bir prototipidir. Bu prototipin temeli millet sistemine dayanır. Osmanlılarda Sünnî mezhebe bağlı Müslümanlar, devletin aslî unsuru olarak görülürken, idare de bunların elindedir. Yahudiler ve Hristiyanlar ise “*zimmi*” kabul edilerek vicdan ve din hürriyetine sahip bir şekilde hür yaşamışlardır.

İslâm’ın ilk yıllarında, İslâm devletinin ana temellerinden biri olan “*ümme*” mefhumuna dayanan bu sistemi geliştiren ve en sağlıklı şekilde icra eden, Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlılar, Türk-İslam devletlerinden miras aldıkları bu düzeni geliştirerek, egemenlik kurdukları memleketlerde bu sisteme uygun bir yönetim oluşturmuşlardır.

Osmanlılarda devlet denetiminde yürütülen millet sistemi, Fatih Sultan Mehmed’in 1453’te İstanbul’u fethinin akabinde Ortodoks Patriği olarak Gennadios Scholarius’u ataması ve Ortodoks halka iç işlerinde ve ruhanî meselelerde geniş yönetsel özgürlük tanınmasıyla başlamıştır. Gayrimüslimler için devletin idari açıdan ikincil ve kanunî olarak birincil temeli meydana getirilerek, her halkın mali, hukuki, kültürel ve dinsel ilerlemeleri sağlanmış ve kendine has nitelikleri muhafaza edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed, “*Han*”, “*Gazi*” ve “*Kayser*” namlarıyla cihan

²⁸ “Rum Ortodoks kilisesinin ve patriğinin konumu imparatorlukta millet sistemine en tipik örnek olmuştur. Bu çok uluslu yapıyı gösterir.” Ortaylı, **a.g.md**, s. 66-67.

hâkimiyetine giden yolun kapılarını açmış; Ermeni, Rum ve Ortodoks patriklerinin ve Yahudi hahambaşının İstanbul'da oturmalarına izin vermiştir.

Millet sisteminde her topluluk tek bir ruhanî cemaat değil aynı zamanda yönetsel bir yerel idare vasfı da görmektedir. Devlet, halk üzerindeki sorumluluklarını askerlik, ekonomi, asayiş ve genel idare tarzı meselelerde sınırlandırmış; bunların haricindeki vakıf hizmetleri, haberleşme, eğitim-öğretim, adalet ve dinî vazifeler gibi mezhep veya din temeline dayalı vazifeleri milletlerin oluşturdukları teşkilatlar tarafından uygulanmak için gayrimüslim cemaatlere tevdi etmiştir.

Osmanlı idare sisteminde kişisel sorumluluk değil, cemaatsel sorumluluk temel kabul edilmiştir. Böylece devlet, kişiyi değil, kişiye sosyal statü veren zümreleri taraf kabul etmiştir. Osmanlı sosyal yapısında kabul gören dört millet (millet-i Erbaa) bulunmaktadır. Bunlar, Müslüman, Yahudi, Ermeni ve Rum milletleridir.

Osmanlı hükümeti gayrimüslimleri cizye vergisi haricinde muhatap kabul etmemiş; millet-cemaat şeklinde tanımıştır. Sosyal yapıyı meydana getiren bu millet-cemaatler arasında geçiş yoktur. Bilhassa devletin aslî unsuru olan Müslümanların bir başka millet içine girmesi kesinlikle yasaktır. Ayrıca aynı dine mensup olursa da bir bireyin mezhep değiştirmesine izin verilmemiştir. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler de Müslümanlar gibi temel haklara sahiptirler. Onlara da mülkiyet, miras, evlenme, vasi belirleme, nafaka ve velâyet hakkı tanınmıştır. Kamuyu ilgilendiren hususlarda gayrimüslimler Şer'i hukuka tabi olmalarına rağmen miras, aile ve ticaret kanunu meselelerinde kendi dinlerine özgü kanunlara bağlı kalmışlardır. Bu uygulama, dönemin koşulları göz önüne alındığında çağını aşan bir olaydır.

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Ferman'ı ile Düvel-i Muazzama'nın tazyik ve kışkırtmaları altındaki Osmanlı tebaası gayrimüslim toplulukların, Müslümanlarla birlikte hareket edebilecekleri bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bütün Osmanlı tebaasının namus, can ve mal güvenliği temin edilmiş; davaların şeffaf bir şekilde görülmesi, vergi sisteminin düzenlenmesi, düzenli askerliğin

getirilmesi ve müsaderenin kaldırılması sağlanmıştır. Tanzimat’la beraber Müslüman milletindeki ihtiyar heyeti, muhtar vb. din harici idâre ögeleri gayrimüslim milletlere de uygulanmıştır. Böylece Hristiyan köylerinde görevlendirilen kocabaşı ve muhtarlar, “*milletbaşı*” olarak nitelendirilmişlerdir.

1856 Islahat Fermanı’yla, gayrimüslimlere Tanzimat Fermanı’nda tanınan Müslüman milletiyle eşit muamele hakkı, daha da genişletilmiştir. Bu fermanla birlikte gayrimüslimler, öncesine kıyasla oldukça konforlu bir hayata sahip olmuşlardır. Ancak 1856 Fermanı ne Müslümanları ne de gayrimüslimleri memnun etmedi. Dinî cemaatler, eskiden gelen haklarının sınırlandırılmasına itiraz ediyordu. Kilise meclislerinden başka halk mümessillerinin iştirakiyle meydana gelecek meclislerde Osmanlı’ya bağlı kimselerin söz sahibi olması imkân dahilindeydi. Gayrimüslimlerin en çok tepki gösterdikleri durum ise askerlik vazifesinin kendilerine de tevdi edilmesiydi. Ferman, gayrimüslimlere anayasal gelişme yönünden üç değişim vaat ediyordu: İlki, Belediye ve Vilâyet meclislerinde gayrimüslim ve Müslümanların uygun seviyede mümessil bulundurmaları; ikicisi, Gayrimüslimlere Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’de üye olma hakkının tanınması; üçüncüsü ise, gayrimüslim tebaanın “*Millet*” teşkilatlanmalarının tekrardan hazırlanarak dinî önderlerden başka toplumdan temsilcilerin de yer aldığı meclislerin oluşturulmasıdır.²⁹

Rum Ortodokslar 1862’de, Ermeni Gregorienler 1863’te ve Yahudiler 1865’te dinî zümrenin gücünü azaltan ve laik zümrenin hâkimiyetini artıran millet nizamnameleri çıkardılar. Rum Milleti Nizamnamesi’nin temel özellikleri şu şekildedir: İki meclis meydana getirildi. İlki 12 kişiden oluşan “*Ruhanî Meclis*”; ikincisi bu meclisin temsilcisi olan piskoposlardan seçilen 4 kişi ve 8 laik temsilcinin de yer aldığı “*karma meclis (meclis-i muhtelit)*” tir. Karma meclisin oluşturulmasında İstanbul ve çevresindeki Rumlar etkindi. Seçim iki aşamalıydı. İstanbul’dakiler, meclis temsilcilerini belirlemede rey hakkı olanları, onlar da laik meclis temsilcilerini belirliyorlardı. Karma meclislerin meydana gelmesiyle beraber, Rum milletinin iç teşkilat yapısında görece bir laikleşme; halkın cemaat

²⁹ Uğur Kurtaran, **a.g.m.**, s. 59,60,61,62,63,64-65.

müesseslerine mümessil göndermesi prensibi kabul olunarak görece bir demokratikleşme gerçekleşiyordu. Ayrıca, teokrasi bakımından, ruhanî nüfuzun dinî nüfuza karşı egemenliği devam etmekteydi.

Millet teşkilatlanmasında Patrik, Ruhanî Meclis ve Karma Meclis olarak üç organ oluşturuldu. Patrik, Rum cemaatinin dinî ve dünyevi temsilcisidir. Seçimi piskoposların bir patrik aday listesi yapmaları, devletin bu listeden dilerse veto hakkını kullanması, Karma Meclis'in patrik adaylarının sayısını 3'e düşürmesi, Ruhanî Meclis'in patriği belirlemesi ve devletin atamasıyla gerçekleşmektedir. Patrik, bir defa belirlenip Bâb-ı Âli'den uygun bulununca Ruhanî Meclis, Karma Meclis ve cemaat yönetimini ele alırdı. Ruhanî Meclis, ruhanî konu ve dogmalarla uğraşır. 10 kişiden ibaret olan temsilcileri 70 kadar piskopos içerisinde sırayla dönüyor, bu şekilde kimsenin haddinden fazla güçlenmesine izin verilmiyordu. Sistem seçimden çok otomatik bir şekilde çalışıyordu. Ermeni teşkilatlanmasına nazaran daha ilkel kalan taşra teşkilatlanmasında piskoposlar, kendi yörelerindeki halkı önemsemeyen davranabilen merkezî Ruhanî Meclis'in belirlediği şahıslardı. Eyalet meclisi bulunmuyordu. Nüfuzun ekseriyeti piskoposların denetimindeydi.³⁰

1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanlarındaki reform ve çeşitli diğer kanunların geçerlilik kazanmasıyla gayrimüslimlerin; kanun, eşitlik, asayiş, yargı alanlarında ve temsil noktasında itibarları artmıştır. Milliyetler ve etnik unsurlar, Osmanlı'nın 1876 ve 1909 anayasalarında tanınmıştır. Böylece devletin, vatandaşının kanun eşitliğini temel alan Osmanlı birliği politikası ilk defa Tanzimat döneminde ortaya çıkmıştır. Akabinde 1856 Islahat Fermanı'nın ana temelini meydana getirmiş ve sonunda *“Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olursa olsunlar bilâ istisna Osmanlı tabir olunur”* maddesiyle 1876 Kanun-i Esasi'sinde son şeklini almıştır.³¹

³⁰ Cenk Reyhan, “Osmanlı’da Millet Nizamnameleri: Avrupa ile Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri”, **Belgeler**, C. XXVII, S. 31, Ocak 2006, s. 42-43.

³¹ Uğur Kurtaran, **a.g.m.**, s. 66.

Osmanlı vatandaşı Rumların yereldeki esas yönetsel birimi cemaat teşkilatıydı. “*Kinotita*” denilen bu yapının yöneticilerince hazırlanan kayıtlarda cemaat, bir kasaba yahut civar köylerde ikamet eden Rumlardan oluşuyordu. Cemaatin önde gelenlerinden meydana gelen “*Kinotita*”nın kendine özgü yazılı bir nizamnamesi bulunmaktaydı. Bu yapının idaresinden cemaat ileri gelenleri arasından seçilen beş ya da altı kişilik “*Dimogerontia*”³² sorumluydu. Bu yapının başkanlığını o yörenin metropoliti üstlenirdi. Ancak metropolitin şahsı sürekli metropolitliğin her yerinde bulunamadığından “*Dimogerontia*”nın idaresinden metropolit vekili sorumlu olurdu. Cemaate üye olmak için birtakım şartlar aranılıyordu. Osmanlı vatandaşı olmak, o yörede yaşamak ve genellikle 25 yaşından büyük olma ve vergilerin ödenmesi bu şartlardan başlıcalarıydı. Rum Ortodoks Kilise’nin idaresinde, cemaatler metropolitlikleri meydana getiriyordu. En aşağı seviyede cemaat “*enoria*”lara ayrılmıştı. “*Enoria*”ların her biri bir köy yahut mahalledeki Rumlardan müteşekkildi.³³

³² İhtiyar heyeti

³³ Ayşe Özl, **Anadolu Rumları Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 51,54-56.

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA GÜMÜŞHANE RUMLARI'NIN SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATI

1.1. Bir Rum Yerleşim Bölgesi Olarak Gümüşhane

Tarih boyunca medeniyetlerin kesişme noktası olan Anadolu coğrafyası birçok millete ev sahipliği yapmıştır. Bu milletler arasında yer alan Rumların, Gümüşhane Sancağı'nda Merkez, Torul, Şiran ve Kelkit kazalarındaki Rum yerleşim bölgelerini incelemek yerinde olacaktır.

1.1.1. Gümüşhane (Merkez) Kazası

Hutura (Alemdar), Gümüşhane'nin 6 kilometre güneybatısında yer alıyordu. 42 haneden (40 hane Rum, 2 hane Müslüman) meydana gelen köyde Ayios Yeoryios (Hutura) Erkekler Manastırı, Ayia Efimia Kilisesi, Kimisi tis Theotoku Kadınlar Manastırı ve bir okul bulunuyordu.³⁴ Haturalılar, meyve tarımıyla geçimlerini sağlıyordu. 260 haneli (180'i Rum, 80'i Müslüman hane) *Mavrengeli (Mavrangel, Çamlıköy) Köyü*, Gümüşhane'nin 10 kilometre güneyinde yer alıyordu. Mavrangel adı "*Kara Melek*" manasına geliyordu. Köyde Ayios Haralambos Kilisesi vardı. Köylüler, tarım ve odunculuk yaparak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Köyde taşımacılıkta arazi şartlarından dolayı çok sayıda eşek kullanılıyordu. Bu durumda "*Mavrangel Eşeği*" tanımlanmasının ortaya çıkmasına yol açmıştı. Şehrin 9 kilometre batısındaki *Harhera (Haşera, Yeşildere)*, 6 Müslüman ve 4 Rum olmak üzere 10 mahalleden meydana geliyordu. Her bir mahallede bir ilkokul ve Harhera'da bir ortaokul vardı. Köylüler, elma ve armut başta olmak üzere meyve tarımı ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Çevre köylerden biri de 15 haneli *Çek*

³⁴ "Hutura Erkekler Manastırı, en parlak döneminde 100'e yakın keşişin yaşadığı saygın bir eğitim kurumuydu. Kimisi tis Theotoku Kadınlar Manastırı, 19. yüzyıl sonlarında 12 rahibeyi bünyesinde barındırıyordu." Ari Çokona, **20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri**, Literatür Yayınları, Birinci Basım, Kasım 2016, İstanbul, s. 205.

Köyü'ydü. Maçera (Manstra, Demirkaynak), Moksifa (Moskufa, Yaydemir), ve Husili (Hozevrek) bölgedeki diğer Rum yerleşimleridir.³⁵

Sancağın 17 kilometre güneybatısında 140 Rum ve 30 Müslüman olmak üzere 170 haneden oluşan Atra (Edire, Dörtkonak)'da 13 şapelin yanında İpapandi Kilisesi ve 145 talebenin eğitim aldığı bir okul bulunmaktaydı. 1204-1461 yılları arasında hüküm süren Trabzon Rum İmparatorluğu'nun önde gelen Gavras ailesinin köyüydü. Atra'nın çevresindeki diğer Rum köyleri; Hasköy, Manastır (Aksu), Malaha (Dörtkonak Köyü'nün mahallelerinden biri), Maruf, Hrisul ve Çarahonos'tu.³⁶ Atra, bu köylerin ekonomik üssüydü.

Sancağın Merkez Kazası (Gümüşhane)'nın 28 kilometre kuzeydoğusundaki Leri, Bizans zamanından kalma Hristiyanlar için dini bir merkez olup birden fazla Rum köyünden meydana gelen bölgenin adıdır.³⁷ 1878'den sonra Rumlar, genelde Kars yöresine göçtü. Anadolu coğrafyasında kalaycılık ile uğraşan Lerili Müslüman ve Hristiyanlar, kendilerine has bir meslek dili geliştirmişti. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yöredeki Rum Yerleşimleri şunlardı; 60 hane Rum nüfusa sahip Kabakilise (Bugün: Kabaköy), 50 hane Rum'un yaşadığı Karakotil (Bugün: Godil)³⁸'de Ayios Konstandinos Kilisesi; 30 haneli Rum köyü Papadandon'da Ayios Yeoryios Kilisesi; Livertandon'da 30 hane Rum nüfus ve Ayios Theodoros Kilisesi; Theharandon'da 25 hane Rum nüfus ve Ayion Petru kai Pavlu Kilisesi; Farhanandon'da 50 hane Rum nüfus, Ayios Haralambos ve Evangelistria Kiliseleri; Andonandon'da 35 hane, Ayios Dimitrios Kilisesi, Muruzandon'da 8 hane, Ayios Theodoros Kilisesi; Yeturmaz (Bugün: Yitirmez)'da 40 hane, Tesarakonda Martyron Kilisesi; Makria (Bugün: Harmançık)'da 40 hane, Ayios Grigorios Kilisesi;

³⁵ “Maçera’da 48 hane (40 Rum, 8 Müslüman), Ayios Grigorios ve Theotokos Kiliseleri; Moksifa’da (Gümüşhane’nin 6 kilometre batısında yer yer alır.) Timios Kilisesi vardı. Moksifa’nın Rum halkı 20. yüzyılın başlarında göçmüştü. Bu köyde yapılan tereyağı oldukça meşhurdu. Bugün Akçakale Köyü’nün bir mahallesi olan Husili’de 40 hane, bir okul ve Ayios Theodoros Tiron Kilisesi vardı.” Çokona, a.g.e., s. 205-206.

³⁶ “Gavrasların, Kudüs ve Buenos Aires’te halen kolonileri varlıklarını sürdürmektedir. Hasköy’de 25 hane, bir okul ve Ayios Yeoryios Kilisesi; Manastır’da 30 hane, Ayios Grigorios Kilisesi ve bir okul; Malaha’da 35 hane, Ayios Pavlos ve Yenesi tis Theotoku Kiliseleri; halkı kömürcü olan Maruf’ta 6 hane, Ayios Theodoros Kilisesi; Ustaoglu ailesinin mülkü olan Hrisul’da Ayios Thodoros Kilisesi ve Çarahonos’da 4 hane, Metamorfosis Kilisesi vardı”. Çokona, a.g.e., s. 206.

³⁷ Çokona, a.g.e., s. 206.

³⁸ Bugün ikiye ayrılarak Gümüşyaka ve Dibekli’yi meydana getirdi.

Çakuçandon'da 50 hane, Tesarakonda Martyron Kilisesi; *Tandırılık*'ta 80 Rum nüfus ve Ayios Vasilios Kilisesi; *Sabrandon* (*Sobran, bugün Arzular*)'da 12 hane ve Kimisi tis Theotoku Kilisesi; *Hama* (*bugün Arzular'a bağlı bir mahalle*)'da 15 hane ve Ayion Apostolon Kilisesi bulunuyordu.³⁹

Şehrin 23 kilometre güneydoğusundaki Harşit Vadisi'nde bulunan *Kovans*'ın civarındaki 120 hane Rum'un yer aldığı *Kastriketa*, *Karagözendon*, *Sulamis*, *Kuri*, *Sutonos* ve *Karmut*'tan meydana gelen bir Rum köyleri topluluğu mevcuttu. 29 Ağustos tarihindeki karnavalıyla bilinen *Seihtormin* bölgenin önde gelen Rum yerleşimlerinden biriydi.⁴⁰

1.1.2. Torul Kazası

Torul, Gümüşhane şehrinin 20 kilometre kuzeybatısında Harşit Çayı'nın iki yakasında kurulmuş bir kasaba olup Osmanlı fethi sırasında terk edilmişti. Bölgenin ayan ailelerinden olan Uzuncuoğlu'na mensup Osman Bey'in 1830'da bölgeye gelmesiyle Torul tekrar iskân edildi. Osman Bey'in ölümü sonrası oğlu Hacı Ali Bey, bölgeye Rumların da iskân edilmesine izin verdi. Ayrıca Kimisi tis Theotoku Kilisesi'nin inşası için Rumlara 3 dönüm arazi tahsis etti. Kaza merkezi olan Torul'a taşınınca idari binalar inşa edildi. Lakin yerleşim, tarihi İpek Yolu üzerinde olmasına rağmen beklenen iktisadi gelişmeyi sağlayamadı. 20. yüzyılın ilk dönemlerinde daimî nüfus 40 Müslüman ve 5 Rum haneden ibaretti. *Ardasa* (Torul, tarihi adıyla Doryleon) kasabasındaki işyerlerinin ekseriyetini çevre köylerdeki Rumlar çalıştırıyordu.⁴¹

³⁹ "Eflak-Boğdan Beyleri çıkaran Muruziler, Fener soylu bir aile olup kökenleri 'Muruzandon'a dayanmaktadır." Çokona, **a.g.e.**, s. 206-207.

⁴⁰ "Bugün Kale olarak bilinen Kovans'ın bir diğer adı Koas'tır." 25 hanesi olan Kastriketa'da Ayios Nikolos ve Ayios Theodoros Kiliseleri vardı. Karagözendon'daki kilisenin adı "Ayios Theodoros"tu. Sulamis'de Rumların ibadetlerini yerine getirdikleri Ayia Kiriaki Kilisesi mevcuttu. Ayion Apostolon Kilisesi, Kuri'deki dini yapıların başında geliyordu. Karmut ile beraber günümüzde Kocapınar'ın mahallelerinden biri olan Sutonos'da Timios Stavros ve Ayios Theodoros Kiliseleri vardı. Çokona, **a.g.e.**, s. 207.

⁴¹ 1912'de 48.135 Rum'un yaşadığı Torul Kazası, Gümüşhane Sancağı'nda en fazla Rum nüfusa sahip kaza olma özelliğini taşımaktadır. Çokona, **a.g.e.**, s. 208-209.

Torul'un batısındaki Çit Deresi'nin vadisinde; *Adisa*, *Avliana*, *Çimbrika*, *Çita*, *Haviyana*, *Mavrena* ve *Sarpiskia* yerleşimleri bulunuyordu. Torul Kazası'nın 48 kilometre güneybatısındaki *Hopsa*'nın tarihi hakkındaki veriler bizi 11. yüzyıla değin götürür. 19. yüzyıla geldiğimizde nüfusu 160 hane olan köy, mübadeleden evvel 70 Rum, 11 Müslüman olmak üzere 81 haneye kadar gerilemiştir. Köyde 200 dönümlük fındıklık vardı. Ayrıca Hayvancılık önemli bir gelir kaynağıydı. Lokman Yaylası⁴² başta olmak üzere yaylaları oldukça ünlüydü. *Hopsa*'da bir okul ve Ayion Konstandinu kai Elenis Kilisesi yer alıyordu. Civarında *Goli*, *Fetikâr* ve *Fitiana* köyleri bulunuyordu. *Koroniksa*, ekonomik refahı yüksek madencilerin yaşadığı bir yerleşimdi. 19. yüzyılda 9 mahalleden oluşan köyün nüfusu 4.000'i bulmuştu. 20. yüzyılda bölgede yaşanan göçlerden sonra yerleşimin nüfusu 50 haneye kadar gerilemişti. *Abrikandon*, toplam 182 hane olan 10 mahallenin birleşmesiyle meydana gelmişti. İki okul mevcuttu. Yerleşimde Ayios Yeoryios, Ayios Stefanos, Ayios İoannis, Ayios Konstandinos, Ayios Vasilios, Kimisi tis Theotoku, İpapandi, Yenesi tis Theotoku ve Theotoku Kiliseleri ile Yennisi tis Theotoku Kadınlar Manastırı aktif bir şekilde çalışmalarına devam ediyordu. Köylüler, Kışın geçici bir süre Ordu, Tirebolu ve Giresun'da çalışıyordu. *Çak*, *Mandria*, *Pahçiopon*, *Murcani* ve *Riaki* bölgedeki Rum yerleşimleridir.⁴³

⁴² “Bugün Yıldız köyü olan Adisa'da 105 hane, Theotokos, Trion İerarhon, İpapandi, Ayios Yeoryios ve Ayios Petros Kiliseleri ve bir okul vardı.” Bugün Gümüştüğ olarak bilinen Avliana, 150 hane nüfusa, Ayios Dimitrios ve Ayios Pandleimon Kiliselerine sahipti. Sakinleri tarım yapar, kışları mevsimlik işçi olarak Trabzon'un Akçaabat Kazası'nda çalışırdı. “Yoğun göçlerle mübadele öncesinde Çimbrika'nın 17 hane nüfusu kalmıştı.” Yenesi tis Theotoku Kilisesi, köyün ibadethanesiydi. “Büyük ve Küçük Çita köylerinde 4 mahallede 70 Rum ve 12 Müslüman hane vardı.” Köyde İpapandi Kilisesi, bir okul, 950'de inşa edilen Panayia Gumeri Manastırı bulunuyordu. 1912-1915 arasında manastır bünyesinde bir lise vardıysa da I. Cihan Harbi'nin patlak vermesiyle müsadere sonrası çalışmalarına son verildi. “Bugün Güvenli olarak bilinen Haviyana, 175 haneden ibaretti. Köyde üç okul, 4 rahibenin yaşadığı Yenesi tis Theotoku Kadınlar Manastırı, Ayion Konstandinu kai Elenis, Ayios Yeoryios, Ayios İoannis ve Ayios Nikolaos Kiliseleri vardı. Mavrena'da 35 hane ve Timios Stavros Kilisesi bulunuyordu. Sarpiskia'da 38 hane yaşıyordu. Bunun yanında Ayios İoannis ve Metamorfosi Kiliseleri yer alıyordu. Giresun ve Samsun'un ileri gelenleri, Yaz mevsimini Lokman Yaylası'nda geçirirdi.” Çokona, **a.g.e.**, s. 209.

⁴³ “Goli'de 40 hane ve Ayios Theodoros Kilisesi vardı. Bugün 'Dağdibi' ismini alan Fetikâr'da ki 17 hanenin 7'si Rum, 10'u Müslüman idi. Bir diğer ismi Beşkilise olan Fitiana, bugün 'Güzeloluk' ismini almıştır. 110 hanenin 75'i Müslüman, 35'i Rum idi. Köyde Ayios İoannis Prodromos Kilisesi ve bir okul vardı. Korukça olarak bilinen Koroniksa'nın bugün ki adı 'Arpalı'dır. Köyde bir ortaokul, 8 şapel, Panayia ve Ayios Yeoryios Kiliseleri bulunuyordu. Yörede Manastır olarak da adlandırılan Abrikandon'un günümüzdeki ismi 'Demirkapı'dır. Çak'da 40 hane ve Panayia Kilisesi vardı. 90 haneye sahip Mandria'da iki okul, Ayios Yeoryios, Ayion Apostolon ve Zoodohos Piği Kilisesi bulunuyordu. 35 haneli Murcani'deki Kilise Ayios İoannis'di.” Çokona, **a.g.e.**, s. 209-210.

Torul Kazası'nın güneyinde yer alan Derena ve Nivena Çaylarının beslediği vadide; *Almi, Çolohena, Derena, Kallisti, Kasha, Kelendon, Kanak, Mananandon, Palayia, Nivena, Ramazanandon* ve *Thembera* Rum yerleşimleri yer alıyordu. Gümüşhane Sancağı'nın 10 kilometre kuzeyindeki “*Ayios Yeoryios Zandos Kadınlar Manastırı*”, civarındaki 10 dağ köyünün ana merkezi konumundaydı. 1461’de Trabzon’un fethi akabinde Trabzon Rum İmparatorluğu’ndan kalan kutsal emanetler bu manastırda saklanmıştı. Manastırda kalan rahibe sayısı 15’ti. Halk ezgileri bölgede oldukça ünlüydü. Halkı hayvancılık ve tarım yapan *Muzena*, 4 mahalle ve 50 haneden meydana gelmişti. Köyde bir okul ve kilise olarak da *Ayios İoannis* bulunuyordu. *Ağrid, Ayios Fokas, Çimera, Harava, Haçin, Loria, Masura, Demirciköy, Palatandon* ve *Sisa* yöredeki diğer Rum yerleşimleriydi.⁴⁴

Sancağın 40 kilometre kuzeyindeki üç farklı köy ve onların mahallelerinden oluşan Rum madenci köyü olan *Stavrin* (Bugün: *Uğurtaş*), 23 kilometre kare alana yayılmış 220 hane nüfusa (200 Rum ve 20 Müslüman) ev sahipliği yapıyordu. Bu köyün Rum halkı Ankara’daki Akdağmadeni de dâhil olmak üzere çok sayıda maden

⁴⁴ “19. yüzyılda *Almi*’nin 150 hane olan nüfusu Akdağmadeni’ne ve Rusya’ya göçlerle 35 haneye kadar gerilemişti. Bugünkü adı Bahçelik olan *Çolohena*’da 200 hane yaşıyordu. Köyün sınırlarından geçen Torul-Erzincan yolu üzerinde birçok han bulunuyordu. Köy halkı, meyvecilik, hayvancılık ve tarımla geçiniyordu. Birer kız ve erkek okulu, *Ayios İoannis, Ayios Theodoros* ve Kimisi tis Theotoku Kiliseleri vardı. Günümüzdeki ismiyle Kocadal (*Derena*)’da 40 hane ve İpapandi Kilisesi vardı. 15 haneli *Kallisti*’de *Ayios Yeoryios* Kilisesi bulunuyordu. Halkı kömürcü olan *Kasha*’da 15 hane ve *Ayios Konstandinos* Kilisesi vardı. Nüfusu 20 hane olan *Kelendon*’un *Trion İerarhon* adında bir de kilisesi vardı. 19. yüzyılın başlarında 40 hane olan *Mananandon*’un nüfusu, mübadelenin hemen öncesinde 3 haneye kadar düşmüştü. *Palayia*, bir diğer adıyla *Balaiye*, bugün *Arılı Köyü*’dür. 55 hane nüfusun 50 hanesi Rum, geri kalan 5 hanesi Müslüman’dır. Köydeki kilisenin adı ‘*Ayion Konstandinu kai Elenis*’ idi. Bugün *Gülaçar* olan *Nivena*’da 50 hane ve *Ayios İoannis* Kilisesi yer alıyordu. 60 hane nüfusun 40 hanesi Rum, 20 hanesi Müslüman olan *Ramazanandon*’da bir okul, *Ayios Stefanos* ve *Metamorfosi* Kiliseleri vardı. Tembeda olarak da bilinen *Gözeler Köyü* (*Thembera*), 19. yüzyılda 140 haneyi bulan nüfusun çoğunu mübadelede kaybetmiştir. Mübadele öncesinde 40 Rum, 12 Müslüman haneye kadar gerilemişti.” *Muzena*, bugün *Cebeli Köyü* olarak bilinir. “*Ağrı* (*Ağrid*), bugün *Küpçüler* olarak bilinmektedir. 50 hanesi olan köyde *Ayios Theodoros* ve *Ayios İoannis* Kiliseleri vardı. 30 haneli *Ayios Fokas*’da okul ve *Timios Stavros* Kilisesi vardı. *Zimera* (*Çimera*), bugünkü adıyla *Atalar*, 800 nüfusa, *Yenethlia tis Theotoku, İoannis Prodromos* ve *Ayios Grigorios* Kiliseleri ve bir okula sahipti. Bugün *İkisü* olan *Harava*, 30 hanesi Rum, 3 hanesi Müslüman toplam 33 hane nüfusa, okul, *Ayios Konstandinos* ve *Ayios Hristoforos* Kiliselerine sahipti. Trabzon’un fethinden sonra Ermenilerce oluşturulan *Haçin*, bir süre sonra terk edildi. 18. yüzyılın ortalarında *Muzenahılarca* yeniden yerleşime açılan köyün nüfusu, 100 haneden mübadele öncesinde 40 haneye düşmüştü. *Ayios İoannis Prodromos* Kilisesi ve bir okul vardı. Günümüzde *Karaca Köyü* olarak bilinen *Masura*’da 40 hane Rum, 5 hane Müslüman, *Ayios Yeoryios* Kilisesi ve bir okul vardı. Bugün *Harmancık* olan *Demirciköy*’de, 150 hane, üç mahalle, üç okul ve üç kilise vardı. *Baladan* (*Palatandon*)’da 40 hane, *Evangelistria* Kilisesi, okul vardı. Köy halkı mevsimlik işçi olarak *Bakü*’ye giderdi. Bugün *Çengelli* olarak bilinen *Sisa*’da 70 hane, *Ayion Konstandinu kai Elenis* Kilisesi ve okul vardı.” Çokona, a.g.e., s. 210-211.

yerleşiminin kurucusuydu. Yerleşimin mahalleleri olan Afkatohor, Apanohor, Mahala (bir diğer adı Bayramandon) ve Monovandon'un her birinde bir okul ve yerleşim merkezinde Müslümanların kullandığı, kurucusu Hacı Panayoti Asseri olan bir okul vardı. Ayrıca Ayios Vasilios, İpsosi tu Timiu Stavru, Ayia Triada, Ayia Theodoros, Ayion Petru kai Pavlu ve Ayios İoannis başta olmak üzere 24 şapel ve 9 kilise bulunmaktaydı. Stavrin sakinleri arasında Kripto Hristiyanlık oldukça yaygındı. Kripto Hristiyan bu zümre, 1857'de Islahat Fermanı'nın tanımış olduğu dini inanç özgürlüğü doğrultusunda asıl dinlerini açıkladılar. Stavrin yakınlarındaki *Pazpen*'in erkekleri genellikle yakın kasaba ve yerleşim bölgelerinde fırıncı olarak çalışmaktaydı.⁴⁵

Karadeniz'in en yüksek zirvesi olarak kabul edilen, Zigana'nın güneyindeki Deveboynu Zirvesi'nin batısındaki Korom Vadisi'ndeki genelde madencilerin yaşadığı *Kromni*, 15 mahalleden meydana geliyordu. Trabzon ve Rusya Rumlarının eşsiz doğası nedeniyle yaz aylarındaki uğrak yeri idi. 19. yüzyılda 6 bin olan nüfusu, çalışma, mübadele vb. nedenlerden ötürü, tarım ve hayvancılık yapan 350 haneye kadar gerilemişti. Kromnili Rumlar, 17. yüzyılda Müslümanlığı kabul etmiş gibi görünseler de 1857 senesinde Hristiyan olduklarını açıkladılar. Akabinde en çok bilinenleri Ayios Anufrios, Ayios Theodoros, Metamorfosi tu Sotiros, Ayios Yeoryios, İoannis Prodomos, Kimisi tis Theotoku, Panayia ve Yenethlia tis Theotoku olan birden fazla şapel ve 27 kilise yaptılar. Yerleşimde tiyatro gösterileri ile okullara destek olan "*Kromni Amatör Tiyatrosu (1911)*" ve 3 okul bulunuyordu. Gurbetteki Trabzonlular, Kromni'nin gelişimi için 1859'da *Kromnililer Kardeşliği Teşkilatı*'nı kurmuştu.⁴⁶

Gümüşhane Sancak Merkezi'nin 38 kilometre kuzeybatısındaki *İmera*'nın 7 mahallesindeki nüfus 400 haneyi bulmuştu. Köy merkezindeki Ayios Evyenios haricinde her mahallenin birer olmak üzere Panayia, üç farklı Ayios Konstandinos Kiliseleri dışında Ayios Yeoryios ve Trion İerarhon Kiliseleri ve İoannis Prodomos adında kadınlar manastırı bulunmaktaydı. Karadeniz Bölgesi'nin en meşhur ve

⁴⁵ "Pazpen'de 45 hane nüfus, bir okul ve Theotokos Kilisesi vardı." Çokona, **a.g.e.**, s. 211-212.

⁴⁶ "Deveboynu Zirvesi'nin yüksekliği 3.082 metre idi. Dağlık arazi şartlarının hüküm sürdüğü yerleşimde bulunan manastır, 'büyük' kabul edilen Sümela'daki Panayia Manastırı'ndan ayırt edilmesi için *Mikressa (Küçük) Panayia* olarak adlandırılmıştır." Çokona, **a.g.e.**, s. 212.

prestijli eğitim kuruluşlarından biri olarak görülen merkez okulu haricinde İmera'da iki okul daha vardı.⁴⁷ Gümüşhane Sancağı'na bağlı bir köy olan İmera rivayete göre 1461'de Trabzon'un fethinin ardından şehir surlarının dışında kalan Rumlarca kurulmuştur.⁴⁸ 1922'deki verilere göre 800 kişilik köy halkının tamamı Ortodoks Rum olup köyde Ioannis Prodromou ve Yenethlion tis Theotokou isimli 2 kilise, St. George şapeli ile 2 ilkokul bulunmaktadır.⁴⁹

Günümüzde Dumanlı sınırları içerisinde yer alan sancak merkezinin 82 kilometre kuzeydoğusundaki Santa, 1.500-1.800 rakımlı, 3 küçük ve 7 büyük mahalleden meydana geliyordu. Bölgede yılın 6 ayı şiddetli kış şartlarına teslimdi. Bahar ve yaz mevsimleri dahi yağışlı olan bölgede birçok su kaynakları mevcuttu. Kuruluşu 5. yüzyıla tarihlendirilen köy, 1461'de Fatih'in Trabzon'u fethi esnasında Osmanlıların eline geçmesi akabinde terk edildi. Santalılar, 1541'de yeniden bölgeye yerleştiler. Sancakta madencilik maharetleri ile ünlenen Santalılar, elde ettikleri vergi muafiyetleri ve ayrıcalıklarla Santa'da refah seviyesi yüksek bir hayat sürdürdüler. Madencilik dışında köyde müteahhitlik, inşaatçılık, besicilik, çerçilik ve taş ustalığı ile de geçimlerini kazananlar vardı. Santalılar, coğrafi şartlara da uygun olarak evlerini kesme taşlardan iki katlı (ilk katlar ahır yahut işyeri olacak şekilde) inşa ediyorlardı. Özverili, namuslu ve cesur olarak tanınan Santalılara devlet, diğer halka verilmeyen silah taşıma imtiyazını özel bir fermanla vermişti.⁵⁰

Trabzon'un Akçaabat ve Tonya yörelerinden göçenlerle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Santalıların nüfusu 5.000'i bulmuştu. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iktisadi ve politik sebeplerle geçici olarak bulundukları Kars, Sohum, Batum ve Trabzon'da güçlü bir koloni zinciri oluşturdular. Sürmene'ye doğru giderken 2

⁴⁷ İmera'nın günümüzdeki ismi Olucak'tır. Panayia, 16. yüzyıldan kalma tarihi bir yapıdır. "Hazar Denizi kıyısında yer alan Krosnovodsk (bugün. Türkmenbaşı) şehrinin hayat boyu belediye başkanı olan Yeoryios Korsavidis, memleketini unutmamış; kütüphane, çeşmeler ve okulla bayındır hale getirmişti. Maden ocaklarının faaliyetlerine son verilmesinden sonra İmeralılar İnşaat yapımında uzmanlaştı." Çokona, **a.g.e.**, s. 212-213.

⁴⁸ Bu iddiayı ispatlayacak kesin bir veri bulunmamakta olup sadece bir rivayet olarak günümüze kadar gelmektedir.

⁴⁹ Köy halkı mübadelenin ardından Yunanistan'da Langatha'da Pente Vrysses ve Kavala'da Kekhrokampo adlı köylere yerleştirilmiştir. Öztürk, **a.g.e.**, s. 716.

⁵⁰ Çokona, **a.g.e.**, s. 207-208.

saatlik uzaklıktaki düşük rakımlı *Ftelen*, Santalı köylülerin kış mevsimlerini geçirdikleri bir yerleşimdi.⁵¹

Taş ustası, duvarcılık ve madencilik ile geçinen 3 bin nüfuslu Santa'nın kadınları da erkekler gibi silahlı, sert görünümlü dağlılar olup, coğrafyanın da avantajıyla Türk-Yunan harbi ve akabinde mübadeleye dek Efkleidis Kourtidis (1885-1937) önderliğinde Türk kuvvetlerini köylerine sokmamayı başaracak kadar organize ve etkin bir mücadele sergilemişlerdir. Mübadele akabinde boşalan Santa, Dumanlı ismiyle Gümüşhane'ye bağlı sıradan bir köy halini alıp, yazları Yomralı köylülerinin mezrası olarak kullanılmaktadır.⁵²

Tablo 1.1: Santa Köyü'nün Mahalleleri				
Mahalle	Ev	Kilise	İlkokul	Çeşme
Piştofandon	400	St. Kyriake, St. Panteleimon, St. Christophoros	1	1
Zurnaciandon	120	St. Georgios, St. Constantine, St. Kyriake	1	-
Çakalandon	53	Zodonlu Pigis and St. Georgios	1	-
İşhanandon	150	St. Kyriake, St. Georgios	2 (1 Kız, 1 Erkek)	-
Kozlarandon	60	St. Apostles Petros, Pavlos	1	-
Pinetandon	30	St. Elias ve St. Georgios	1	-
Terzandon	200	St. Theodoros ve Metamorfosis	-	-

Santa, Kromni, İmera veya Tsimera ve Stavrin yönetsel açıdan Trabzon Vilâyeti'nin Gümüşhane Sancağı'nın Torul Kazası'na bağlı Rum yerleşim bölgelerinin isimleri olup, halkı 1923 nüfus mübadelesiyle Yunanistan'a yollanmıştır. Santa, dini açıdan Rodopoli'ye; Kromni ve İmera ise Haldiya Metropolitliğine bağlıydı. Kromni, Torul'dan 4, Trabzon'dan 15 saat; İmera ise Kromni'den 20 dakika, Gümüşhane'den 6 saat yürüme uzaklığında olup, okul ve kiliselerle dolu bayındır yerleşim alanlarıdır.⁵³ Kromni ve Santa köylerinin tüm

⁵¹ Çokona, **a.g.e.**, s. 208.

⁵² Öztürk, **a.g.e.**, s. 714-715.

⁵³ **Economides**, 1920: s. 24-27; Öztürk, **a.g.e.**, s. 716'dan.

sakinleri Rum iken İmera ve Kromni'nin batısında yer alan Stavrin, İslam ve Rum 12 bin kişinin bulunduğu 26 mahalleden meydana gelmekteydi.⁵⁴

*Partin, Likast, Potami, Naçarandon, Rusion, Hakaksa ve Varenu Yağlıdere Vadisi'ndeki diğer Rum yerleşimleriydi.*⁵⁵ Geçimlerini hayvancılıkla sağlayan, Kürtün Nahiyesi'nde, Tirebolu-Torul yolunda yer alan bir dizi Rum yerleşimi vardı. *Simikli, Desmena, Akçal, Sarıbaba, Pektela, Eruca, Zoydin, Aslancık ve Gargena* yerleşimlerinin erkekleri kış mevsimlerinde mevsimlik işçi olarak başka şehirlerde çalışırdı.⁵⁶

Osmanlı tarihine baktığımızda Rum milletinin devletin temel unsuru olan Türkler ile birlikte iç içe huzur içerisinde yaşadığını görmekteyiz. Bu birlikte yaşama olgusunun en güzel örneklerinden birine Gümüşhane Sancağı'na bağlı Torul Kazası'nda rastlamaktayız. İncelediğimiz dönem (1880-1918) içerisinde son devirler hariç; birlikte yaşayan, birbirinin malını koruyan ve komşuluk ilişkilerine riayet eden bir Türk-Rum hoşgörü birlikteliğine tanık olmaktadır. Bu tanıklığı aşağıdaki 1915 tarihli Torul Kazası'nın nüfus verileri de desteklemektedir.

⁵⁴ Öztürk, **a.g.e.**, s. 716.

⁵⁵ Çokona, **a.g.e.**, s. 213.

⁵⁶ 70 haneli Partin'de ziraat yapan köylükler dışında Trabzon'da dükkân işletenler de vardı. Köyde okul ve İpapandi Kilisesi bulunuyordu. 40 hanesi olan Likast'da Ayios Hristoforos ve Ayios Theodoros Kiliseleri ve okul vardı. Bugün Yağlıdere olan Potami'de 80 Rum, 120 Müslüman olmak üzere 200 hane yaşamaktaydı. 25 haneli Naçarandon'da okul ve Ayios Theodoros Kilisesi yer almaktaydı. 25 hane nüfusu olan Rusion'da okul, Ayios Dimitrios ve Ayia Varvara Kiliseleri bulunuyordu. 100 hanesi olan Hakaksa'da 120 metre çevresi bulunan küçük doğal bir gölün dışında okul, Ayios Dimitrios ve Ayios İoannis Prodromos Kiliseleri vardı. Yazar Yorgo Andreadis'in büyükbabası Varenuluydu. Köyde 70 hane, okul, Trion İerarhon ve Ayios Nikolaos Kiliseleri yer almaktaydı. Sümüklü olarak da bilinen, bugün Yaylalı ismini alan Simikli'de 200 hane, okul, Ayios Konstandinos ve Ayios Nikolaos Kiliseleri vardı. Resmene (Desmene), bugün Söğüteli olan köy karma nüfusluydu. Yerleşimde okul, Ayios İoannis Hrisostomos Kilisesi ve 130 Rum hane bulunuyordu. 25 haneli Akçal'da okul ve İpapandi Kilisesi yer alıyordu. 50 haneli Sarıbaba'da okul ve Ayios Dimitrios Kilisesi vardı. 15 haneye sahip Pektela'da Ayia Paraskevi Kilisesi bulunuyordu. 400 Müslüman, 25 Rum hane nüfusu olan Eruca'da okul ve Ayios Yeoryios Kilisesi yer alıyordu. Zoydin'de 18 hane vardı. 20 haneli Aslancık'ta İpapandi Kilisesi vardı. Gargena'da Ayios Dimitrios Kilisesi bulunuyordu. Çokona, **a.g.e.**, s. 213.

Tablo 1.2: 1915'e ait Torul Kazası'nın Müslim ve Gayrimüslim Rum Nüfusu⁵⁷

Nahiyesi	Köyler ve Mahallesi	Nüfus Miktarı						Genel Toplam
		Müslüman			Gayrimüslim Rum			
		Erkekler	Kadınlar	Toplam	Erkekler	Kadınlar	Toplam	
Torul	Ardasa	536	568	1.104	0	0	0	
	Demirci	0	0	0	401	448	849	
	Kordile	60	75	135	27	35	62	
	Cimrikas	6	4	10	347	390	737	
	Zermut	295	336	631	0	0	0	
	Haviyana	0	0	0	451	522	973	
	Çit-i Kebir	96	133	229	195	227	422	
	Çit-i Sagır	74	82	156	61	69	130	
	Adise	0	0	0	255	329	584	
	Avliyana	43	66	109	355	418	773	
	Serpuska	0	0	0	95	127	222	
	Mavrinas	0	0	0	198	229	427	
	Balahor	4	1	5	83	99	182	
	Coloşana	81	85	166	227	330	557	
	Balaiye	31	27	58	85	103	188	
	Kalecik	63	95	158	0	0	0	
	Soryana	401	378	779	0	0	0	
	Daisa	85	94	179	0	0	0	
	Bayana	265	298	563	0	0	0	
	Nivena	224	236	460	290	314	604	
	Torona	15	14	29	299	385	684	
	Keşha	0	0	0	39	51	90	
	Zigana	452	439	891	0	0	0	
	Emrük	3	0	3	391	457	848	
	Görükse	0	0	0	168	186	354	
	Macara	103	113	216	116	121	237	
	Erikli	0	0	0	214	229	443	
	Etgönü	0	0	0	79	89	168	
	Kopuz	42	52	94	278	299	577	
	Fidikar	74	77	151	13	20	33	
	Beşkilise	321	341	662	93	107	200	
	İlecik	100	101	201	65	69	134	
	Manastır	237	273	510	0	0	0	
	Herek	193	231	424	119	141	260	
	Koryana	475	435	910	0	0	0	
	Çaka	145	133	278	0	0	0	
	Fırfıra	198	207	405	0	0	0	
	Şive	479	452	931	0	0	0	
	Haşliya	88	85	173	0	0	0	
	Köstere	445	409	854	0	0	0	
	Silve	228	214	442	0	0	0	
	Torul Köyleri Toplam		5.862	6.054	11.916	4.944	5.794	

⁵⁷ BOA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Umumi (DH. EUM. KLU), No: 9/40.

Krom	Baladan	155	175	330	825	885	1710	
	Cemre	10	6	16	959	1144	2103	
	İstilos	27	22	49	154	176	330	
	İstavri	151	218	369	352	398	750	
	Varanlı	14	25	39	193	199	392	
	Bartı	0	0	0	355	398	753	
	İmera	17	13	30	681	739	1420	
	Yağlıdere	213	295	508	233	236	469	
	Krom	0	0	0	1560	1689	3249	
	Santa	0	0	0	2333	2599	4932	
	Krom Nahiyesi Toplam	587	754	1.341	7.645	8.463	16.108	17.449
Kürtün	Kargakaya	0	0	0	169	195	364	
	Arpacık	68	70	138	0	0	0	
	Çerçur	58	59	117	0	0	0	
	Sümüklü-i Zir	0	0	0	336	365	701	
	Sümüklü-i Bala	0	0	0	414	437	851	
	Beytarla	135	129	264	67	75	142	
	Tilkicek	68	71	139	0	0	0	
	Gelevera	128	141	269	0	0	0	
	Karadere-i Bala	43	99	142	0	0	0	
	Aktaş	16	12	28	0	0	0	
	Söğüdeli	175	167	342	483	499	982	
	Sarıbaba	24	22	46	225	247	472	
	Göndere	44	48	92	0	0	0	
	Eğrigüney	89	77	166	0	0	0	
	Beşir	272	247	519	0	0	0	
	Elmalı	159	143	292	0	0	0	
	Akçal	67	61	128	35	39	74	
	Kızılcadam	277	272	549	0	0	0	
	Kalan Köy	18	15	33	41	55	96	
	Harit-i Sagır	163	154	317	0	0	0	
	Harit-i Bala	131	174	305	0	0	0	
	Harit-i Kebir	184	181	365	0	0	0	
	Çayırçukur	255	265	520	0	0	0	
	Araköy	227	187	414	0	0	0	
	Karadere-i Zir	105	113	218	0	0	0	
	Çayra	142	147	289	0	0	0	
	Çağköy	63	75	138	0	0	0	
	Süme	375	432	807	0	0	0	
	Uluköy-ı Bala	601	576	1177	0	0	0	
	Uluköy-ı Zir	405	395	800	0	0	0	
	Karaçukur	333	345	678	0	0	0	
	Fol	275	291	566	0	0	0	
	Damlı Köy	43	50	93	0	0	0	
	Kürtün Nahiyesi Toplam	4.943	5.018	9.961	1.770	1.912	3.682	13.643
Harşit	Taşlıca	353	348	701	0	0	0	
	Sadağlı	54	51	105	0	0	0	
	Tüzköy	160	173	333	0	0	0	
	Kanyaş	174	174	348	0	0	0	
	Vandi	495	484	979	0	0	0	
	Çatak	185	243	428	0	0	0	
	Doymuş	227	202	429	0	0	0	
	Törnük	498	536	1034	0	0	0	
	Manastır Tepesi	141	129	270	0	0	0	
	Şavi	379	408	787	0	0	0	
	Safirlik (Safirluk)	155	155	310	0		0	

	Kozan	233	242	475	0	0	0	
	Kodil	95	87	182	0	0	0	
	Harşit Nahiyesi Toplam	3.149	3.232	6.381	0	0	0	6.381
	Torul Kazası Merkezine Bağlı Köyler	5.862	6.054	11.916	4.944	5.794	10.738	22.654
	Krom Nahiyesi Toplam	587	754	1.341	7.645	8.463	16.108	17.449
	Kürtün Nahiyesi Toplam	4.943	5.018	9.961	1.770	1.912	3.682	13.643
	Genel Toplam	14.541	15.058	29.599	14.359	16.169	30.528	60.127

Cetveli incelediğimizde Torul Kazası'nda nüfusun 60.127 olduğunu görmekteyiz. Bu Nüfusun 30.528'i Rum iken 29.599'u Müslüman'dır. Rum Nüfus içerisindeki kadın sayısı 16.169, erkek sayısı ise 14.359'dur. Müslüman Nüfus içerisindeki kadın sayısı 15.058, erkek sayısı ise 14.541'dir. Hem Rum hem de Müslüman nüfusta kadınların sayısı erkeklerden fazladır. Bunun temel sebebinin yaşanan savaşlar ve çalışmak için erkek nüfusun çeşitli bölgelere göç etmesi olduğunu düşünmekteyiz.

Torul Kazası merkezine bağlı köylerin toplam nüfusu 22.654'tür ve bu nüfusun 10.738'ini Rum, 11.916'sini Müslüman tebaa oluşturmaktadır. Rum nüfusun cinsiyete göre dağılımı 4.944'ü erkek, 5.794'ü kadın; Müslüman nüfusun ise 5.862'si erkek, 6.054'ü kadındır. Kazaya bağlı köyler de dahil olmak üzere Müslüman nüfusun en yoğun olduğu yer kazanın merkezi olan Ardasa'dır ve 1.104 nüfusa sahip yerleşimin tamamı Müslüman'dır. (536'sı erkek, 568'si kadın) Buna karşın Müslümanların sayıca en az olduğu yerleşim ise Emrük Köyü'dür ve köyde sadece 3 erkek Müslüman yaşamaktadır. Bunun yanında hiç Müslüman nüfus bulunmayan köyler ise şunlardır: Demirci, Haviyana, Adise, Serpuska, Mavrinas, Keşha, Görükse, Erikli ve Etgönü. Rum nüfusunun kaza içindeki dağılımına göre en çok Rum'un yaşadığı köy Haviyana (973 Rum nüfusun 451'i erkek, 522'si kadın); en az Rum'un yaşadığı köy Fidikar (33 Rum nüfusun 13'ü erkek, 20'si kadın)'dır. Rum nüfusun bulunmadığı yerleşimler ise şunlardır: Ardasa, Zermut, Kalecik, Soryana, Daisa, Bayana, Zigana, Manastır, Koryana, Çaka, Fırfıra, Şive, Haşliya, Köstere ve Silve.

Torul'un nahiyelerini ele aldığımız da en az nüfus 6.381 kişi ile Harşit (3.149 erkek Müslüman-3.232 kadın Müslüman)'te; en çok nüfus 17.449 ile Krom'da yaşamaktadır.⁵⁸ Nahiyelerdeki Rum nüfusa baktığımızda en az Kürtün (3.682)'de; en çok Krom (16.108)'da ikamet ettiklerini görmekteyiz. Cetvelden de anlaşılacağı üzere Harşit Nahiyesi'nde hiç Rum nüfus bulunmamaktadır.

Harşit Nahiyesi'nde yaşayan Müslümanların en yoğun görüldüğü yerleşim 1.034 nüfus ile Törnik (498'i erkek, 536'sı kadın) iken en az Müslümanın bulunduğu yer ise 105 nüfuslu Sadağlı (54'ü erkek, 51'i kadın)'dır.

Kürtün Nahiyesi'nde Müslüman nüfusun en yoğun olduğu yer 1.117 kişi ile Uluköy-ı Bala (601'i erkek, 576'sı kadın); en az olduğu yer 28 Müslüman ile Aktaş (16'sı erkek, 12'si kadın)'dır. Müslümanların bulunmadığı yerleşimler ise Sümüklü-i Bala, Sümüklü-i Zir ve Kargakaya'dır. Rumların en yoğun yaşadığı köy Söğüdeli (982 Rum'un 483'ü erkek, 499'u kadın); en az yaşadığı köy ise Akçal (74 Rum nüfusun 35'i erkek, 39'u kadın) idi. Kürtün'de Rum nüfusa rastlanmayan yerlerin sayısı oldukça fazladır.⁵⁹

1.1.3. Şiran ve Kelkit Kazaları

Gümüşhane Sancağı'nın güneybatısında Şiran (Heriana) Kazası vardı. 19. yüzyılın başlarında 72 Rum yerleşiminden dolayı Giresun ve Gümüşhane'yi içine alan metropolitliğe *Giresun, Heriana ve Haldia Metropolitliği* denilmiştir. Rusya ve Osmanlı arasında meydana gelen 1828-1829, 1856 ve 1877-1878 tarihli savaşlar sonucunda bölgedeki Rumların çoğu Rusya'ya göçtü. Mübadeleden önce Rumlara ait

⁵⁸ Krom nüfusun 16.108'ini Rumlar; 1.341'ini Müslümanlar meydana getirmektedir. Rumlar içerisindeki nüfusun 7.645'i erkek, 8.463'ü kadındır. Müslümanlarda ise erkek nüfus 587 kişi iken kadın nüfus 754 kişidir. Hem Rum hem de Müslüman nüfus içerisinde kadın sayısının fazla olmasının temel sebebi göçler ve savaşlardır.

⁵⁹ Kürtün Nahiyesi'nde Rumların bulunmadığı yerler: Arpacık, Çerçur, Tilkicek, Gelevera, Karadere-i Bala, Aktaş, Göndere, Eğrigüney, Beşir, Elmalı, Kızılcadam, Harit-i Sagir, Harit-i Bala, Harit-i Kebir, Çayırçukur, Araköy, Karadere-i Zir, Çayra, Çağköy, Süme, Uluköy-ı Bala, Uluköy-i Zir, Karaçukur, Fol ve Damlı Köy.

yerleşimler şöyleydi: *Kimbatur, Uluşiran, Pelen, Papuç, Salut, Selindere, Dumanoglu, Yukarı Tarsos, Aşağı Tarsos, Çağıl, Zimena, Zangar ve Mavrolith*.⁶⁰

Kelkit Çayı'nın beslediği oldukça verimli geniş bir ovayı içine alan Kelkit Kazası'nın merkezi olan *Çiftlik Köyü*'nde 150 hanenin 18'i Rum'du. Antakya Patrikhanesi'nin Erzurum⁶¹ Metropolitliği'ne tabi yöre Rumlarının birçoğu 19. yüzyılda yöreden ayrılmıştı. Mübadele gerçekleşmeden önce yalnızca *Çamurköy, Hion ve Kotilia* köylerinde az sayıda Rum kalmıştı.⁶²

1.2. Gümüşhane'de Toplumsal Yapı

20. yüzyılın başlarında toplam nüfusu 125.000 düzeyinde olan Gümüşhane Sancağı, Müslüman, Ermeni ve Rumlardan meydana gelmekteydi. Nüfusun %72,5'ini Müslümanlar, %26'sını Rumlar ve %1,4'ünü Ermeniler oluşturuyordu.⁶³ Gayrimüslim vatandaşların dini ibadetlerini yerine getirebilmeleri amacıyla

⁶⁰ “Bugün Günbatur olarak bilinen Kimbatur, Şiran Kazası'nın 20 kilometre batısında yer alıyordu. 50 hane (30 Müslüman ve 20 Rum) nüfusa ve Ayios Nikolaos Kilisesi'ne sahipti. Bugünkü adı Erenkaya olan Uluşiran, Şiran Kazası'nın 4 kilometre kuzeyinde, 40 Ermeni ve 20 Rum hane nüfusa ve Ayios Theodoros Kilisesi'ne sahip bir köydü. Belen (Pelen), Şiran Kazası'nın 10 kilometre batısında, Aşağı ve Yukarı Pelen olarak iki köyden meydana gelmişti. Köyde 45 Rum ve 25 Kürt kökenli Müslüman hane ve Ayios Yeoryios Kilisesi bulunuyordu. Bugün ismi Babuş olan Papuç, Pelen civarında, 12 Kürt kökenli Müslüman ve 15 Rum aileden oluşuyordu. Yerleşimde Panayia Kilisesi de bulunuyordu. Çaputlu (Salut), bugün Kavaklıdere olarak da bilinmektedir. Şiran Kazası'nın 10 kilometre güneydoğusunda yer almaktadır. Köyde 70 hane (45 Rum ve 25 Kürt kökenli Müslüman) ve Ayios Yeoryios Kilisesi vardı. Bugünkü adı Sellidere olan Selindere, Şiran Kazası'nın 7 kilometre güneydoğusunda bulunuyordu. Yerleşimdeki nüfus 70 haneden 15 haneye düşmüştü. Kilise ve okul vardı. Pelen civarlarında yer alan Dumanoglu, Kürt ve Çerkez kökenli Müslüman ailelerle beraber 12 haneden ibaretti. Yerleşimdeki kilisenin adı ‘Panayia’ idi. Yukarı Tersun (Tarsos), bugün Dilekyolu Köyü olup 35 hane ve okuldan oluşuyordu. Aşağı Tersun (Tarsos), bugün Çambaşı Köyü olup 120 hane, okul ve Ayios Grigorios Kilisesi'nden meydana geliyordu. Tarsoslular, Kafkasya bölgesinde ciddi koloniler oluşturup memleketlerine destek oluyorlardı. Bilhassa eğitime oldukça önem veriyorlardı. Çevre köylerle iyi geçinmeye özen gösterdikleri için civar köylüleri, onlar için olumsuz manada “*Tarsos Politikası*” ifadesini kullanıyorlardı. Şiran Kazası'nın 9 kilometre kuzeydoğusunda yer alan Çağıl'da 25 hane nüfus bulunmaktaydı. Bugün Çevrepınar Köyü olan Zimena, Şiran Kazası'nın 20 kilometre kuzeydoğusunda, 70 hane ve Ayios Yeoryios Kilisesi'nin yer aldığı bir Rum yerleşimiydi. 19. yüzyılın sonlarında 100 hane nüfusu olan Zangar'da okul ve Ayios Dimitrios Kilisesi bulunuyordu. 80 hane nüfusa sahip olan (50'si Türkmen, 30'u Rum) Mavrolith'de Rumların ibadetlerini yerine getirdikleri Metamorfozi Kilisesi vardı.” Çokona, **a.g.e.**, s. 213-214.

⁶¹ Theodosiupolis. Çokona, **a.g.e.**, s. 215.

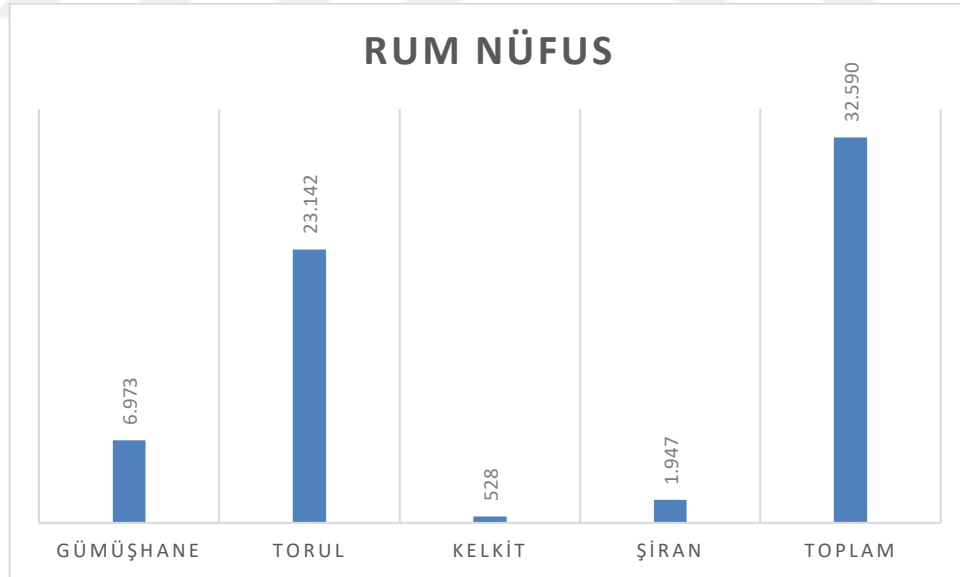
⁶² “Çamurköy, kaza merkezinin 45 kilometre güneydoğusunda bulunuyordu. Nüfusu 70 hane Rumca konuşan Müslüman ve 40 hane Rum olmak üzere 110 haneden oluşuyordu. 1821 senesinde yakılarak boşaltılan yerleşimi, 1850 senesinde Sivas'ın Simit Köyü'nden Rumlar yeniden yerleşime açmıştı. Köyde Ayios Yeoryios Kilisesi ve bir okul vardı. 1828'de Hion nüfusunun birçoğu Rus Kuvvetleri'ni izleyerek göç etmişti. Yörede 22 hane nüfus, Ayia Varvara ve İpapandi Kiliseleri vardı. Bugün Gödül denilen Kotilia'da 400 nüfus, Panayia Kilisesi ve okul vardı. Çokona, **a.g.e.**, s. 215.

⁶³ **Trabzon Vilâyeti Salnamesi**, 1904.

Gümüşhane Kazası'nda 10 kilise, Kovans Nahiyesi'nde 9 kilise, Torul Kazası'nda 131 kilise, Kürtün Nahiyesi'nde 7 kilise, Kelkit ve Şiran kazalarında 14 kiliseyle beraber sancak dâhilinde toplam 171 kilise mevcuttu.⁶⁴ Gayrimüslimlerin Gümüşhane Kazası'nda 4, Kovans Nâhiyesi'nde 12 ve Yağmurdere Nâhiyesi'nde 22 olmak üzere toplam 38 mezarlığı bulunmaktaydı.⁶⁵ Bunun yanı sıra Rumların Gümüşhane Kasabası'nda 1, civar köylerinde 3 ve Yağmurdere Nâhiyesi'nde 22 olmak üzere toplam 26 mezarlıkları vardı.⁶⁶

Osmanlı idaresi altında yaşayan en kalabalık milletlerden biri olan Rumlar, Gümüşhane Sancağı'nda sayıları Müslümanlardan hemen sonra gelen en yoğun halk grubunu meydana getirmekteydi. 20. yüzyılın başlarında sancakta sayıları 32.590 olan Rumlar sancak nüfusunun %26'sını meydana getirmekteydiler. Bu nüfusun kazalara dağılımı ise şu şekildeydi:

Tablo 1.3: 20. Yüzyılın Başlarında Gümüşhane Sancağı'ndaki Rum Nüfusun Kazalara Göre Dağılımı

⁶⁴ **Trabzon Vilâyeti Salnamesi**, 1869, s. 157; Kemal Saylan, **Gümüşhane Sancağı (1850-1918)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Tarih Programı, Doktora Tezi, Trabzon, 2012, s. 147.

⁶⁵ **Trabzon Vilâyeti Salnamesi**, 1880, s. 259; Saylan, **a.g.t.**, s. 147.

⁶⁶ **Trabzon Vilâyeti Salnamesi**, 1871, s. 209.

Rumların kahir ekseriyeti (%71'i) Torul Kazası'nda yaşamlarını sürdürmekteydi. Daha çok Torul Kazası'nın merkezi olan Ardasa kasabası ve civar köylerinde ikamet eden Rumlar, Torul nüfusunun neredeyse yarısını meydana getirmekteydiler. Sayılarının en az olduğu kaza ise Kelkit'ti. Kelkit Kazası'nda Rum nüfusun kaza nüfusuna oranı sadece %1,6 idi.⁶⁷

Gümüşhane Sancağı'ndaki sosyal yaşama gelecek olursak Türklerle iç içe olan Rumlar daha çok rengârenk kıyafetler giymekle beraber bazen Rumların Türkler gibi beyaz sarık taktıkları ve sarı terlik giydikleri de oluyordu.⁶⁸ Sancaktaki Rumların iktisadi durumları Müslümanlardan ve Ermenilerden oldukça iyi seviyedeydi. Genellikle maden ocaklarında çalışarak ve ticaretle uğraşarak hayatlarını kazanmaktaydılar.⁶⁹ Rumların yaşam kalitesi Müslümanlara göre oldukça yüksekti. Rumlar çok zengindiler. Gümüşhane'de bölgedeki kadınlara istihdam sağlamak amacıyla Lavrendios Papadopulos önderliğinde bir halı atölyesi açılmıştı. Yörede bulunan eğitim kurumlarına destek olması için *Adolfotita Arğirupolitan Derneği* (Gümüşhaneliler Kardeşliği) 1862'de faaliyetlerine başlamıştı. Benzer bir gaye ile meydana getirilen *Metaleus Derneği* (Madenci), 1892'de isim değişikliğine giderek *Sokrates* ismini kullanmaya başlamıştır. Sancakta kilise müziği eğitimi veren bir de *Sholi Musikis Derneği* (Müzik Okulu-1820) vardı. Gümüşhane diasporası Osmanlı sınırlarında özellikle İstanbul ve Trabzon gibi şehirlerde dernek/vakıflar meydana getirdiler. Yayıncılık alanında bir ara Gümüşhane'de "*Perikles*" adı verilen bir dergi de yayımlandı. Bölgede oldukça yaygın olan kuşburnu, pekmez ve şerbet yapımında tercih ediliyordu.⁷⁰

⁶⁷ Saylan, a.g.t., s. 147-148.

⁶⁸ Eduard Von Hoffmeister, **Durch Armenien. Eine Wanderung Und Der Zug Xenophons Bis Zum Schwarzen Meere. Eine Militaer – Geographische**, Leipzig/Berlin, 1911, s. 137-138; Horatio Southgate, **Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia**, Volume I, New York, 1840, s. 166.

⁶⁹ Saylan, a.g.t., s. 148.

⁷⁰ Ari Çokona, **20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri**, Literatür Yayınları, Birinci Basım, Kasım 2016, İstanbul, s. 205.

Gümüşhane Sancağı'nda Rumlar, Rumcaya benzeyen fakat Rumcadan oldukça farklı olan bir şive kullanmaktaydılar.⁷¹ Fakat çocuklara okullarında Modern Yunanca eğitimi verilmekteydi. 1840'da Gümüşhane'ye seyahat eden Horatio Southgate, Yunancayı çok iyi bilen tercümanının çocuklarla çok iyi iletişim kurabildiğini fakat bu çocukların aileleriyle iletişim kurmakta zorlandığını belirtmektedir.⁷²

Gümüşhane Sancağı'ndaki Rumlar, Ortodoks Hristiyan olup İstanbul'da bulunan Patriklik makamına bağlıydılar.⁷³ Rumların Gümüşhane Kasabası'nda 9, köylerinde 3 ve Yağmurdere Nâhiyesi'nde 24 olmak üzere toplam 36 tane kiliseleri bulunmaktaydı.⁷⁴ Gümüşhane Sancağı'nda bulunan “*Piristra*” ve “*Vazilona*” manastırları da direkt olarak İstanbul'daki patrikhaneye bağlıydı.⁷⁵ Manastırlar arasında ise bilhassa çok bahsedilen, büyük ve güzel olduğu ifade edilen, ayrıca bir hacılık mekânı da olan *Jenua Manastırı* idi.⁷⁶ Gönye Yöresi ve Bulgardağı'nda yer alan Rum köylerinin tamamı Gümüşhane Başpiskoposluğu'nun görev sahasında yer almaktaydı.⁷⁷

Osmanlı Devleti, farklı toplumsal unsurların bir arada uyum içerisinde yaşamalarına büyük önem vermiştir. Nitekim 1895'te Gümüşhane Sancağı'nda Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında yaşanan gerginlik, İslâm ve Hristiyan ileri gelenlerinden oluşturulan nasihat heyeti aracılığı ile yatıştırılmış ve bölgede asayiş ve huzur yeniden sağlanmıştır.⁷⁸

⁷¹ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnée de Chaque Province De L'Asie-Mineure*, Volume I, Paris, 1893, s. 127; Şemsettin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, Tıpkı Basım, C. V, Kaşgar Neşriyat Yayınları, Ankara, 1996, s. 3891.

⁷² Southgate, *a.g.e.*, s. 166.

⁷³ Önder Kaya, *Tanzimattan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 33.

⁷⁴ *Trabzon Vilâyeti Salnamesi*, 1871, s. 209.

⁷⁵ Abdurrahman Okuyan, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde (1875-1900) Trabzon*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Samsun, 2003, s. 72; *Trabzon Vilâyeti Salnamesi*, 1892, s.137; Sancakta görev yapan piskoposlar Metropolit Piravasyus, Loisos, İkonumus, Chaldee ve Lavranyos efendilerdi. *Trabzon Vilâyeti Salnamesi*, 1873, s. 135; *Trabzon Vilâyeti Salnamesi*, 1880, s. 223; *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmanîye*, Dersaadet Matbaası, İstanbul, 1328, s.142.

⁷⁶ John Macdonald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814*, London, 1818, s. 349.

⁷⁷ Cuinet, *a.g.e.*, s. 124-125.

⁷⁸ BOA, *Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y. A. HUS)*, No: 340/108-1. 10 Cemazeyilahir [1]313 (28 Kasım 1895).

1.3. Gümüşhane Sancağı Rumlarının Nüfus İstatistikleri

Gümüşhane Sancağı Nüfusu'na ilişkin en sağlıklı veriyi Genel Nüfus İstatistikleri'nden saptamaktayız. Buna ilaveten Trabzon Vilâyeti Salnamelerinden, yabancı devletlerin yöre ile alakalı kayıt altına aldıkları konsolosluk raporlarından, yöreye seyahat eden gezginlerin seyahatname ve hatıratlarından ve o dönem yöre hakkındaki bilgi veren yazarların eserlerinden istifade etmek de mümkündür.⁷⁹

Gümüşhane Sancağı nüfusu hakkında sayısal veriler sunan ilk seyyah 1813-1814 tarihlerinde Gümüşhane'yi ziyaret eden John MacDonald Kinneir'dir. Kinneir, Gümüşhane Kasabası'nda 7.000 kişinin bulunduğunu, bunların 1.100'ünün Rum, 700'ünün Ermeni, geri kalanının ise Müslüman olduğunu ifade eder.⁸⁰

Horatio Southgate, 1840'da yöreyi ziyareti esnasında Gümüşhane Kasabası'nın aşağısında yer alan vadiler dâhil olmak üzere 800 hane olduğunu bunların 400'ünün Rum, 200'ünün Ermeni ve çoğunun da Müslüman olduğunu söyler.⁸¹

Gümüşhane Sancağı'nın 1870 yılı nüfus verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1.4: 1870 Trabzon Vilâyeti Salnamesine Göre Gümüşhane Sancağı'nın Nüfusu⁸²

GÜMÜŞHANE SANCAĞI-1870				
KAZA	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
Gümüşhane	13.596	3.366	2.106	19,068
Torul	19.886	21.346	246	41.478
Kelkit	15.792	876	142	16.810
Şiran	8.306	1.180	134	9.620
Toplam	57.580	26.768	2.628	86.976

⁷⁹ Kemal Saylan, **Gümüşhane Sancağı (1850-1918)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Tarih Programı, Doktora Tezi, Trabzon, 2012, s. 136.

⁸⁰ Kinneir, **a.g.e.**, s. 349.

⁸¹ Southgate, **a.g.e.**, s. 165; Saylan, **Gümüşhane Sancağı**, s. 140.

⁸² Kudret Emiroğlu, **Trabzon Vilâyeti Salnamesi**, C. II, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Ankara, 1993; Saylan, **Gümüşhane Sancağı**, s. 138.

Gümüşhane Sancağı nüfusu bahsinde 1870 yılındaki verileri analiz ettiğimizde karşımıza yukarıdaki tabloda yer alan rakamlar çıkmaktadır. Rum nüfusa baktığımızda 21.346 kişi Torul, 3.366 Gümüşhane Merkez, 1.180 Şiran ve 876 Kelkit kazaları olmak üzere toplam 26.768 kişi sancakta yaşamlarını sürdürmekteydiler. Sancağın genel nüfusu ise 57.580'i Müslüman, 2.628'i Ermeni ve 26.768'i Rum olmak üzere 86.976 idi.

Gümüşhane Sancağı'nın 1880 yılı nüfus verileri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1.5: 1880 Yılı Nüfus Verilerine Göre Gümüşhane Sancağı'nın Nüfusu⁸³

GÜMÜŞHANE SANCAĞI-1880				
KAZA	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
Gümüşhane	16.156	6.972	1.158	24.286
Torul	15.878	17.650	---	33.528
Kelkit	17.316	1.020	142	18.478
Şiran	8.996	1.220	164	10.380
Toplam	58.346	26.862	1.464	86.672

Gümüşhane Sancağı'nın 1880 yılı nüfus verilerine göre ise Rumların nüfusu artmaya devam etmesine karşın Torul Kazası'nda Rum sayısında belirgin bir azalma görülmektedir. Bunun sebebinin 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi esnasında yöreden Rus kuvvetleriyle Rusya'ya göçen Rum haneler olduğunu düşünmekteyiz. Bunun yanında kazalar arasında gerçekleşen göçlerin de bu azalmanın nedenleri arasında yer aldığını ifade etmemiz gerekir. Rum nüfusun ekseriyeti Gümüşhane (Merkez) ve Torul kazalarında yoğunlaşmıştır. Kelkit ve Şiran arasında Rum sayısında yalnızca 200 kişilik bir fark vardır. En az Rum, Kelkit'te görülmektedir. Sancak genelinde 26.862 Rum bulunmaktadır. Tabloda en dikkat çekici ayrıntı ise 17.650 Rum'un yaşadığı Torul'da Ermeni nüfusun olmamasıdır.

1881/1882'de başlayıp 1893'te tamamlanan genel nüfus sayımına göre Gümüşhane Sancağı'ndaki Rum, Müslüman ve Ermeni tebaanın istatistikî verileri şöyledir:

⁸³ Saylan, **Gümüşhane Sancağı**, s. 138.

Tablo 1.6: 1881/1882-1893 Genel Sayımında Gümüşhane Sancağı Nüfusu⁸⁴

GÜMÜŞHANE SANCAĞI-1881/1882-1893						
KAZALAR	MÜSLÜMANLAR		RUMLAR		ERMENİLER	
	KADIN	ERKEK	KADIN	ERKEK	KADIN	ERKEK
GÜMÜŞHANE MERKEZ	10.200	11.756	2.666	2.793	514	638
TORUL	9.001	10.457	8.000	8.679	-	-
KELKİT	11.059	12.191	163	141	58	55
ŞİRAN	7.115	7.406	834	892	100	121
TOPLAM	37.375	41.810	11.663	12.505	672	814
GENEL TOPLAM	79.185		24.168		1.486	
SANCAK NÜFUSU	104.839					

Tablodan da anlaşılacağı üzere Rum nüfus ağırlıklı olarak Torul Kazası'nda ikamet etmektedir. Torul Kazası'nda yaşayan Rum nüfus sayısı 8.000'i kadın; 8.679'u erkek olmak üzere toplam 16.679 kişidir. Torul Kazası'nın ardından 2.666'si kadın; 2.793'ü erkek toplam 5.459 kişiyle Gümüşhane Merkez Kazası gelmektedir. Üçüncü olarak ise 834'ü kadın; 892'si erkek olmak üzere toplam 1.726 kişi ile Şiran Kazası'nı görmekteyiz. En az Rum nüfus ise 163'ü kadın; 141'i erkek toplam 304 kişi ile Kelkit Kazası'nda yer almaktadır.

Rumların Gümüşhane Sancağı'ndaki toplam nüfusa gelecek olursak 11.663'ü kadın; 12.505'i erkek toplam 24.168 kişidir. Bu sayısının %69'unu Torul Kazası'na tabi olan Rum nüfus oluşturmaktadır. En az kadın ve erkek Rum nüfus Kelkit Kazası'nda görülürken En fazla kadın ve erkek Rum nüfus doğal olarak Torul Kazası'nda görülmektedir.

Bölgeyi ziyaret eden seyyah Vital Cuinet'e göre ise 1890'larda Gümüşhane Kazası'nda 29.812 erkek yaşamaktadır. Bunların 19.261'i Müslüman ve 10.581'i Hristiyan'dır. Kadın ve çocuklar da bu sayıya dâhil edildiğinde kaza nüfusunun 60.000-65.000'i bulacağını dile getirir. Cuinet, Gümüşhane Sancağı toplam nüfusunun ise 130.000 kişi olduğunu belirtir. Bu nüfusun 118.770'inin Müslüman, 9.000'inin Ortodoks Rum, 2.100'ünün Gregoryen Ermeni, 100'ünün Katolik Ermeni

⁸⁴ Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, 2. Bs., Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 292.

ve 30'unun da Katolik Latin olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵ 1896'de kaleme aldığı "*Kamûsü'l-A'lâm*" isimli kitabında Şemsettin Sami de Vital Cuinet'in verilerini aynen vermektedir.⁸⁶

Gümüşhane Sancağı Nüfusu hakkında bize önemli bilgiler sunan Trabzon Vilâyeti Salnamelerinde sancaktaki doğum ve ölüm sayılarına ulaşmak da mümkündür.

Tablo 1.7: Gümüşhane Sancağı'nda Doğan ve Hayatını Kaybedenlerin Sayıları⁸⁷

Sene	Doğan Çocuk Sayısı						Vefat Eden Kişi Sayısı					
	Müslüman		Rum		Ermeni		Müslüman		Rum		Ermeni	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
1900	954	1411	431	526	34	39	542	939	186	414	1	---
1901	816	957	489	556	23	28	267	495	194	309	5	12
Toplam	1.770	2.368	920	1.082	57	67	809	1.434	380	723	6	12

Yukarıdaki tabloya göre 1900-1901 yıllarında 4.138 Müslüman (1.770'i kız, 2.368'i erkek), 2.002 Rum (920'si kız, 1.082'si erkek) ve 124 Ermeni (57'si kız, 67'si erkek) doğarken; 2.243 Müslüman (1.434'ü erkek, 809'u kız), 1.103 Rum (723'ü erkek, 380'i kız) ve 18 Ermeni (12'si erkek, 6'sı kız) vefat etmiştir. Bu rakamlardan hareketle sancak nüfusu 1.895 Müslüman, 899 Rum ve 106 Ermeni olmak üzere 2.900 kişilik bir artış göstermiştir.

⁸⁵ Cuinet, **a.g.e.**, s. 120-121.

⁸⁶ Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s. 3891; Saylan, **Gümüşhane Sancağı**, s. 143.

⁸⁷ **Trabzon Vilâyeti Salnamesi**, 1903, s. 935-937; Saylan, **Gümüşhane Sancağı**, s. 139.

Gümüşhane Sancağı'nın 1906/1907 yılı nüfus verileri aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir:

Tablo 1.8: 1906/1907 Genel Sayımında Gümüşhane Sancağı Nüfusu⁸⁸

GÜMÜŞHANE SANCAĞI-1906/1907						
	MÜSLÜMANLAR		RUMLAR		ERMENİLER	
İDARİ BÖLGE	KADIN	ERKEK	KADIN	ERKEK	KADIN	ERKEK
GÜMÜŞHANE	55.733	50.350	19.887	20.607	1.280	1.247
TOPLAM	106.083		40.494		2.527	
GENEL TOPLAM	149.104					

1906/1907 Genel Sayımı'nda ise Gümüşhane Sancağı'nda Rum Nüfus 19.887'si kadın; 20.607'si erkek olmak üzere toplam 40.494 kişiye ulaşmıştır. Bu sayının Müslüman nüfusa oranı %38,17'dir. Genel nüfus içerisinde Rumlar, %27,15'lik bir paya sahiptir. 1881/1882-1893 Genel Sayımı'nda Gümüşhane Rumlarının nüfusu 24.168 iken 1906/1907'de 16.326 kişi artarak 40.494'e ulaşmış ve %67,55'lik büyüme sağlamıştır. Bu veri bizlere Gümüşhane Sancağı'nın doğumların yanında dışarıdan Rum göçü aldığını düşündürmektedir.

Rum Patrikhanesi'nin 1912'deki verilerine dayanarak 1918'de basılan "*Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor*" adlı eserinde Soteriadis, Gümüşhane Sancağı'nın nüfusunu 87.871'i Müslüman, 59.748'i Rum ve 1.718'i Ermeni olmak üzere toplam 149.337 olarak vermektedir. 1912'de Gümüşhane Sancağı'nın nüfusu, Soteriadis'in verdiği rakamlara göre şöyledir:

Tablo 1.9: Soteriadis'e Göre 1912'de Gümüşhane Sancağı Nüfusu⁸⁹

GÜMÜŞHANE SANCAĞI-1912				
Kaza İsimleri	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
Gümüşhane Kazası	25.091	5.997	1.367	32.455
Torul Kazası	23.512	48.135	---	71.647
Kelkit Kazası	25.564	1.626	126	27.316
Şiran Kazası	13.704	2.990	225	17.919
Toplam	87.871	59.748	1.718	149.337

⁸⁸ Karpas, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 340.

⁸⁹ George Soteriadis, *Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor*, London, 1918, s. 11.

Gümüşhane Sancağı'nın 1914 yılına ait nüfus verileri şu şekildedir:

Tablo 1.10: 1914 Genel Sayımında Gümüşhane Sancağı Nüfusu⁹⁰

GÜMÜŞHANE SANCAĞI-1914				
Kaza İsimleri	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
Gümüşhane Kazası	29.639	9.179	1.817	40.635
Torul Kazası	29.686	30.547	24	60.257
Kelkit Kazası	33.130	614	482	34.226
Şiran Kazası	22.312	3.155	392	25.859
Toplam	114.767	43.495	2.715	160.977

1914 Genel Sayımı'nda ise Gümüşhane Sancağı'nda toplam nüfus 160.977'ye ulaşırken bu sayının 43.495'ini Rumlar içermekteydi. Rumların diğer iki sayımda olduğu gibi bu sayımda da kahir ekseriyeti Torul Kazası'nda yaşamaktaydı. (30.547) Torul Kazası'nı sırasıyla Gümüşhane Merkez (9.179), Şiran (3.155) ve Kelkit (614) kazaları izlemektedir.

Nüfus değişimlerini görmek açısından 1881/1882 ve 1914 yıllarını birlikte incelemek yerinde olacaktır.

Tablo 1.11: 1881/1882 ve 1914 Tarihli Osmanlı Nüfus İstatistikleri'ne Göre Gümüşhane Sancağı'nın Nüfusu⁹¹

Kaza İsimleri	GÜMÜŞHANE SANCAĞI-1881/1882-1914					
	Müslüman		Rum		Ermeni	
	1881/1882	1914	1881/82	1914	1881/1882	1914
Gümüşhane Kazası	21.956	29.639	5.459	9.179	1.152	1.817
Torul Kazası	19.458	29.686	16.679	30.547	---	24
Kelkit Kazası	23.250	33.130	304	614	113	482
Şiran Kazası	14.521	22.312	1.726	3.155	221	392
Toplam	79.185	114.767	24.168	43.495	1.486	2.715

⁹⁰ Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s. 378; Aval Staff, 1919'da yayımlanan "*A Handbook Of Asia Minor (Küçük Asya'nın El Kitabı)*" adlı çalışmasının nüfus istatistikleri kısmında Gümüşhane Sancağı'nın 1914'deki nüfusunu 160.977 olarak zikreder. Rumların nüfus miktarı hakkında ise 43.495 sayısını verir. Dikkat çekici bir husus da Torul Kazası'nın Sancaktaki Rum nüfusun %70'ini oluşturmasıdır. Aval Staff, **A Handbook Of Asia Minor**, Volume I, July 1919, s. 304.

⁹¹ Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 292, 293, 378; Saylan, **Gümüşhane Sancağı**, s.137.

Yukarıdaki tabloya göre Gümüşhane Sancağı'ndaki Rumların nüfus hareketlerini seyredebilmemiz mümkündür. Gümüşhane Kazası'nda 1881/1882'de 5.459 kişi olan Rum tebaa 1914'te %68,14'lük bir artışla 9.179 sayısına ulaşmıştır. Torul'da 1881/1882'de Rum nüfus 16.679 iken 1914'teki sayımda bu sayı 30.547'yi bulmuştur. 32 yıllık süreçte 13.868 kişilik artışın temel sebebinin yurt dışına ve mevsimlik işçi olarak diğer vilâyetlere göç eden Rumların geri dönmeleri olduğunu düşünmekteyiz. Kelkit Kazası'nda 1881/1882 sayımında 304 Rum bulunurken 1914'te bu rakam 310 kişilik doğal bir artışla 614 olmuştur. Şiran Kazası'ndaki Rumların nüfus değişimine bakacak olursak 1881/1882'de 1.726 olan kişi sayısı 1914'te 3.155'e varmıştır. Gümüşhane Sancağı genelinde ise 1881/1882 sayımında 24.168 Rum tebaa yaşarken bu nüfus 1914'te %80'lik büyüme ile 43.495'e ulaşmıştır.

1.4. Gümüşhane Rumlarının Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri

19. yüzyılın sonlarında sancak içerisinde yer alan Rumların okur-yazarlık oranlarını incelediğimizde 14.100 Rum kadından 3.154'ünün, 28.955 Rum erkek arasında da 4.023'ünün okur-yazar olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle Rum kadınların %22'si, erkeklerin de %29'u okur-yazardır.⁹² 20. yüzyıla geldiğimizde ise Müslümanların aksine Gümüşhane Sancağı içerisinde okur-yazar Rum sayısında düşüş görülmektedir. Bu dönemde Rumların okur-yazar oranlarını incelediğimizde kadınların okur-yazarlık oranının %17'ye, erkeklerin ise %20'ye gerilediğini saptamaktayız.⁹³ Rum kadın ve erkeklerin okur-yazar oranındaki bu düşüşün ana nedeni iş bulmak maksadıyla ve iktisadi endişelerle civar vilâyetlere ve yurt dışına gerçekleştirilen göçlerdir.⁹⁴

⁹² Trabzon Vilâyeti Salnamesi, 1898, s. 673.

⁹³ Trabzon Vilâyeti Salnamesi, 1903, s. 955.

⁹⁴ Saylan, Gümüşhane Sancağı, s. 186.

Gayrimüslim topluluklarının eğitim faaliyetlerinin 1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'ne göre düzenlenmesiyle bu toplulukların yer aldıkları mahallerde de 1870'den sonra birer resmî ibtidâî mektebi açılmasına başlandı.⁹⁵ Bu mekteplerin eğitimi Rumların dini önderlerince tayin edilen öğretmenlerce veriliyordu.⁹⁶ Bu mekteplerde vazifelendirilen öğretmenler genellikle İstanbul'dan gönderiliyordu. Talebelere bu mekteplerde temel derslerin yanında din eğitimi, eski ve yeni Grekçe eğitimi de veriliyordu.⁹⁷

Gümüşhane Sancağı'nda yaşamlarını sürdüren Rumların ibtidâî mektebi sayısı 42'si erkek, 34'ü kız, toplam 76 idi. Erkek ibtidâî mektebinde 2.798 talebe, kız ibtidâî mektebinde ise 2.278 talebe olmak üzere toplam 5.076 kişiye eğitim veriliyordu.⁹⁸ 20. yüzyılın başlarında erkek ve kız ibtidâî mektebi sayısında herhangi bir artış görülmemiş, fakat talebe sayısı çoğalmaya devam etmiştir. Bu süreçte erkek ibtidâî mektebinde eğitim alan talebe sayısı 44 artarak 2.842'ye, kız ibtidâî mektebinde eğitim gören talebe sayısı da 133 artarak 2.411'e, toplam talebe sayısı ise 5.253 kişiye ulaşmıştır.⁹⁹

20. yüzyılın başlarında Gümüşhane Sancağı'nda Rumların 4 erkek ve 3 kız toplam 7 adet rüştiye seviyesinde mektepleri vardı. 4 erkek rüştiye mektebinde 623 talebe, 3 kız rüştiye mektebinde ise 411 talebe olmak üzere toplam 1.034 talebe eğitim görüyordu.¹⁰⁰

Gümüşhane Rum Erkek Lisesi: Süleymaniye Mahallesi hudutlarında bulunan lisenin yapımına 1875'te başlanmış ve 1879'da tamamlanmıştır. Vakit kaybedilmeden aynı sene eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Yapı, I. Cihan Harbi esnasında 1918'e kadar faaliyetlerine devam etmiş ve akabinde kapatılarak askeri hastaneye çevrilmiştir.¹⁰¹

⁹⁵ Yahya Akyüz, **Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 93-96.

⁹⁶ Mahmud Cevad, **Maarif-i Umumiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Ankara, 2002, s. 405.

⁹⁷ Southgate, **a.g.e.**, s. 164-165.

⁹⁸ **Trabzon Vilâyeti Salnamesi**, 1898, s. 671.

⁹⁹ **Trabzon Vilâyeti Salnamesi**, 1903, s. 953.

¹⁰⁰ **Trabzon Vilâyeti Salnamesi**, 1903, s. 953.

¹⁰¹ "Halk arasında 'Sarı Mektep' adıyla bilinen Rum Erkek Lisesi, 1723'de Kaloyerandon Konağı'nda kurulmuş olsa da burası hakkında kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Lisenin kitabesi

Eğitim-öğretim faaliyetlerinde kullanılmak üzere tahsil edilen ödeneğin azlığı mektep tadilat-tamirat işlerinin veresiye gerçekleşmesine yol açıyordu. Parası ödenmeyen esnaf da bu durumdan hoşnut olmadığını şikâyet dilekçeleriyle dile getiriyordu. Hakikaten 1899'da Gümüşhane'de Camii-i Kebîr Mahallesi çevresinde yapılan ibtidâî mektebi için Kazancıoğlu Dimitri'den veresiye 24 kuruş değerinde kereste ve çivi alınmıştı. Kazancıoğlu Dimitri, alacağını uzun müddet tahsil edemeyince Şubat 1904'de Trabzon Maârif Müdüriyeti'ne başvuruda bulunarak alacağını talep etmişti.¹⁰²

Rum Patrikliği, 1903'te Torul Kazası'nın Çit-i Kebir Köyü'ndeki 48 hane Rum cemaati için mektep inşası talebinde bulunmuştur. Yapılan araştırmalar sonucu buradaki Rumların o zamana dek İslam dininden görünüp de sonrasında askerlik vazifesinden kurtulmak amacıyla yeniden Hristiyanlığa dönen kişiler olduğu tespit edilmiştir. Yine araştırmalara göre köydeki 21 hanede yaşayan 95 Müslümanın da hiç mekteplerinin olmadığı anlaşılmıştır. Rumların mektep talebine olumlu cevap verildiği gibi Çit-i Kebir ve civarındaki köylerde Müslümanlar için de mektep inşasına karar verilmiştir.¹⁰³

1906'da Gümüşhane Mutasarrıflığınca Gümüşhane Sancağı'ndaki Rum mektebinde gerçekleştirilen inceleme ve araştırmalarda Rum mektebinin ruhsatının olmadığı saptanmış; fakat ardından Trabzon Valiliğince yapılan tahkikat neticesinde Rum mektebinin 30 Haziran 1905'te ruhsat aldığı halde sehven bu durumun kayıtlara geçmediği saptanmıştı.¹⁰⁴

bulunamadığından mimarı ve kurucusu hakkında net bir bilgi verilememektedir. 1855-1860 seneleri arasında lise müdürünün Georgios Papadopoulos Kiriakidis olduğu ve yapının eğitim tarihinde Rum mektepleri arasında geniş kapsamlı bir yapı olarak yer aldığından bahsedilir. Mektep içerisinde; 1 ilkokul, 3 ortaokul, 5 lise sınıfı, 20 öğretmen ve 300 öğrenci bulunduğu ifade edilmektedir. Mektep; eğitim faaliyetlerine 1723'de sıradan bir okuma yazma mektebi olarak başlamış, 1836'da Allilodidaktiko düzeyinde bir erkek mektebi olarak eğitim çalışmalarını sürdürmüştür. Mektebe 1864'te bir syndidaktiko sınıfı dahil edilmiş, 1878'de de yarı lise (İmigymnasio) seviyesine geçilerek müessese devamlı değişime maruz kalmıştır." Nurgül Şentürk-Mahmut Sarı, "Gümüşhane Rum Erkek Okulu'nun Sanat Tarihi ve Tasarımı Açısından Değerlendirilmesi", **Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi**, S. 32, s. 771.

¹⁰² BOA, **MF. MKT**, No: 768/63.

¹⁰³ BOA, **BEÖ**, No: 2051/153817-1, 2, 3. 25 Muharrem [1]321 (23 Nisan 1903); BOA, **Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF. MKT)**, No: 694/2.

¹⁰⁴ BOA, **MF. MKT**, No: 925/22.

Torul Santa Rum Yarı (Nîm) İdâdî Mektebi: Gümüşhane Sancağı'nın Torul Kazası'nın Santa Köyü'nde, Eylül 1912 tarihi itibarıyla 980 hanede 4.821 Rum bulunmaktaydı. Santa'daki Rumlara eğitim-öğretim hizmeti sağlanabilmesi amacıyla burada Rum Mektebi inşasına izin verilerek patrikhanece gerekli adımlar atılmıştı. Mektep arazisi, bölgedeki üç Rum tarafından hibe edilmiş; mektep 34 metre uzunluğunda, 22 metre genişliğinde, 12,5 metre yüksekliğinde taş bina şeklinde inşa olunacaktı. İnşaat masrafları 1.500 altını bulmaktaydı. Bu meblağ kilise sandığından karşılanacaktı. Mektebin inşası için gereken padişah iradesi 10 Şevval 1330 (22 Eylül 1912)'da çıkmıştı.¹⁰⁵

Gümüşhane Rum Mektebi: 1914'te Rum Patrikliği Gümüşhane'de bir Rum mektebi açma talebinde bulunmuş ve bunun için İstanbul'a dilekçe vermişti. Rumların, Hızırilyas Mahallesi'nde Rum talebelerin eğitim-öğretim faaliyetleri için açmak istedikleri mektep 816 metre bir arazi üzerinde genişliği 12 metre, uzunluğu 27,6 metre, yüksekliği 6 metre ölçülerinde ve 2 katlı taştan olarak inşa olunacaktı. Rum Patrikliğince verilen dilekçede bu mektebin inşası için gereken 350 liranın 250 lirasının daha evvel hazırlanan piyango bedelinden kalanının ise halktan toplanarak karşılanacağı ifade ediliyordu. Rum Patrikliği'nin bu isteği Şurâ-yı Devlet'te müzakere edildikten sonra bahsi geçen mektebin yapılmasında mahzur bulunmadığı ifade edilerek “*Maârif-i Umûmîyye Nizamnamesinin 129. maddesiyle Der-saâdet ve Tevâbi Rum Patrikhanesi hakkındaki mukarrerât-ı âhire ahkâmına riâyet olunmak ve arsasına ale'l-usûl resm-i senevî tahsis edilmek şartıyla*” mektebin belirtilen ölçülerde inşasına izin verildi.”¹⁰⁶

¹⁰⁵ BOA, **İrâde Maârif Nezâreti (İ. MF)**, No: 20/18; Naim Ürkmez-Selahattin Tozlu, “Modernleşme Dönemi Osmanlı Taşrasında Eğitim Kurumları (Gümüşhane Örneği)”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Yıl:14, Bahar 2016, s. 103.

¹⁰⁶ BOA, **İ. MF**, No: 22/8. 26 Safer 1332. (24 Ocak 1914); BOA, **MV**, No: 233/9; BOA, **Dâhiliye Nezâreti İdare (DH. İD)**, No: 214/10.

1.5. Gümüşhane Rumlarında Tanassur ve Din Değişirme Hadiseleri

19. yüzyıl birçok hadiseye gebe kalmış ve Osmanlı tarihi açısından buhranlı bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır. Bu hadiselerden biri de tanassur ve din değiştirme hadiseleridir.¹⁰⁷ Bu hadiseler Gümüşhane Sancağı'nda Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilanından sonra bazen cemaatler, bazen de İslamiyet'i kabul eden bir Hristiyan'ın eski dinine rücu etmesi şeklinde gerçekleşmiştir.

Mesela 1891'de Gümüşhane Sancağı'nda bir Rum kızı, Ermeni mezhebine geçmeyi talep etmiş fakat yerel Rum Metropolit Vekili bu duruma karşı çıkmıştı. Akabinde Ermeni milletinden birtakım kişiler Rum kızı kısa süreliğine bulunduğu metropolithaneden cebir kullanarak götürmek maksadıyla birtakım nümayişlerde bulunmuşlardı. Ama Osmanlı idaresi aldığı önlemlerle bu hadiseyi önledi.¹⁰⁸

1906'da Torul Kazası'na bağlı Macara Köyü ahalisinden Saguloğlu Kireki'nin kızı Anastasya'nın İslamiyet'i seçmek istemesi üzerine şer'i ve kanûnî işlemleri gerçekleştirilmiş ve Anastasya'ya "*Asiye*" ismi verilmişti. Anastasya'nın reşit olması sebebiyle İslamiyet'e girmesi esnasında herhangi bir problem ile karşılaşılmamıştı.¹⁰⁹

1909'da Ermenilerin, Şiran Kazası'ndan 8 yaşında Parasya adında genç bir Rum kızını Ermeni bir gençle evlendirerek "*Ermeni etdirmek*" istemeleri yörede infiale yol açınca yerel hükümet bu hadisenin önüne geçmek maksadıyla bazı önlemler aldı. Yerel hükümet iki dini cemaatin ileri gelenlerini bir araya getirerek kaçırılan kızın iade edilmesi için gayret göstermişse de anlaşmazlıkları engelleyemedi. Ardından Gümüşhane Metropolit Vekili İkonomi hadiseyi İstanbul Patrikliği'ne aksettirerek bu hadisenin sonuca kavuşturulmasını talep etti. Bu teşebbüslere karşın hadiselerin çözüme kavuşturulamaması üzerine Trabzon Valisi

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Selim Deringil, **19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidad [Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire]**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

¹⁰⁸ BOA, DH. MKT, No: 1856/37.

¹⁰⁹ **Trabzon Gazetesi**, No:1719, 6 Cemaziyelevvel 1324/28 Haziran 1906.

Arif Bey kaçırılan Rum kızını kısa süreliğine hükümetin koruması altına alarak farklı bir yerde gizledi.¹¹⁰

1.5.1. Gizli Hristiyanlar (Kriptolar)¹¹¹

Trabzon'un Maçka ilçesi ve Gümüşhane'nin Krom, Yağlıdere, Stavri, Zigana, Santa, Torul gibi erişilmesi oldukça zor dağlık alanlarında yaşayan Ortodoks Rumların kahir ekseriyeti baskılar neticesi¹¹² veya ekonomik nedenlerle İslam'a geçmiş görünmüş fakat 19. yüzyıl ortalarına kadar içten Hristiyan olarak yaşamıştır. Şakir Şevket bu durumu “...mektepte birlikte okuduğumuz ve camiide beraber namaz kıldığımız Ahmed ve Hasan’a, Nikola ve Yorgi denmeye başladı.” sözleriyle çok güzel özetlemiştir.¹¹³ Gizli Hristiyanların büyük bir bölümü Kromni¹¹⁴ yöresinden olduğundan Kromlu¹¹⁵, İstavriot¹¹⁶, Santalı gibi yöresinin ismiyle yahut komşularının adlandırdığı şekliyle klostol¹¹⁷ ve krifos¹¹⁸ olarak bilinmektedir.¹¹⁹

Gizli Hristiyanlar, biri Müslüman diğeri Hristiyan olmak üzere iki isim taşır, çocuklarını vaftiz ettirir, kızlarını hakiki Hristiyan veya Müslümanlarla evlendirmez, kendileri gibi gizli Hristiyan bir kadınla görünürde İslami geleneğe uygun bir düğün yaparlardı. Ama geceleyin Hristiyan ayiniyle evlenirlerdi.¹²⁰ Öldükleri zaman ise ilk olarak Müslüman mezarlığına defin edilseler de geceleyin yakın akrabalarının

¹¹⁰ BOA, **DH. MKT**, No: 2770/66.

¹¹¹ Kriptolar, Santalılar, Stavriotlar, Klosti ve Kromlular olarak da bilinmektedirler.

¹¹² Genel kabul gören anlayış İslam devletlerinin ele geçirdikleri toprak parçalarında yaşayanları zorla İslam'a döndürdüğü yönündeki “kılıç teorisi” olup, İngiliz müellif Pears (1835-1919) ‘Stavrililerin atalarının, İslam ya da ölümü seçmek zorunda bırakıldıkları ile ilgili kimsenin kafasında soru işareti bulunmamalıdır. Bunlar ilkinin seçerek hayatta kalmış ve kalplerinde Hristiyan inancıyla yaşamlarını sürdürmüşlerdir’ cümlesiyle ifade eder. Sir Edward Pears, **Turkey and Its People**, Methuen & Company, Limited, London, 1912, s. 267.

¹¹³ Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, Hazırlayan: İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2001, s. 105.

¹¹⁴ Türkçe “Kurum”

¹¹⁵ Türkçe “Kurumlu”

¹¹⁶ İstavrili

¹¹⁷ Yunanca “Dönme”

¹¹⁸ Yunanca “Gizli”

¹¹⁹ Öztürk, **a.g.e.**, s. 717.

¹²⁰ Kromluların ender görülse de Müslüman gelin alarak Hristiyanlığa döndürdükleri de olmuştur. Kromlu Murtaza Efendioğlu Aziz Ağa'nın İspir Keleverik'ten bir Müslüman kızıyla evlendikten sonra eşini Sümela Manastırında vaftiz ettirerek Sophia ismiyle Hristiyan yapması sonrası kızın ailesine durumu anlatmasının akabinde olay yüksek miktarda para ve yalancı şahitlikle örtbas edilmiştir. Yorgo Andreadis, **Gizli Din Taşıyanlar**, Belge Yayınları, İstanbul, 1999, s. 34.

mezarlarından çıkarılarak en yakın Hristiyan mezarlığına taşınırlardı.¹²¹ Çocuklarını vaftiz etmeleri bir hayli zordu. Çoğu köyde papaz olmadığından geceleri vaftiz edilecek çocukları en yakın Hristiyan köyüne götürmeleri ve gün doğmadan geri getirmeleri gerekiyordu. Keza evlilikleri de ayrı bir sorundu. Çünkü evlerine bir papaz davet etmeleri gerekmekteydi. Tarihi vesikalar dışında Selanik'te hayatına devam eden Kromni kökenli yazar Yorgo Andreadis'in 1955'te Selanik'te ölen anneannesinin hatıralarından derlediği “*Gizli Din Taşıyanlar*” isimli eseri gizli Hristiyanların esrarengiz hayatını folklorik seviyede aydınlatır düzeydedir. Okuma yazması olmayan yaşlı kadının Kromni'de doğup, büyüüp İstanbul'da din eğitimi tamamladıktan sonra memleketine imam olarak dönen dedesi Molla Süleyman'ın bodrumundaki mum ve ikonalarla dolu şapelini ve küçük kilisesinde köylüleri gizli bir şekilde vaftiz etmesine dair anıları ilginç ayrıntılarla doludur.¹²²

¹²¹ Costas Fotiadis, **The Ethnic and Religious Consciousness of the Greeks of the Pontos**, Aristotle University of Thessaloniki, Selanik, 1996, s. 83.

¹²² Kendi ailesinin öyküsünü anlatan Andreadis, gizli Hristiyanlığı gerçekçi bir bakış açısıyla ele almış, dinlerine bağlılıklarını takdir ederken aynı zamanda Müslüman görünmenin faydalarından istifade etmek isteyen ve rüzgârın hangi taraftan estiğini takip eden açığözler olduğunu da dile getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yorgo Andreadis, **Gizli Din Taşıyanlar**, Belge Yayınları, İstanbul, 1999. Gizli Hristiyanlar ile alakalı Türk Sinemasında başrolünde Tuba Büyüküstün'ün de oynadığı “*Yüreğine Sor*” isimli film dönemin koşullarını iyi şekilde işlemesi ile izlenmeye değer bir yapımdır. Ayrıca dönemi romanlaştıran Turgay Bostan'ın “*Son Krifos*” adlı romanı da okunmaya değerdir. Akademik sahada Zeynep Türkyılmaz'ın zahirde Müslüman, batınen Hristiyan olan bu zümre ile ilgili Kaliforniya Üniversitesi'nde tamamladığı *Anxieties of Conversion: Missionaries, State and Heterodox Communities in the Late Ottoman Empire* isimli doktora tezi bulunmaktadır. (Kaliforniya Üniversitesi Kütüphanesi Online Arşivi'nde erişime kapalıdır.) Türkyılmaz, Ottoman History Podcast'deki *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Hristiyanlar* konulu yayında “*Çoğunlukla dağlık alanlarda ve maden bölgelerinde yer alan Gizli Hristiyanların, askerlikten muaf tutulduklarını, Islahat Fermanı sonrası kendilerinin Hristiyan olduklarını açıklayan ilk grubun Gümüşhane merkezli Kromlular olduğunu, inançlarını açıklamalarındaki kırılma noktasının 1850'lilerden sonra madenlerin kapatılması*” olduğunu söyler. Ve şöyle devam eder: “*Gümüşhane'deki madencilerin bir kısmı hamal olarak Trabzon Limanında çalışıyor. (Bunlar 1857'de inançlarını açıklamaya başlıyorlar.) Akdağ Madeni'ne çalışmak için gidenler ise 1882'ye kadar inançlarını gizliyorlar. (1882'de Akdağ Madeni kapatılıyor.) İki inancı da barındırdıkları yeni kimliklerini ortaya koymaya çalışıyorlar. 1856'da verdikleri ilk dilekçede 20 bin kişi başvuruda bulunuyor. (19 köyün önde gelenleri) 1859'da 'Kromluların Hristiyanlıkları tanınacak ama askere alınacaklar' tarzı İngiltere ile bir anlaşmaya varıyorlar. Yerel bürokratlar, Gizli Hristiyanların cenazelerine el koyup Müslüman mezarlığına defnediyor. İstavrililer (Akdağ Madenindekiler), 1911'e kadar Müslüman yazılıyorlar. 1914'e kadar Devlet, merkezi otoritesini sağlayamıyor Kromlular üzerinde. (Gümüşhane'dekiler) Çoğunluğu mübadele ile Yunanistan'a gönderiliyor. Bir kısmı Müslümanlaşıp bölgede kalanlar da var.*” Soundcloud (SC), “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Hristiyanlar*”, (Erişim 7 Eylül 2022.)

1817’de kaleme aldığı seyahatnamesinde Bıjışkyan, Gümüşhane Sancağı’nda Rumların arasında “*Gromtsi*”¹²³ ismi verilen yarı İslam yarı Hristiyan bir zümrenin yaşadığını, içten bir Hristiyan gibi yaşamalarına rağmen, dışarıya karşı İslam gibi göründüklerini, inançlarının kuşaktan kuşağa hiç tahribata uğramadan aktarıldığını ifade etmesinden durumun çok fazla da gizlenemediği anlaşılmaktadır.¹²⁴ Amerikalı Misyonerler Harrison Gary Otis Dwight ve Eli Smith, 6-8 Mayıs 1831’de Erzurum’dan Trabzon’a yolculukları esnasında Krom vadisindeki Müslümanlardan “.. *Bu kişiler ne sünnet oluyordı ne de Müslüman dininin herhangi bir ayinine katılıyorlardı. Gizliden gizliye, Yunan kilisesine bağlıydılar ve dini törenlerini yönetecek bir rahip bile ayarlamışlardı. İsimlerini Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında kabul edilen Eski Ahit’e uygun olanlardan alıyorlardı. Fikre (Fikri) bir eğilimleri olmasına rağmen, yanlış bir inanca olan bu samimiyet, ikiyüzlülük ya da kuşkuculuğa kıyasla gerçeğin yönetilmesi için daha uygun bir ortam yaratmaktadır. Önerim hala şudur ki, bu insanları Hristiyanlığın biçimlerine bağlayan bağ belki de dinin ruhuna bağlı bir misyoner tarafından faydalı bir biçimde yakalanabilirdi*” diyerek bahsetmektedir.¹²⁵

1839 Tanzimat Fermanı’na kadar bir Müslümanın Hristiyanlığa geçmesi bir başka ifadeyle mürted¹²⁶ olmasının cezası Şer’i hukuka göre idamdır. 18 Şubat 1856’da Sultan Abdülmecid’in Islahat Fermanı’nı ilan etmesi, ardından 30 Mart’ta Paris Antlaşması’nın imzalanması¹²⁷, Petros Savvas Sideropoulos isimli Rum’un 14 Mayıs’ta Hristiyanlığını açıklamasına karşın herhangi bir tepki görmemesinin getirdiği cesaretle Mart 1857’de Theokopastos Manastırı’nda bir araya gelen 44 Ortodoks rahibi 15 Temmuz 1857’de Kromluların Hristiyanlıklarını açıklamak, Batılı büyük güçlere durumlarını izah etmek amacıyla Trabzon’da viskonsülü F. Stevens vasıtasıyla İstanbul’daki İngiliz Büyükelçiliği’ne müracaat etmeye karar

¹²³ Bıjışkyan, Kromluları kast etmek istemiş olabilir.

¹²⁴ P. Minas Bıjışkyan, **Pontos Tarihi**, 2. Baskı, Çivi Yazıları, İstanbul, 1998, s. 114

¹²⁵ Eli Smith, **Researches of Rev. E. Smith and H. G. H. Dwight in Armenia Including A Journey Thorough Asia Minor, and into Georgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas**, II, New York, 1833, s. 319-320.

¹²⁶ Mürted: İslam dininden dönen kimse.

¹²⁷ Azmi Özcan – Ş. Tufan Buzpınar, “Church Missionary Society İstanbul’da Tanzimat, Islahat ve Misyonerlik”, **İstanbul Araştırmaları 1**, İstanbul, 1997, s. 66-67; Lane Poole, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, Çev. Can Yücel, Ankara, 1999, s. 95-96.

vermişlerdir.¹²⁸ İngiliz raporlarından edinilen bilgilere göre Gizli Hristiyanlar bir taraftan askerlik vazifesini yerine getirmezken diğer taraftan kendilerini büyük bir ısrarla çağıran Rusya Devleti'nin himayesine girmeyi dilemekteydi. 10 Kasım 1857'de kaleme alınan raporda 600 Santalı Rum ailenin Rusya'nın Poti şehrine göç etmek isteğiyle Rus konsolosundan güvence aldığı ifade edilirken Osmanlı hükümetinin dikkatsizliğinden dem vurularak Rumların Rusya'ya göç etmelerini yasaklama faaliyetlerinin yetersiz kaldığı bildirilmiştir. Stevens; Kromni, Argyropolis, Santa ve Hapsiköy'de 55 köyde gerçekleştirdiği incemeler neticesinde 9.533 Müslüman, 17.200 Gizli Hristiyan ile 28.960 Hristiyan'ın yaşamlarını sürdürdüğünü saptamıştır.¹²⁹

İngiltere tarafından, ilerleyen yıllarda hazırlayacağı sözlükle ünlenen Sir James Redhouse'ın tercümanlığından istifade eden 1867-1873 seneleri arasında Trabzon Konsoloslugu vazifesini yerine getiren Willian Gifford Palgrave (1826-1888), Krom'a Her Britannic Majesty's¹³⁰ adına temsilci olarak gönderilmiş ve parlamentoya sunulması maksadıyla Gizli Hristiyanların yaşadıkları köy ve hane sayılarını kapsayan bir rapor hazırlaması sağlanmıştır.¹³¹

Bryer'e göre Palgrave, Kromluları dininden dönen dinsizler olarak görmüş, tutucu, geri kafalı insanlar olduklarını, Yunanlılar başta gelmek üzere Hristiyanların serzenişlerinin yersiz olduğunu, eşitlik elde etmeyi amaçlamadıklarını, hali hazırda eşit bir durumda yaşadıklarını ama buna rağmen fazlasını talep ettiklerini ifade etmiştir.¹³²

¹²⁸ Başvuru dilekçesinin aslı, Yunanistan'ın Atina şehrinde Nea Smryna semtinde yer alan Pontus Çalışmaları Arşivi'nde muhafaza edilmektedir.

¹²⁹ **Foreign Office** 524/10 No: 47/1857; Öztürk, **a.g.e.**, s. 717; Anthony Bryer, "R.M. Dawkins, F.W. Hasluck and the 'Crypto-Christians' of Trebizond", **British School at Athens Studies**, Volume 17, Scholars, Travels, Archives: Greek History and Culture Through The British School at Athens (2009), pp. 63.

¹³⁰ Birleşik Krallık hükümdarı için bir antlaşma unvanı, uluslararası hukuk ve diplomaside kullanılan bir kraliyet üslubudur.

¹³¹ W. G. Palgrave, **Report on the Province Of Trebizond Of January 1868 in PRO FO 195.812**; Öztürk, **a.g.e.**, s. 722'den.

¹³² Anthony A. M. Bryer, "The crypto-Christians of the Pontos and Consul William Gifford Palgrave of Trebizond", **Peoples and settlement in Anatolia and the Caucasus, 800-1900**, V. XVII, London, 1988, s. 13,34-67.

Kripto Rumlar, askerlik kurasından kaçmak için Rum Patrikliği aracılığıyla Trabzon\Torul\Krom ve Ankara'nın Akdağ beldesindeki tahrir defterlerinde kayıtlı olan Müslüman isimlerinin Hristiyanlığa uygun adlarla değiştirilmesini talep etmiştir. Ancak Osmanlı idaresi bu taleplerini reddederek derhal askere alınmalarını kararlaştırmıştır.¹³³ Yine Gümüşhane Metropolitinin Kripto Rumlardan 13 hane halkını Hristiyan olarak nüfus defterlerine yazdırma isteği reddedilmiştir.¹³⁴

Torul ve Maçka'nın karyelerindeki Kripto-Hristiyanların askerlikten kaçmak için hileye başvurdukları ama bunların bir kısmının yakalanarak askerlik işlemine tabi tutulduğunu arşiv belgelerinde görmekteyiz.¹³⁵

Trabzon metropoliti Hrisantos'un hatıralarında I. Cihan Harbi esnasında bir kısım Oflu'nun kendisine eski inanışlarına rücu etme talebiyle müracaat etmesi gibi dikkat çekici misaller Kromluların yörede yalnız olmadığını bizlere düşündürmektedir.¹³⁶

Gümüşhane Sancağı'nın Torul Kazası'na bağlı Krom, Yağlıdere, Stavrın, Santa ve Trabzon Vilâyeti'nin Maçka Kazası'nda Gizli Hristiyanların bulundukları yerleşimler ve hane sayıları aşağıda verilmiştir.

Tablo 1.12: Gizli Hristiyan Köyleri ve Hane Sayısı¹³⁷				
Yerleşim Adı	Hâne	İslam	Gizli Hristiyan	Hristiyan
Mohora	100	-	100	-
Alithinos	80	-	50	30
Alhajandon	200	-	50	150
Carnalandon	100	-	40	60
Samanandon	200	-	-	200
Rustamandon	100	-	40	60
Gluvena	110	-	70	40
Zahmanandon	40	-	-	40
Serandon ve İmera	150	2	10	138
Krom Köyleri Toplam	1080	2	360	718

¹³³ BOA, **DH. MKT**, No: 1379/85-1, 2. 23 Safer [1]304 (21 Kasım 1886).

¹³⁴ BOA, **DH. MKT**, No: 2187/22. 27 Zilkade [1]316 (8 Nisan 1899).

¹³⁵ BOA, **DH. MKT**, No: 2410/19. 7 Cemazeyilahir [1]318 (2 Ekim 1900).

¹³⁶ Bunun yanında bazı yazarların Kromluları “yaşayan din şehitleri”, “Hristiyanların en içten olanları” tarzında göstermeye gayret etmesi, din değiştirme ile ölüm arasında seçim yapmak zorunda bırakıldıkları için bu yola başvurdıkları tezi oldukça abartılıdır. Bkz. Pears, **a.g.e.**, s. 267; R. M. Dawkins, “The Crypto Christians of Turkey”, **Byzantion**, 8 (1933), s. 274.

¹³⁷ Öztürk, **a.g.e.**, s. 723,724-725.

	Parti	100	-	10	90
	Varenu ¹³⁸	130	-	40	90
	Nacarandon	50	-	50	-
	Russion	80	-	60	20
	Cercilandon	70	-	60	10
	Yağlıdere Köyleri¹³⁹ Toplam	430	-	220	210
	Stilos	20	6	14	-
	Ziganitandon	-	-	-	-
	Epanohori	70	10	60	-
	Monovandon	100	-	20	80
	Bayramandon	6	-	6	-
	Katahori	120	-	40	80
	Stavri Köyleri Toplam	296	10	126	160
	Pištofandon ¹⁴⁰	170	-	20	150
	Zurnaciandon ¹⁴¹	70	-	70	-
	Çakalandon ¹⁴²	25	-	20	5
	Sihanandon	150	-	20	130
	İşhavandon ¹⁴³	40	-	40	-
	Pinetendon ¹⁴⁴	30	-	15	15
	Terzandon ¹⁴⁵	80	-	50	30
	Kopalandon ¹⁴⁶	50	-	50	-
	Santa¹⁴⁷ Köyleri Toplam	615	-	285	330
	Tzanika¹⁴⁸	40	-	25	15
	Zefil	30	-	15	15
	Karsera¹⁴⁹	300	100	120	80
	Gümüş Hana (Eski)	1500	800	300	400
	Torul, Ardasa	2300	200	450	1650
	Haravana¹⁵⁰	150	20	40	90
	Muzena¹⁵¹	500	-	100	400
	Size¹⁵² ve Pegman¹⁵³	100	-	60	40
	Hapsi Köy	80	-	60	20
	Pondika	450	20	200	230

¹³⁸ Varelli Mahallesi

¹³⁹ Stavri ile İmera arasında yer almaktadır.

¹⁴⁰ Pištofli

¹⁴¹ Zurnacılı

¹⁴² Çakallı

¹⁴³ İşhanlı

¹⁴⁴ Binaltı

¹⁴⁵ Terzili

¹⁴⁶ Goballı

¹⁴⁷ Dumanlı

¹⁴⁸ Canca

¹⁴⁹ Haşera

¹⁵⁰ Haravi

¹⁵¹ Muzana

¹⁵² Başbind

¹⁵³ Paspın

Thersa	60	-	57	3
Larahani	100	20	40	40
Aursa	60	-	30	30
Davera	200	-	10	190
Galiana	600	110	140	350
Kapi Zerfire	300	10	150	140
Hazavera	40	30	10	-
Samaruksa	400	100	100	200
Kavara	30	20	10	-
Tanturlu	60	4	40	16
Leri ¹⁵⁴	200	-	100	100
Nama	20	5	10	5
Kelahapir	150	50	30	70
Seriana	500	300	100	100
Ciagrak	250	100	50	100
Maçka Köyleri Toplam	3500	769	1137	1594
Bulancak	50	-	20	30
Agelayi	200	-	150	50

Tablodan da anlaşıldığı üzere Krom köylerindeki Rumların üçte biri gizli Hristiyan'dır. Her Rum köyünde gizli Hristiyan bulunmadığı görülmesine rağmen Mohora yerleşimindeki hanelerin tamamı gizli Hristiyanlardan oluşmaktadır. Yağlıdere köylerindeki 430 hanenin 220'si gizli Hristiyan, 210'u Hristiyan'dır. Nacarandon'un tüm haneleri gizli Hristiyan iken 100 haneli Parti'de gizli Hristiyan olan hane sayısı sadece 10'dur. Stavri köylerinde yaşayan 296 hanenin 10'u Müslüman, 126'si gizli Hristiyan ve 160'ı Hristiyan'dır. Santa'nın köylerine gelecek olursak 615 hanenin 285'i gizli Hristiyan iken 330'u Hristiyan olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak Maçka'nın köylerini incelediğimizde 3500 haneden 769'unun Müslüman, 1137'sinin gizli Hristiyan ve 1594'ünün Hristiyan olduğunu görmekteyiz.

¹⁵⁴ Leri, Lerion veya Lerin, Gümüşhane ilinin Merkez kazasına bağlı Yitirmez köyünün eski ismi olup, Bayburt Ermenileri ile Pontus Rumları arasındaki hududu belirleyen Leri vadisinde bulunmaktaydı. Leri kelimesi Yunanca olmayıp Ermenice "dağönü" manasını taşımaktadır. 9. yüzyıl kilise kayıtlarında Lerin, Trabzon'a bağlı 9 piskoposluktan birisi olarak yer almaktadır. 18. yüzyılda dışarıdan göç veya İslamlaşma neticesi Leri vadisinin ismi Koas veya Kouazi olarak değişirken, köyün mahallerinden birisi Kabakilise olarak anılmıştır. Bu devirde ailelerin bazıları İstanbul'a göçmüşse de kalan 200 Gizli Hristiyan aile 1857'de Hristiyanlıklarını açıklamıştır. Köyün 4 km güneydoğusunda bulunan Kabaköy'deki kilise 1737'de İslamlaşma neticesi camiye çevrilerek Ayasofya Camii ismini almıştır. Öztürk, a.g.e., s. 724.

1.6. Rum Patrikhanesi'nin Gümüşhane Kiliselerine Dair Talepleri

İstanbul'daki Rum Patrikhanesi, Gümüşhane Sancağı hudutlarında yer alan Rum Ortodoks tebaanın temsilcisi olduğu için onların sosyal-dinî yaşamları ile alakalı birtakım taleplerde bulunmaktaydı. Dinî yetkisini de kullanarak Bâbîâlî'den yöredeki Rumların istekleri doğrultusunda mektep, kilise inşası ve tamirâtı konularında yardım ve izin istemekteydi. Bu hususta patrikhanenin Gümüşhane kiliselerine dair taleplerini ele almak yerinde olacaktır.

Gümüşhane Sancağı sınırları içerisinde Hudura ismiyle bilinen eski Ayayorgi Manastırı'nın arâzîsi üzerinde yer alan kilisenin depremnden etkilenip zarar görerek yıkılması üzerine Rum Patrikliği, 1898'de Osmanlı hükümetinden bu arâzînin 10 adım doğusunda bulunan kayalık üzerine yeniden bir kilise yapılması için izin istedi. Yapılması talep edilen bu kilisenin uzunluğu 13 metre, genişliği 3,5 metre ve kubbesi hariç yüksekliği 7 metre olarak planlandı. Kilisenin inşa masrafları 20.000 kuruşu bulmaktaydı. Rum Patrikliği'nin inşa masraflarını manastırın hazinesinden karşılayacağını iletmesi üzerine, patrikhanenin bu talebini inceleyen Osmanlı hükümeti, 1901'de vermiş olduğu kararla bildirilen ölçüleri geçmemek koşuluyla belirtilen yerde kilisenin yeniden inşasına olur verdi.¹⁵⁵

Torul Kazası'na bağlı Demirci Köyü'nün Kordonas Mahallesi'nde yer alan ve ruhsatı bulunmayan Aya İliya Kilisesi'nin kullanılamaz durumda olması üzerine Rum Patrikliği, Osmanlı hükümetine 1909'da dilekçe vererek Aya İliya'nın tadilattan geçirilerek ruhsat verilmesini talep etmişti. Aya İliya isimli Rum Kilisesi'nin devlet arâzîsinden belli bir miktar eklenmesiyle eski yerinde 12 metre uzunluğunda ve 7,5 metre genişliğinde ve kubbesi hariç 6 metre yüksekliğinde yapılması planlanmıştı. Kilisenin inşası için lazım gelen 215 lira ise Vasioloğlu Nikola ve Timosi taraflarından karşılanacaktı. Bu talep Şûrâ-yı Devlet'te müzakere edilerek 24 Nisan 1911'de çıkarılan kararnameyle bu kilisenin eski yeri üzerine 16 metre

¹⁵⁵ BOA, *İrâde Adliye ve Mezâhib* (İ. AZN), No: 42/1319 M-21.

uzunluğunda, 4 metre genişliğinde ve 4 metre yüksekliğinde taştan inşa edilmesine olur verildi.¹⁵⁶

Rum Patrikliği'nin 1911'de Gümüşhane Kasabası'nın Hızırilyas Mahallesi'nde devlet arâzisinde yer alan uzunluğu ve genişliği 16 metre, yüksekliği takriben 15 metre olan taştan inşa edilmiş metropolithaneye ruhsat verilmesini istemesi üzerine bu istek Şûrâ-yı Devlet'te müzakere edilerek kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra buranın metropolithane olarak amacına uygun kullanıldığı sürece vergiden muaf tutulmasına karar verilmişti.¹⁵⁷

¹⁵⁶ BOA, İ. AZN, No: 14; BOA, İ. AZN, No: 11.

¹⁵⁷ BOA, İ. AZN, No: 100/1329 Ra-13; BOA, İ. AZN, No: 13.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜMÜŞHANE RUMLARI'NIN EKONOMİK DURUMU VE GÖÇ HAREKETLERİ

2.1. Gümüşhane Rumlarının Ekonomik Faaliyetleri

Gümüşhane Rumları; sancağa, Canca ve çevresine, tümüyle Osmanlı fethinin akabinde yerleştirilmişti.¹ 19. yüzyıla değin en başta gelen işleri ve geçim kaynakları, madencilik ve maden ocaklarıydı. Ayrıca Rumların usta ve ameleleri, bazen yeni ele geçirilen topraklardaki maden ocaklarına geçici olarak gönderilir ve maden ocaklarını faaliyete geçirmeleri istenirdi. Bu şekilde gönderilenlerden geri dönmeyenler de olmuştu.

19. yüzyıla değin gün geçtikte geriye doğru giden, teknik donanım açısından yeterli düzeye erişemediği için işletme sorunları çoğalan maden ocakları, Gümüşhane Rumlarının farklı coğrafyalara göç etmelerine yol açmıştı. Gerçekleşen bu göçlerde muhakkak coğrafi koşulların da etkisi vardı. Gümüşhaneli Rumların göç ettikleri yöreler bazen Gümüşhane Sancağı'na tabi Kelkit ve Şiran kazaları da olmuştu. Ama esas göç edilen yerler Amasya'nın Gümüşhacıköy Kazası, Erzurum'un Pasinler Kazası, Erzurum Ovası, Kiğı Kazası, Yozgat'ın Akdağ Madeni ve Karahisar-ı Şarki gibi merkezler olmuştur.²

Gümüşhaneli Rumların kırsalda yaşayanları da hem Gümüşhane Sancağı'nın merkezine hem de sahile inmişlerdir. Bu yönden Trabzon Vilâyeti, Gümüşhane Sancağı'ndan daha çok rağbet görmüştür.³

¹ M. Hanefi Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, TTK. Yay., Ankara, 2002, s. 119-122, 232-237.

² İç göçün, maden ocaklarının gerileyişi ve diğer sebepleri hakkında bazı örneklerle bkz. S. Tozlu, **XIX. Yüzyılda Gümüşhane**, Akademik Araştırmalar, Erzurum, 1998, s. 82-92; BOA, **Cevdet Maliye (C. ML)**, No: 614; BOA, **A. MKT. UM**, No: 6/94; BOA, **BEO. AYN. TZ. D**, No: 928, s. 167; BOA, **İ. DH**, No: 41878.

³ Selahattin Tozlu, "Gümüşhane Rumları ve Pontusçuluk", **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Serander Yayınları, Ankara, 2007, s. 405.

Gümüşhane Sancağı'nda Müslüman halk çoğunlukla çobanlık ve çiftçilik ile uğraşırken, Rumlar ticaret ve sanatla ilgilenmekteydiler. Bilhassa 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Gümüşhane Sancağı'nda görüldüğü gibi Trabzon Vilâyeti'nde de iktisadi amaçlar için Rusya'ya gidip gelmeler artmıştı.

2.2. Gümüşhane Madenleri ve Rumlar

Madenler de tıpkı Osmanlı Devleti gibi ilerleme, duraklama ve dağılma dönemlerinden geçmiştir. Zirve noktaya 17. yüzyılda erişen bölgedeki madenler, 18. yüzyılın sonlarına değin işletilmeye devam etmişti. Bu sürecin sonunda üretim yetersizliğinin artmasıyla beraber bölgedeki madenlerin kademeli bir şekilde terk edildiğini görmekteyiz. Bu durumun nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Teknolojik yetersizlikler.
2. Meydana gelen savaşlar.
3. Madenlerin denetimden yoksun olması.
4. Maden emînlerinin vazifelerini yerine getirmemeleri.
5. Rüşvet olayları.
6. Ülke ekonomisindeki dalgalanmalar.⁴

Fatih'in 1461'de Trabzon Rum İmparatorluğu'na son vermesiyle bölgede Osmanlı izlerinin görülmesi, 1473'te Otlukbeli ile Gümüşhane'nin kısmen ve 1514'te Çaldıran ile tamamen Osmanlı Devleti idaresine girmesi ile Osmanlı madencilik geleneğinin yörede yaygınlaşması, Gümüşhane madenciliği açısından önemli kilometre taşlarıdır.⁵ Gümüşhane, madencilik tarihi bakımından Osmanlı Dönemi'ndeki altın çağını I. Süleyman (Kanunî) ve bilhassa IV. Murad zamanında yaşamıştır. Gümüşhane şehrinin Canca Mahallesi'ndeki darphanede 12 farklı gümüş ve altın paranın darp edildiği ve Gümüş yataklarının işlenmesi dolayısıyla 1750'de

⁴ Adnan Güngör Üçüncüoğlu-Eren Kömürlü, "Osmanlı Dönemi Gümüşhane İli Madencilik Tarihine Genel Bir Bakış", *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, Yıl:5, S. 9, Ocak 2016, s. 97.

⁵ Üçüncüoğlu-Kömürlü, *a.g.m.*, s. 98.

şehrin nüfusunun 60 bini bulduğu bilinmektedir.⁶ Seyahatnamesinde Evliya Çelebi, 1647'deki Gümüşhane seyahatinden şöyle bahseder: *“Burada olan gümüş madeni hiçbir diyârda yoktur. Halkı yalnız gümüş işler. (...) 70 kadar ocak olup, fakirliğin bilinmediği bu yerde doğan her çocuğun gümüşten mama tabağı vardır.”*⁷ Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu iskân politikası, Gümüşhane'nin 16. ve 17. yüzyıllarda nüfus bakımından büyümesine etki etmiştir. Bölgedeki yeni madenlerin faaliyete geçirilmesi için usta Rum madencilerin bölgeye yerleştirilmesi şehrin nüfusunu etkilemiştir. Madenciler, faaliyette bulundukları madenlerden devlete gereken miktarı karşıladıktan sonra kendi payları ile yaşamlarını sürdürürdüler. Osmanlı Devleti, madenlerin âtıl hale gelmemesi ve madencilerin mağduriyet yaşamamaları ve madenleri denetim altına alabilmek için yöreye maden eminleri tayin etmişti. Devlet, maden yataklarının bulunduğu yerlere kervanların ve silahlı kişilerin giriş çıkışlarını yasaklamıştı. Gümüşhane madenciliğinin altın çağı olan 17. yüzyılda şehir madenlerinden elde edilen gelir, Osmanlı Devleti bütçesinin %5'ine denk geliyordu.⁸ 18. yüzyılın ortalarına değin Osmanlı'nın doğusundaki madenlerin (Kars, Diyarbakır, Sivas, Trabzon ve Erzurum) kontrol ve denetimi genelde Gümüşhane maden eminlerine bırakılmıştı. 1914'de I. Cihan Harbi'nin gerçekleşmesi ve 1916'da Gümüşhane'nin Rus kuvvetlerince işgali yöredeki madenciliğin durma noktasına gelmesine yol açmıştı.

Gümüşhane'deki madenler, Osmanlı Devleti'nin ilerlemesine benzer bir gelişme, duraklama ve dağılma süreçlerinden geçmiştir. Ocaklar, IV. Murad'ın saltanatında (1623-1640) en faal zamanlarını yaşar. Bir aralık faaliyetlerine son verilen maden ocakları 1839'da tekrar işletmeye açılır. Denetimlerinden, mülki idarenin ataması ve padişahın oluru ile tayin olunan maden emini sorumluydu. Fakat idaresi ve faaliyetleri, tamamı Rum olan ustabaşların denetimindeydi. Maden işçilerinin bazı vergilerden muaf tutulması bölgeye maden ocaklarında çalışmak için Rum göçü yaşanmasına yol açtı.⁹ Bölgedeki madenlerden sağlanan verim, 18.

⁶ Adnan Güngör Üçüncüoğlu, **Maden ve Mağara Kardeşliği**, Gümüşhane, 2013; Üçüncüoğlu-Kömürlü, **a.g.m.**, 98.

⁷ **A.y.**

⁸ Üçüncüoğlu-Kömürlü, **a.g.m.**, s. 99.

⁹ Ari Çokona, **20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri**, Literatür Yayınları, Birinci Basım, Kasım 2016, İstanbul, s. 204.

yüzyılda teknolojik ve yönetsel bakımdan önceki dönemlere göre gerilemişse de bilhassa bakır üretimi bu dönemde de artarak devam etmiştir. 1801 senesine ait bir Hatt-ı Hümayun'da Gümüşhane'deki madenlerin 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başındaki hali son derece karamsar bir tablo ortaya sunmaktadır. Gümüşhane ve ona ait maden ocaklarının üretimi zayıflamış, madenciler gördükleri muamele ve haksızlıklardan bezmiş ve bazı yatakların tamamen kapanması önemli sorunları beraberinde getirmiştir. 18. yüzyılda yaşanan iç güvenlik sorunlarının başında Eşkîyalık olayları geliyordu. Bu dönemde Trabzon ve havalisinde barınamayan eşkıyalar Gümüşhane dolaylarına giderek kısa süre de olsa güvenlik kuvvetlerinden kurtulmuş, yöredeki maden işçilerine zarar vermekte ve devlete ait olan bakır madenine el koymaktaydı. Ayrıca maden ocaklarının denetiminden sorumlu maden emînlerinin vazifelerini yerine getirmeyerek rüşvet vb. suçları işlemeleri maden işçilerinin tamamen vazifelerini boşlamalarına neden olmuştur. “*Emanet*” yöntemiyle yönetilen Gümüşhane ve civarındaki maden ocaklarının değerini kaybetmesi yalnızca yörenin coğrafi koşulları ve تنها olmasından istifade eden eşkıyanın etkisi ve yerel idarenin madenlere ilişkin müdahalesinin neticesi değildi; maden ocaklarındaki cevherin yerin çok derininde olması, madenleri işlemek için yeterli mali sermayenin olmaması, madenlerin yetersiz bir havalandırmasının olması, maden yataklarının su ile kaplı olması ve çıkarılan cevherin zenginleştirilmesini sağlayacak ekipmanın yetersiz düzeyde kalması sebebiyle ve bunların uzak coğrafyalardan karşılanması ve benzeri sebepler madenlerin işletilmesini güçleştirmiştir.¹⁰

Devletin tüm alanlarda gerileme sürecine girmesi, madenlerin farklı sebeplerle âtil durumda olması, yenilerine ruhsat verilmemesi sebebiyle yöre insanının eski maden refahının büsbütün kaybolmasından dolayı bu kez maden ocakları ruhsatsız faaliyetlerine devam ettiler. Öte taraftan devredilen ve yeni faaliyete geçen madenlerin çalışma ruhsatları pahalı, rüşvete ve torpile bağlı olduğundan birçoğu âtil durumda kalan madenlerden Gümüşhane özelinde 20. yüzyıla gelindiğinde yalnızca bir iki tanesi ruhsatlı olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Gümüşhane Sancağı sınırlarında 100'den fazla maden yataklarının varlığı

¹⁰ Üçüncüoğlu-Kömürlü, **a.g.m.**, s. 99-100.

bilinmektedir. Birçoğu Osmanlı Devleti zamanında ruhsatsız olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Gümüşhane madenlerinin aşağıdaki nedenler neticesinde kapanmak durumunda kaldığını söyleyebiliriz: Devletin tayin ettiği eminlerin madenlerden büyük oranda pay almak için maden işçilerine baskı yapması; sürgün, hapis ve idam cezalarından bunalan insanlar, maden ocaklarında çalışmayı terk ederek yöreden göçmüşlerdir. Maden ocaklarının devamı için orta boy tomruklara ihtiyaç duyulması, yakınlardaki ormanların zamanla azalması sebebiyle uzaklardan tomrukların karşılanması ve iş gücü masrafları madencilik sektörünü sekteye uğratmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rusya Harbi'nde madencilikte mahir olan Rum ustaların bölgeyi terk ederek Rusya'ya göç ettiklerini de görmekteyiz. Ayrıca 93 Harbi (1877-1878) zamanında gerçekleşen Osmanlı-Rus Harbi hem devletin hem de madenlerin sonu olarak nitelendirilebilir. Harp, Gümüşhane'de de geçtiği için yöredeki Türk, Rum ve diğer unsurlar yöreyi terk etmek durumunda kaldılar. 18. yüzyıldan sonra madenlerin faaliyetlerinde yaşanan sorunları çözüme kavuşturmak için devlet, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra hazırladığı kanunname ve nizamnamelerle madenciligi yeniden hareketlendirmeye çabalamıştır. Bu yolda Maâdin-i Hümayun Meclisi oluşturmuş, 1858'de Arazi Kanunnamesi, 1861'de Maâdin Nizamnamesi çıkarmıştır. 1887'den başlayarak yabancılara 99 seneye değin ayrıcalıklar tanıyan haklar vermiştir. Madencilik sahasında gerçekleşen bu çalışmalar ve Avrupa'da meydana gelen sanayi atılımları için Osmanlı coğrafyasında çok sayıda maden bulunduğu kanısı neticesinde kısa sürede Anadolu coğrafyası maden işletmeciliği yapan yabancı girişimcilerin uğrak noktası haline geldi. Bu girişimciler maden arama ruhsatının yanında uzun süredir Gümüşhane'de aktif olan fakat daha sonra terk edilen maden ocaklarının işletme ruhsatlarına da talip olmuşlardı. Bu doğrultuda Gümüşhane'deki madenlere talip olan çoğu yabancı şirketler olmak üzere çok sayıda müteşebbis yörede maden arama ruhsatı almaya hak kazanmıştır.¹¹

¹¹ Üçüncüoğlu-Kömürlü, **a.g.m.**, s. 100-101.

Gümüşhane Sancağı'nda faaliyette bulunan bazı yabancı firmaları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

Daniel Papa et Co. (Gümüşhane'deki 15 maden 1864'e kadar bu şirket tarafından işletildi.), Fransız *Alfonso Maden Şirketi* (Torul-Yurt-Karaçukur-Kürtün'de 12 madenin işletmesine sahipti.), Fransız *Country Maden Şirketi* (Çoğu Torul'da olmak üzere 8 tane maden işletmesi bulunuyordu.)¹²

Yabancı firmalar haricinde yerli firmalar da Gümüşhane madenlerini işletmişlerdi. 2 Temmuz 1887'de *Giresunlu Hüseyin Nazif Efendi*, Kürtün'ün Folköy, Emrik Köyü ve Şıhlar Köyü'nün Dere mevki ve civarında maden arama ruhsatı aldı. Fakat Hüseyin Efendi, bu imtiyazı kısa süre sonra yabancı girişimcilere devretti. *Esad Ağa Firması*'nın; Cedveful, Circir, Abanikulu, Büyük Mağara, Kütedayık, Kokcas, Kozancı, Nerdbanlı, Tebroker, Tekoğlan, Terazici, Suyolu ve Yeşilli madenleri bulunmaktaydı. *Hasan Efendi Firması*'nın ise Ananya, Halkend ve Kazgancı kurşun ocakları vardı.¹³

Sancağın Torul Kazası'nda Artil Köyü, Karfur Dağı, Körköse, Teburk Deresi, Tepebaşı ve Zigana köylerinde kurşun ve gümüş; Alaçayır ve Şimera köylerinde bakır madenleri; Gavur Dağı'nda kömür yatakları bulunuyordu. 1870'lerde bu madenlerden Körköse dışında diğerleri terk edilmişti. Önemli gümüş ve kurşun rezervine sahip Körköse için ise gerekli izinler alınamadığından maden âtil durumdaydı. 1880'de ise Körköse de terk edilmiş ve işlevsiz bir haldeydi. Ardından Osmanlı vatandaşı Konfalidi Yorgi 1911'de Köstere Köyü'ndeki maden ocağının işletme hakkını aldı.¹⁴ Yöredeki maden ocakları için düzenlenen mukavelenamelere ilerde eklemeler yapılarak buradaki maden ocakları işletilmeye çalışıldı. 20. yüzyıla geldiğimizde Gümüşhane Sancağı'nda madencilik ilkel düzenlemeler ve Dünya

¹² Üçüncüoğlu-Kömürlü, **a.g.m.**, s. 101. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: BOA, **Sadâret Divan-ı Hümâyûn Kalemî Mukâvelenamelere (A.) DVN. MKL.**, No: 24/13.

¹³ **A.y.**

¹⁴ Torul Kazası'nın Köstere köyündeki Bakır, Kurşun, Kalay ve Antimuan madenlerinin arama ruhsatı ilk başta Konfalidi Yorgi Efendi'ye veriliyor. Ancak bir başka Rum olan Fokliyadi Nikolaki Efendi'nin itirazı sonucunda Konfalidi'ye verilen bu ruhsat iptal edilip Fokliyadi'ye devrediliyor. Gelgelelim, Konfalidi Yorgi, gerekli şartları taşıdığını kanıtlayınca maden arama ruhsatı bu kez de Fokliyadi'den alınarak yeniden Konfalidi'ye tevcih ediliyor. Bu durumu Babiali'ye bildiren bir belge için Bkz.: BOA, **Bâbîâlî Evrak Odası (BEO)**, No: 3533/264948-2. 15 Rabiulevvel 1327 (6 Nisan 1909).

metal fiyatları ile yarışamayacak maliyetlerle faaliyet gösteriyordu. Bunun yanı sıra maden ocaklarının çoğu zengin cevherlere sahip olsalar da doğru bir şekilde işletilmedikleri için faaliyetleri durdurulmuştu.¹⁵

2.3. Gümüşhane Sancağı'ndan Göçen Rumlar

En kapsamlı manasıyla göç, insanların yaşamlarının bir kısmını veya tamamını idame ettirmek amacıyla kısa süreliğine yahut tamamen yaşadıkları bölgeden farklı topraklara yerleşmek düşüncesiyle gerçekleştirdikleri yer değiştirme eylemine verilen isimdir.¹⁶ Bu ifadeden yola çıkarak 19. yüzyılı Osmanlı Devleti için bir göç yüzyılı olarak tanımlamak doğru olacaktır.

19. yüzyıl; yaşanan ekonomik buhranlar, savaşlar, sosyal gelişmeler neticesinde Osmanlı Devleti ve vatandaşları açısından oldukça çalkantılı bir dönem olmuştur. Bu çalkantılı dönem beraberinde göç hareketlerini de getirmiştir. Bu yüzyılda meydana gelen göçleri incelediğimizde sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal ve dini unsurların göçlerin tetikleyici unsuru olduğunu görmekteyiz. Bilhassa devletin kuzey komşusu olan Ruslarla gerçekleştirilen savaşlar farklı zamanlarda Osmanlı memleketine bu coğrafyadan bir hayli fazla göç olayının gerçekleşmesine yol açmıştır.¹⁷ Kafkaslarda Ruslarla girişilen mücadeleler (1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi, 1856 Kırım Harbi, 93 Harbi) neticesinde Anadolu'ya büyük dalgalarla gelen göçler olduğu gibi Anadolu'dan da Rusya'ya Rum göçleri yaşanmıştır. Ayrıca 19. yüzyılda yaşanan olaylar bu göç döngüsünün artarak devam etmesine yol açmış ve I. Dünya Savaşı esnasında ve akabinde meydana gelecek olan devasa göçle neticelenmiştir. Devlet, bu göçleri hiçbir vakit tasvip etmemiş ve gücü nispetinde de engel olmaya çabalamıştır.

¹⁵ Üçüncüoğlu-Kömürlü, **a.g.m.**, s. 101.

¹⁶ Taylan Akkayan, **Göç ve Değişme**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 21.

¹⁷ 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordusunun Doğu Anadolu'nun bir bölümünü ele geçirmesi ve Edirne Muahedesi ile Kafkasya'da Ahıska ve Çıldır civarının Rus ordusunun işgaline uğraması, bu yörelerden Anadolu'ya akın akın Müslüman halkın göç etmesine yol açmıştır. Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 3.

Gümüşhane Sancağı'nda bu devirde meydana gelen göçleri dört ana neden üzerinden yorumlamak mümkündür. İlk olarak madenlerin ekonomik önemini yitirmesi, ikinci olarak tarımsal faaliyetlerin yetersizliği, üçüncü olarak Rusya Devleti'nin götüğü iskân siyaseti ve dördüncü olarak da doğa olaylarını göz önünde bulundurmamak gerekir.

Yukarıdaki değindiğimiz sebepler arasında hiç kuşkusuz yöredeki maden ocaklarının ekonomik önemini yitirmesi en önemlisidir. 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin önde gelen maden şehirleri arasında bulunan Gümüşhane, 19. yüzyılın ortalarından başlayarak madenlerin önemini yitirmesiyle zorlu bir sürece girmiştir. Hırsızlıklar, madenlerin idaresinin liyakatsiz kişilere devredilmesi, üretim maliyetlerinin pahalılığı, yakacak yetersizliği gibi bilumum meydana gelen sorunlardan dolayı yörede madencilik gerilemeye başlamış ve yöredeki maden ocakları bir zaman sonra kapatılmak zorunda kalmıştır. Madenlerin faaliyetlerini yürüttüğü devirlerde Gümüşhane'nin nüfusu çok, halkı refah içerisindeydi. Fakat madenlerin, faaliyetlerine son verildikten sonra roller değişmiştir. Halk her geçen gün fakirleşmeye başlamıştır.¹⁸ Yapacak bir mesleği kalmayan madencilerin büyük bir çoğunluğu iş aramak amacıyla Anadolu'nun farklı coğrafyalarında faaliyete geçen maden ocaklarına göç ederken bir kısmı da yurt dışındaki maden ocaklarında işe girerek oralara göç etmişlerdir.¹⁹ Madenciler ilk olarak Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Tirebolu ardından Karahisar-ı Şarki, Diyarbakır, Bayburt, Espiye, Akdağ, Erzurum, Harput, Keban, Ergani, Bulgar, Gümüşhacıköy, Keskin, Bilecik, Bereketli ve Balıkesir'de bulunan maden ocaklarında çalışmak için bu yörelere göçmüşlerdir.²⁰

¹⁸ Vital Cuinet, *La Turguie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnée de Chaque Province De L'Asie Mineure*, Vol. I, Paris, 1893, s. 121.

¹⁹ Şemsettin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, Tıpkıbasım, C: V, Ankara, 1996, s. 3877; Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, Çev. İbrahim Onsunoglu, İstanbul, 2005, s. 217.

²⁰ "1880-1881'de madencilikle uğraşan Hacı Teodoros ailesinin Sivas ve Yozgat üzerinden Gümüşhane'den Akmaden'e göçünü anlatan sözlü tarih öyküsü Rum madencilerin yaşadıkları hakkında detaylı bilgi vermektedir." Özhan Öztürk, *Pontus Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, 3. Baskı, Ankara, 2016, s. 712.

Gümüşhane Sancağı'ndaki tarımsal arazilerin yetersizliği de yöre halkının göç kararı almasının sebeplerinden biri olmuştur. Tarımsal faaliyetle geçimini kazanan fakat bu işten beklediği kazancı elde edemeyen yöredeki bir kısım aile tarıma daha elverişli topraklara sahip olan Şiran başta olmak üzere Bayburt ve Kelkit gibi civar yörelere gitmişlerdir.

Sancak sınırları içerisinde civar yörelere göçlerin sebeplerinden bir tanesi de Osmanlı-Rus Harpleri ve Rusların göttüğü iskân siyasetidir. 1828-1829 ile 1877-1878'de Rus kuvvetlerinin Osmanlı kuvvetlerini mağlup ederek Gümüşhane'nin de içerisinde yer aldığı doğu yörelerini ele geçirmesi, birçok insanın daha güvenli bir yer olarak düşündüğü Sivas Vilâyeti'ne göç etmelerine yol açmıştır.²¹ Bilhassa 1829'da Rusya yöreden çekilirken birçok Ermeni'yi Rusya'ya göç etmeye teşvik etmiştir.²² Ayrıca bu savaş neticesinde Gümüşhane Sancağı'nın Krom yöresinden binlerce Rum Rusya'ya göç etmek zorunda kalmıştır.²³ Osmanlı Devleti bu göç hareketlerini engellemek maksadıyla diplomasi sahasında elinden gelen her şeyi yapmış fakat tüm çabalarına karşın göçler devam etmiştir.²⁴

Gümüşhane Sancağı'ndan 19. yüzyıl süresince yapılan göçlerin bir diğer nedeni de ekonomik sorunlardır. Mesela, 1826'da bir Rum işletmeci madenlerde istihdam maksadıyla Gümüşhane'den 185 Rum ailenin göç etmesine yol açmıştır.²⁵ 1837'de Torul Kazası'nın Turna Köyü'nde 106 hanede ikamet eden 422 kişi köylerinin taşlık olması ve tarıma elverişli olmaması sebebiyle göç etmek durumunda kalmışlardır.²⁶ 1840'larda Gümüşhane Sancağı'nın Kale Köyü civarında ikamet eden Rum hanelerden bir kısmı göçmüşlerdir.²⁷ 1861'de Gümüşhane Sancağı'na bağlı Kovans Nahiyesi'nin Rumluk olarak adlandırılan yöresindeki köylerden yaklaşık 270 Rum hane tarım yapmak için evlerini ve köylerini bırakıp

²¹ BOA, **Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH. ŞFR)**, No: 96/99.

²² Kemal Beydilli, "1828-1829 Osmanlı Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", **Belgeler**, C: XIII, S:17, Ankara, 1988, s. 391-392; ayrıca bkz. Özgür Yılmaz, **Tanzimat Döneminde Trabzon**, Libra Yayınları, İstanbul, 2014, s. 128.

²³ Anthony Bryer, "The Crypto-Christians of the Pontos and Consul William Gifford Palgrave of Trebizond", **People and Settlement in Anatolia and the Caucasus: 800-1900**, Variorum Reprints, London, 1988, s. 26-27.

²⁴ Cuinet, **a.g.e.**, s. 121.

²⁵ Nakracas, **a.g.e.**, s. 163.

²⁶ BOA, **Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât (A. MKT. UM)**, No: 6/94.

²⁷ Nakracas, **a.g.e.**, s. 205.

göç etmişlerdir.²⁸ 1869 baharında Torul Kazası'nın Livare Mahallesi'ndeki 14 evin seller neticesinde yıkılması üzerine bu evlerde yaşayanlar başka yerlere göç etmiştir.²⁹

Mamafih 19. yüzyılda Gümüşhane Sancağı'nda meydana gelen göçlerle alakalı en kesin veri Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan NFS.d 01123 kodlu, 15 Temmuz 1861 (7 Muharrem 1278) tarihli defterde kayıtlıdır. Bu defterin hülasasında, “*işbu defterde muharrer olduğu vechle Trabzon eyaletine mülhak Gümüşhane Sancağı dâhilinde kâin Kelkit ve Torul ve Yağmudere ve Kovans ve Kürtün ve Çay kâimmakamı kasaba ve nevâhisi karyelerinde mütemekkin ahâli-i gayrimüslimeden mâlumü'l-esâmi kesân tevârih-i muhtelifi ile mahal-i malûmeye nakl-i hâne etmiş olduklarından malûmat-ı acizânemiz olduğunu mübeyyin işbu mahalle şerh virilüb tahrir kılındı*” yazısı yer almaktadır. Bu defter 1839 (1255) başından 1861 (1278) başına kadar olan vakitte Gümüşhane Sancağı'ndan sancak içi, civar vilâyetlere, memleket sınırlarındaki farklı yörelere ve yurt dışına göç eden gayrimüslimlerin kayıtlarını içermektedir.³⁰ NFS.d 01123 kodlu gayrimüslim defterindeki bilgilere göre Gümüşhane Sancağı'ndan göç eden gayrimüslim Osmanlıların sancaktan göç ettikleri kasaba, köy, mahalle adlarıyla kişi sayıları aşağıdaki gibidir:

Tablo 2.1: Gümüşhane Sancağı'ndan Göç Eden Gayrimüslimler

Kaza/Nahiye	Kasaba/Köy	Mahalle	Kişi Sayısı
GÜMÜŞHANE	Nefs-i Gümüşhane	Hızırilyas	143
		Meryemana	65
		Avana	9
		İstavros	22
		Avatodor	39
		Ermeniyan	106
	Gökçekilise	---	3
Toplam			387
KOVANS	Zimon	---	14
	Tandırılık	---	34
	Sobran	---	9

²⁸ BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair (A. MKT. NZD), No: 361/89.

²⁹ BOA, İrâde Dahiliye (İ. DH), No: 601/41878.

³⁰ BOA, Nüfus Defterleri (NFS.d), 01123.

	Niv	---	6
	Gedesi	---	4
	Pencirge	---	3
Toplam			70
YAĞMURDERE	Yitirmez	---	36
	Lorikas	---	62
	Leri	---	102
	Kermud-ı Süfla	---	17
	Meri	---	92
	Kermud-ı Ulya	---	165
Toplam			474
KELKİT	Nefs-i Çiftlik	---	10
	Viranşehir	---	21
	Kelahbur	---	33
	Sin	---	65
Toplam			129
TORUL	Çit-i Kebir	Merkez	52
	Çit-i Kebir	Bayadıra	18
	Çit-i Kebir	Manastır	4
	Morinas	---	42
	Edise	---	92
	Beşkilise-i Kebir	---	53
	Erekli	---	33
	Torona	Merkez	38
	Torona	Elma	87
	Torona	Lonciyanos	106
	Torona	Efrimi	137
	Torona	Cemaize	90
	Torona	Ketek	52
	Torona	Kelli	103
	Torona	Kalas	68
	Mavrangel	---	14
	İstavri	---	41
	İmera	---	53
	Niveni	Avana	26
	Niveni	Artabel	10
	Niveni	Simere	36
	Niveni	Banika	47
	Niveni	Manatı	46
	Niveni	Ramazanlık	7
	Niveni	Espandam	3
	Haviyana	Merkez	12
	Haviyana	Varanlı	13
	Haviyana	Dere	6
	Hasköy	---	2

TORUL	Körkese	---	28
	Balahor-1 Sagir	---	9
	Cimrikas	Merkez	5
	Cimrikas	Korkodas	3
	Serpuşka	---	14
	Kopuz	Gevenli (Govanlı)	15
	Macara	---	13
	Kesha	---	11
	Hasera	---	10
	Hudura	---	10
	Hakkese	---	8
	Mandır	---	3
	Avliyana	---	66
	İstilos	---	5
	İmohal	Merkez	11
	İmohal	Ekmekcili	9
	Edire	Merkez	21
	Edire	Manastır	18
	Colosana	---	47
	Krom	Samanlı	15
	Krom	Karnas	24
	Krom	Yarankandos	5
	Krom	Çakmak	21
	Krom	Elinboş	1
	Krom	Huzura	3
	Krom	Kolova	26
	Krom	Metan	4
	Krom	Zinrek	5
	Bartı	---	6
	Varanlı	Merkez	18
	Varanlı	Musalla	3
	Yağlıdere	---	1
	Bayana	---	23
	Emrük	Merkez	13
	Emrük	Baycılı	4
	Emrük	Cayık	1
	Emrük	Bigraz	1
	Emrük	Hızırilyas	14
	Etgönü	---	6
	Demirciköyü	---	2
	Baladan	---	4
	Herek		6
	Hozevrek	---	2
	Cemre	Merkez	12
	Cemre	Başmozina	6

	Cemre	İlzuka	9
	Cemre	Menami	5
	Santa	Bestufili	43
	Santa	Zurnacılı	12
	Santa	Eshanlu	14
	Santa	Sedrenli	1
	Santa	Benanlu	3
Toplam			1.910
KÜRTÜN	Semüklü	---	35
	Beytarlası	---	62
	Kargıkayası	---	16
	Söğüteli	---	109
Toplam			222
Genel Toplam			3.192

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde Gümüşhane Kazası'nda 387, Kovans Nahiyesi'nde 70, Yağmurdere Nahiyesi'nde 474, Kelkit Kazası'nda 129, Torul Kazası'nda 1.910 ve Kürtün Nahiyesi'nde 222 olmak üzere 3.192 kişinin farklı yörelere göç ettikleri görülmektedir.

2.3.1. Sancak İçi ve Sancak Dışı Göç Hareketleri

19. yüzyıl süresince Gümüşhane Sancağı'ndan memleket dâhiline gerçekleştirilen göçler, sancak içi, diğer yörelere ve civar vilâyetlere olmak üzere üç şekilde meydana gelmiştir. Sancakta meydana gelen göçlerin esas nedenini elverişli tarım topraklarının yetersizliği oluşturmaktadır. Gümüşhane Sancağı'nın bilhassa kuzey kısımlarında yer alan toprakların tarıma uygun olmaması yöre insanının tarıma daha elverişli olan sancanın güney yörelerine göçmelerine yol açmıştır. Tarımla hayatlarını kazanmaya çabalayan fakat bunda oldukça başarısız olan yöredeki ailelerden bazıları tarıma daha elverişli civar yörelere göçmüşlerdir. Mesela, 1837'de Torul Kazası'nın Turna Köyü'nde 106 hanede ikamet eden 432 kişi köylerinin tarıma elverişli olmaması sebebiyle Şiran Kazası'na göçmüşlerdir.³¹ Bu tarz göçlerin ilerleyen senelerde tekrarladığı görülmektedir. 1839-1861 yıllarında Şiran Kazası'nın köy ve mezralarına gerçekleştirilen göçler aşağıdaki gibidir.³²

³¹ BOA, A. MKT. UM, No:6/94.

³² BOA, NFS.d, 01123.

Tablo 2.2: 1839-1861 Yıllarında Gümüşhane Rumlarının Şiran Kazası'nda Göç Ettikleri Yerler

Köy/Mezra	Kişi Sayısı	Köy/Mezra	Kişi Sayısı
Uluşiran	90	Karaköy	4
Babuş	7	Koçi	5
Belen	36	Sefkör	16
Çağıl	22	Sellidere	148
Çendir	3	Semük	7
Elmaçukuru	1	Tersun	13
Gersut	2	Zarabut	14
Günbatur	132	Yenica (Mezra)	3
Kalur	4	Barutcu (Mezra)	19
Toplam			526

Tabloyu incelediğimizde Şiran Kazası'nın köy ve mezralarına 526 kişinin göç ettiğini görmekteyiz. Köy ve mezralar arasında en fazla göç alan köyler olarak Sellidere, Günbatur ve Uluşiran dikkat çekmektedir.

Gümüşhane Sancağı'na bağlı Kovans Nahiyesi'nin Rumluk olarak adlandırılan yöresindeki köylerden yaklaşık 270 Rum hane 1861'de tarım yapmak için evlerini ve köylerini bırakıp 6-7 saat mesafedeki Kelkit Kazası köylerinden Kelahpur, Viranşehir, Kişasar, Terbüşek, Hozbirik ve Bayburt Kasabası'nın Pöske, Hartıcı, Karyaşmak köylerine göç etmişlerdir.³³

Rumların bir kısmı civar vilâyetlere göçmüşlerdir. Civar vilâyetlere gerçekleştirilen göçün esasta iki sebebi mevcuttur. İlki; madenlerin önemini kaybetmesi, diğeri ise meydana gelen doğal afetlerdir. Madenlerin faaliyetlerine son verilmesi üzerine ortada kalan madenciler Giresun, Tirebolu, Espiye, Gümüşhacıköy, Trabzon, Samsun, Bulgarmadeni, Karahisar-ı Şarki, Bayburt, Erzurum gibi yörelere göçmüşlerdir.³⁴ Mesela 1840'larda Gümüşhane Sancağı'nın Kale Köyü yakınlarında ikamet eden Rum ailelerden bir kısmı Samsun Sancağı'na göçmüşlerdir.³⁵ 1866'da Gümüşhane Sancağı'ndaki madenlerin faaliyetlerine son verilince işsiz kalan

³³ Devlet, köylerini bırakıp Kelkit Kazası köylerine göçenlerin 9.000 kuruşu bulan vergilerinin affedildiğini bildirerek bir nebze olsun göçmenlerin hayat şartlarını kolaylaştırmaya gayret göstermiştir. BOA, A. MKT. NZD, No: 361/89.

³⁴ Öztürk, a.g.e., s. 712.

³⁵ Nakracas, a.g.e., s. 205.

madenciler Tokat Kalhanesi'ne madenlerde çalışmak için gitmişlerdir.³⁶ Madenlerin faaliyetlerine son verilmesinden sonra yöreden göç eden Rumların bir kısmı da Trabzon'a yönelmişlerdir. Trabzon'a yönelen Rumlar bir müddet sonra 1865 de *Argyropolisliler Topluluğu* isminde bir dernek oluşumuna gitmişlerdir. Bu dernek Gümüşhane Sancağı'ndaki Rumların eğitim ve ekonomik problemlerini çözmek amacıyla 1905'e kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Gümüş ve altından üretilen dini eşyaların satışına ilaveten arazi alım-satımları ve üyelerin bağışlarıyla gelir toplayan dernek 1871'de 5 muallim tayini, 1873'de bir kız mektebinin yapımı, 1876'da fakir öğrencilere kitap bağışı, kütüphane yaptırma, Atina'ya öğrenci yollama gibi çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.³⁷

Doğal afetler de civar vilâyetlere gerçekleştirilen göçleri etkileyen nedenler arasında bulunmaktadır. Art arda meydana gelen kıtlık ve seller sebebiyle yöredeki birçok insan civar vilâyetlere göçmüşlerdir. Mesela, 1893 senesi Ekim ayında Gümüşhane, Şiran ve Kelkit kazalarında meydana gelen kıtlık sebebiyle birçok kişi Trabzon Vilâyeti'nin sahil kazalarına sığınmak zorunda kalmıştır.³⁸

19. yüzyıl süresince civar vilâyetlere göçen Rumların sayıları ve nerelere göçtükleriyle alakalı geniş kapsamlı bir veri mevcut değildir. Fakat NFS.d 01123 nolu defterde kayıt altına alınmış olan 22 senelik bir devir hakkında net veriler edinebilmekteyiz. Bu deftere göre 1839-1861'de civar vilâyetlere göçen Rumların göçtükleri yerler ve kişi sayıları aşağıdaki gibidir:

³⁶ BOA, *Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM)*, No: 385/83.

³⁷ Öztürk, *a.g.e.*, s. 711.

³⁸ Yiyecek kıtlığından dolayı Erzurum ve Gümüşhane'den Trabzon'a gelen çok sayıdaki fukaranın barınma ve beslenme masrafları için acilen bir defaya mahsus olmak üzere 100.000 kuruş paraya ihtiyaç duyulduğu merkeze bildirilir. Kıtlık sebebiyle Erzurum ve Gümüşhane'den Trabzon'a gelen 2.000 insanın barınak ve beslenmesine her ay için 100.000 kuruş lazımdır. Kış bastırmaya yaklaştığından bu gariplerin can kayıpları günden güne artmaktadır. Göçmenlerin tifüs ve kolera gibi hastalıkları yayacağı endişesi Trabzon ahalisinde korku yaratmaktadır. Geçen seneki kolera ve karantinadan doğan aşırı masraflar zaten şehrin ileri gelenlerinin servetlerinden karşılanmış olduğundan bu yeni göçmenler için Trabzon'un yerel kaynaklarından para bulma ihtimali asla yoktur. Trabzon belediye bütçesinin de bu masrafı karşılaması imkânsız olduğundan merkezin yardımına ihtiyaç vardır. BOA, *Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı (Y. A. RES)*, No: 68/9-2,3. 13 Cemazeyilevvel [1311 (22 Kasım 1893)]. *Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report on the Trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas*, No: 1346, s. 5; Kemal Saylan, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Sancağında Yaşanan Gayrimüslim Göçleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 20, Trabzon, 2016, s. 283'den.

Tablo 2.3: Gümüşhane Rumlarının Civar Vilâyetlerde Göçtükleri Yerler

Vilâyet	Sancak	Kişi Sayısı
Sivas	Zara	28
Sivas	Amasya	152
Sivas	Tokat	147
Sivas	Karahisar-ı Şarki	180
Sivas	Merzifon	65
Toplam		572
Erzurum	Merkez (Erzurum)	98
Erzurum	Merkez (Bayburt)	253
Erzurum	Merkez (Gercanis)	34
Erzurum	Merkez (Kığı)	46
Erzurum	Merkez (Pasin)	2
Erzurum	Merkez (Tercan)	42
Erzurum	Erzincan	28
Toplam		503
Trabzon	Merkez (Giresun)	51
Trabzon	Merkez (Ordu)	48
Trabzon	Merkez (Tirebolu)	49
Trabzon	Merkez (Trabzon)	194
Trabzon	Merkez (Vakf-ı Sagir)	26
Trabzon	Merkez (Yomra)	8
Trabzon	Merkez (Maçka)	12
Trabzon	Merkez (Akçaabat)	9
Trabzon	Canik	45
Toplam		442
Genel Toplam		1.517

Tablodan da anlaşıldığı üzere 1839-1861’de Trabzon, Sivas ve Erzurum vilâyetlerine birçok insan göç etmiştir. Sivas Vilâyeti’ne 572, Erzurum Vilâyeti’ne 503, Trabzon Vilâyeti’ne 442 Rum Osmanlı tebaası olmak üzere civar vilâyetlere toplam 1.517 kişi göçmüştür.

Öte yandan Osmanlı Devleti’nin Rumların göç taleplerine her daim izin vermediği bilinmektedir. Mesela, 1837’de Torul Kazası’nın Turna Köyü’nde 106 hane Rum tebaa köylerinin tarıma elverişli olmaması bahanesiyle Şiran Kazası’na göç etmişler akabinde yine aynı köyden 100 hane halkı da Erzurum Vilâyeti’nin Kığı Kazası ve Erzurum Ovası köylerine göçmek için izin istemişlerse de talepleri kabul görmemiştir. Kabul edilmeme gerekçesi ise madencilik faaliyetlerinin sekteye

uğraması, vergilerin azalması ve bunun diğer köy halklarına örnek teşkil etmesidir. Bu sebeplerle köy halkının göç istekleri kabul görmediği gibi önceden Şiran Kazası'na göç edenlerin asıl ikametgâhlarına dönmeleri talep edilmiştir.³⁹

Rumların bir kısmı da memleket dâhilinde farklı yörelere göçmüşlerdir. Bu göçlerin esas nedeni yöredeki madenlerin ekonomik önemini yitirmesidir. Madenlerin faaliyetlerine son verilmesinden sonra işsiz kalan Rum maden işçileri diğer vilâyetlerde yer alan maden alanlarına göçtüler. Göçen madencilerin en çok rağbet ettiği yerler ise başta Konya ve Ankara vilâyetleri olmuştur. Ayrıca Mamuratül-Aziz, Diyarbakır, İstanbul, Kastamonu, Aydın, Hüdavendigar ve Adana vilâyetlerine de maden işçileri göçmüşlerdir. Mesela 1826'da bir Rum işletmeci, Niğde'nin Hamit Kazası çevresinde yer alan madenleri işletme hakkına sahip olunca bu maden ocaklarında istihdam etmek üzere Gümüşhane Sancağı'ndan 185 Rum aileyi bahsi geçen kazaya göçürerek Yukarı Ovacık, Kavuklu, Karacaviran ve Eminik köylerine yerleştirmiştir.⁴⁰ 1839-1861 periyodunda Ankara Vilâyeti'ne 164, Adana Vilâyeti'ne 8, Konya Vilâyeti'ne 143, Diyarbakır Vilâyeti'ne 5, Aydın Vilâyeti'ne 7, Hüdavendigar Vilâyeti'ne 12, Mamuratül-Aziz Vilâyeti'ne 57, Kastamonu Vilâyeti'ne 8 ve İstanbul'a 24 olmak üzere toplam 428 kişi göçtü.⁴¹ 1863'de maden ocaklarında çalışmak için bazı Rum aileler Ankara Vilâyeti'nin Akdağmadeni Kazası'na göçmüştür.⁴²

2.3.2. Osmanlı Dışına Gerçekleşen Göçler

Gümüşhane Sancağı'ndan yurt dışına gerçekleştirilen göçlerin üç nedeni vardır. Birincisi Sancak'ta meydana gelen sel ve kıtlık gibi doğa olaylarıdır. İkincisi yöredeki maden ocaklarının faaliyetlerine son verilmesi sebebiyle işsiz kalan maden işçilerinin hayatlarını kazanmak amacıyla farklı coğrafyalara yönelmeleridir. Üçüncüsü ise Rusya Devleti'nin Müslümanlardan boşalan yerlere Hristiyan nüfus yerleştirme ve Kafkaslarda Osmanlı'ya karşı güvenli bir tampon bölge oluşturma siyasetidir.

³⁹ Köylerini bırakarak Şiran Kazası'na göç edenlerin 2 senelik ödemeleri gereken 4.260 kuruş vergi alınmıştır. BOA, A. MKT. UM, No: 6/94.

⁴⁰ Nakracas, a.g.e., s. 163.

⁴¹ BOA, NFS.d, 01123.

⁴² BOA, Meclis-i Vükela (MV), No: 179/20.

Bu nedenler içerisinde en az göze çarpanı doğa olayları sebebiyle gerçekleştirilen göçlerdir. 1893 ve 1894’de art arda meydana gelen kıtlık sebebiyle Gümüşhane Sancağı’ndan birçok aile köylerini bırakarak hayatlarını kazanmak maksadıyla yurt dışına göç etmişlerdir.⁴³

Ekonomik sorunlar sebebiyle memleket genelinde meydana gelen göçler, yöredeki madenlerin ekonomik önemini kaybetmesi ve faaliyetlerine son verilmesiyle Gümüşhane Sancağı’nda da görülmüştür. İlk zamanlarda yörenin içinde yer aldığı ekonomik buhran sebebiyle gerçekleştirilen göçler Rumların iş aramak ve geçimlerini sağlamak maksadıyla yaptıkları mevsimlik göçlerdi. Hristiyanların yurt dışına göçü konusunda bildirimde bulunan Avrupalı elçilik ve konsololar da bu durumu doğrularcasına yöredeki göçlerin sebeplerinin daha ziyade ekonomik şartlar olduğunu dile getirmişlerdir.⁴⁴ Yöredeki ekonomik istikrarsızlıktan etkilenen halk, hayatlarını kazanmak maksadıyla mevsimlik veya kalıcı olarak yurt dışına göçüyordu. Kömürkes ve madenci adıyla başkalarının topraklarını yurt edinen ve tarımla uğraşmak için arsa ve toprağı bulunmayan bu kişiler, Rusya’ya mevsimlik işçi olarak gelip gitmeyi kazanç kapısı haline getirmişlerdi.⁴⁵ Devrin Osmanlı kabineleri de iş aramak maksadıyla mevsimlik olarak yurt dışına gitmek isteyen bu tarz şahıslara izin veriyordu. Bu doğrultuda yöreden 1839-1861’de Gürcistan’ın Tiflis Şehri’ne 183, İran’ın Derbend Şehri’ne 2, Rusya’nın Ahıska ve Kırım yöresine 8 olmak üzere toplam 193 kişi göçmüştür.⁴⁶

Yöre halkının daha ziyade Rusya dolaylarını seçmelerinin nedeni Rusya’da rençberlik ve taşçılık işlerini yapmaya devam etme imkânı ve yakın olduğundan dolayı geri dönüş ihtimaline olanak sağlamasıydı. Gerçekten bu konuyla alakalı Fransa’nın Trabzon Konsolosu Stevens, 1857 Kasım’ındaki raporunda Santa yöresinden çoğunluğu duvar ve taş ustasıyla inşaatçı olan takriben 600 Rum ailenin Trabzon Rus Konsolosluğu’na başvuruda bulunduğu bahsetmektedir.⁴⁷ İlerleyen süreçte Rumlar içerisinde bu tarz göç taleplerinde bulunanlar olmuştur. Mesela,

⁴³ BOA, **Yıldız Perakende (Y. PRK)**, No: 9/21.

⁴⁴ Justin McCharty, **Ölüm ve Sürgün**, Çev. Bilge Umar, İstanbul, 1998, s. 134.

⁴⁵ Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Serander Yayınları, Trabzon, 2006, s. 284.

⁴⁶ BOA, **NFS.d**, 01123.

⁴⁷ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 131.

1874'te Rusya'ya göç etmek isteyen Gümüşhane Sancağı'nın Akçakale Köyü ahalisinden Hacı Dimitri Yani ve ailesine Hariciye Nezareti'nce gerçekleştirilen araştırmalar neticesi izin verilmiştir.⁴⁸ Fakat Hacı Dimitri Yani ve ailesi, Rusya'da bir müddet bulunduktan sonra geri Gümüşhane Sancağı'na döndü. Akabinde Dimitri Yani'nin 19 Aralık 1889'da Gümüşhane Mutasarrıflığı'na tekrar başvuruda bulunarak Rusya'ya göçmek istediğini öğreniyoruz.⁴⁹ 8 Mayıs 1892'de Yağmurdere Nahiyesi'nin Leri Köyü'nden Çakıroğlu Yor Veledi Kiryako ve arkadaşları Gümüşhane Mutasarrıflığı'na başvuruda bulunmuş ve aile bireylerini de yanlarına alarak Rusya'ya göçmek istediklerini ifade etmişlerdir. Kiryako ve arkadaşları kaleme aldıkları arzuhalde köylerinde gerçekleşen sellerden etkilendiklerini, bu sebeple birkaç yıldır Rusya'ya gittiklerini ve Rusya'da ticaretle uğraşarak hayatlarını kazandıklarını dile getirmişlerdir. Hanelerinde olmadıkları dönemlerde ise arazi ve hayvanlarını satmak zorunda kaldıklarından dolayı hayatlarını devam ettirecek paraları bulunmadığını ifade ederek aileleriyle beraber 32 kişinin de Rusya'ya göçmelerine izin verilmesini talep ediyorlardı.⁵⁰ Bir başka örnekte Herek karyesinin muhtarı, Rusya'ya iltica ettiği gerekçesiyle köyde yaşayan Vardimos'un mallarına el koyuyordu. Ancak bir süre sonra, söz konusu şahsın Rusya'ya sadece ticaret yapmak için gittiği ve köyünde yaşamaya devam edeceği ortaya çıkıyordu. Merkezi yönetim, Trabzon Vilayeti'nden olayın çözüme kavuşturulmasını istiyordu.⁵¹ Buna ek olarak Rusya'ya iş için gidenler bir müddet sonra belirli bir miktar parayı kazanıp memlekete geri gelmekteydiler.⁵² Geri gelmeyen işçiler ise elde ettikleri kazancın bir bölümünü memleketlerindeki ailelerine gönderiyorlardı. Mesela, 1900'de Rusya'da ticaret yapan Rumlardan bir kısmı Hariciye Nezareti'ne dilekçe vererek Trabzon'daki ailelerine yolladıkları paranın banker Polo ve Kosta kardeşlere teslim edilmesini talep ediyorlardı.⁵³

⁴⁸ BOA, **Hâriciye Nezâreti Hâriciye Tercüme Odası (HR. TO)**, No: 92/109.

⁴⁹ BOA, **Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT)**, No:1683/72.

⁵⁰ BOA, **Bâbîâlî Evrak Odası (BEO)**, No: 3/171.

⁵¹ BOA, **DH. MKT**, No: 1740/9. 7 Zilkade [1]320 (8 Temmuz 1890).

⁵² İpek, **Göçler**, s. 284.

⁵³ BOA, **Hâriciye Nezâreti Siyasi Kalemi (HR. SYS)**, No: 2418/49.

Rusya Devleti'nin Müslümanlardan boşalan yerlere Hristiyan nüfus yerleştirme ve Kafkaslarda Osmanlı'ya karşı güvenli bir tampon bölge oluşturma siyaseti de yöreden yurt dışına geçekleştirilen göçlerde etkili olmuştur. Rusya Devleti'nin Doğu Anadolu'da Osmanlı Devleti ile gerçekleştirdiği harpler esnasında Müslüman köylülerin Kafkasya'daki arazilerini bırakıp gitmeleri üzerine Rusya Devleti, Müslüman göçmenlerden boşalan yerleri bayındır bir şekilde tutabilmek ve yörenin gelişmesini sağlamak amacıyla Rum çiftçilerin bu yörelere göçmesini destekledi.⁵⁴ Rusya Devleti'nin takip ettiği bu siyaset neticesi ise Anadolu'dan bir kısım Rum ve Ermeni aileler Kafkaslara göçmeye başladı.⁵⁵ Bu siyasete uygun olarak Anadolu'dan Kafkaslara ilk göçler 1829'da Rusya Devleti çekilirken gerçekleşti. Akabinde bu rakam her geçen zaman arttı. Rusya'ya göçen bu insanlardan çoğu memleketlerindeki gayrimenkullerini elden çıkararak Rusya topraklarına yerleştiler.⁵⁶ 1858'de Rusya'ya göçmek amacıyla 200 kişiye pasaport verildi. 1863'te Rusların göçmen isteğinde bulunması üzerine yöreden birçok Rum, Rusya topraklarına göçtü. 1864'te 50-200 ailelik bir göçmen topluluğu Rusya'ya yöneldi. Bunun dışında 1831'de 200 aile, Kırım'a göçmek için istekte bulundu. 1864'te 30 Rum aile, Osmanlı idaresine Rusya'ya göç etme taleplerini ilettiler.⁵⁷

Rusya Devleti, kendi sınırlarına gerçekleştirilen göçleri desteklemek maksadıyla genellikle dedikodu aracılığıyla Güney Kafkasya'ya gelecek göçmen Rumlara çeşitli olanak ve kolaylıklar sağlanacağını sözünü vermekteydi. Rus din adamları ve konsoloslar da bu göçleri desteklemek amacıyla oldukça yoğun bir şekilde çaba gösteriyorlardı. Rusya'ya göçen bu insanlar yolculukları esnasında yerel din adamları, İran, Yunan ve Rus konsoloslarınca hazırlanan ve seyahat belgesi olarak resmileştirilen evraklardan faydalanıyorlardı.⁵⁸ Rus konsolosların ve din adamlarının yöredeki bu çalışmaları neticesi birçok aile Rusya'ya göçtü.⁵⁹ Bu olay dönem dönem Avrupa gazetelerinde yer buldu. 1882 Nisan'ında Avrupa gazeteleri

⁵⁴ McCarthy, **a.g.e.**, s. 136.

⁵⁵ İpek, **Göçler**, s. 284.

⁵⁶ BOA, **HR. TO**, No: 255/466.

⁵⁷ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 133-134.

⁵⁸ İlhan Ekinci, "19. Yüzyılda Ordu Kazasında Ermeni Nüfusu ve Göçler", **Yeni Türkiye**, S: 60, Eylül-Aralık 2014, s. 12.

⁵⁹ İpek, **Göçler**, s. 284.

Rus konsolosunun faaliyetleri neticesi Gümüşhane Sancağı'ndan Rusya'ya göç edenlerden bahsediyordu.⁶⁰

Gümüşhane yöresinde Rusya emelleri için çalışan din adamları ve konsoloslar, halkı göçe ikna ettikten hemen sonra göç edecek aileleri Trabzon ve Samsun limanlarına ulaştırarak buradan tekneler aracılığıyla Rusya'ya yollamaktaydılar. Mesela, Rus konsolosları ve din adamlarının anlaştıkları tekne sahiplerinden Kös Mahmud ve Rizeli Topal İlyas isimli kaptanlar Rize yönüne gitmek bahanesiyle Samsun'a 6 saat uzaklıkta yer alan Karaboğaz isimli yerden teknelerine 400 kişi alarak göçmenleri Rusya'ya götürmek üzere hareket etmişlerdi. Bu olayın duyulmasından sonra ismi geçen yerlerin acilen kontrol altına alınması ve kaptanların derdest edilmesi için emirler çıkarıldı. Trabzon Vilâyet Muavini Dimitraki Efendi gerekli araştırmaları yapması için Samsun'a gönderildi. Rizeli Ömer Reis'in hasmı Osman Remzi Efendi'yi ihbar etmesi üzerine Osman Remzi Efendi, Rusya'ya 500 Hristiyan'ı kaçıırken derdest edildi. Gerçekleştirilen araştırmalar neticesi Osman Remzi Efendi'nin göçmenleri Rusya'ya götürmesi mukabilinde 250 liralık anlaşma yaptığı öğrenildi.⁶¹ Gerçekten Yunan, Rus konsolosların ve din adamlarının Gümüşhane ve Trabzon sancaklarında uzun süreden beri Hristiyan halkın imtiyazları hususunda gerçekleştirdikleri faaliyetler ve halk içinde fitne tohumları ekmeleri neticesi 1,5 yılda Samsun ve Bafra limanlarından 180 hane Rum, Rusya'ya göçtü.⁶²

Yerel din adamları ve konsolosların ikna etmeleriyle resmi mercilerden izin alıp yurt dışına gitmek isteyenler de vardı. Mesela, 1902'de Gümüşhane Sancağı'ndan yurt dışına çıkmak üzere 660'ı erkek 24'ü kadın Hristiyan ve 585 Müslüman olmak üzere toplam 1.269 kişi pasaport almak için başvuruda bulunmuştur.⁶³

⁶⁰ BOA, **Yıldız Perakende Dâhiliye Nezâreti Maruzâtı (Y. PRK. DH)**, No: 1/44.

⁶¹ BOA, **A. MKT. MHM**, No: 428/9.

⁶² Kemal Saylan, **Gümüşhane-İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 159.

⁶³ **Trabzon Vilâyeti Salnamesi**, 1903, s. 939.

Gümüşhane Rumları içerisinde askerlikten kaçmak, vergi ödememek, sonuçlanan davalardan hüküm giymemek ve mahkeme sürecinde yabancı müdahalesiyle işi uzatarak şahsi çıkar elde etmek maksadıyla yurt dışına göçenler de vardı. Yurt dışına göçüp yabancı devlet vatandaşlığına geçerlerse vergi ödemeyecek ve askerlikten muaf olacaktı.⁶⁴ Bu fikirde olanlar yabancı devlet vatandaşlığına geçmek maksadıyla yoğun çaba sarf etmekteydiler. Bu yolla yabancı devlet vatandaşı olanların birçoğu Yunanistan ve Rusya vatandaşlığını seçiyordu. Mesela, 1868’de Trabzon, Tirebolu, Gümüşhane, Giresun, Akçaabat, Ordu ve Ünye kazalarında 1.000 kişiden çok daha fazla Rum, yabancı devlet vatandaşlığına geçmiş ve göçmenlerden %90 ile %95’i Rusya ve Yunanistan vatandaşlığını seçmişti.⁶⁵

Öte yandan Osmanlı Devleti; Rum din adamları, Yunan ve Rus konsoloslarının faaliyetleri neticesi Rusya’ya gerçekleştirilen göçleri engellemek maksadıyla bazı tedbirler almaya çalıştı. İlk olarak Devlet, mutasarrıflara yazı göndererek göçün nedenlerinin araştırılmasını ve alınması gereken önlemler hakkında önerilerini iletmelerini talep etti. Yerel idarecilerin bu talebe yanıtı, madenlerin eskisi gibi faaliyet göstermesi halinde göçün tamamen engelleneceği ve hatta göç edenlerin memleketlerine geri geleceği şeklindeydi. Ayrıca idareciler ilk olarak madencilikteki mevcut sorunların ortadan kaldırılmasını ve hak sahiplerinin ödemelerinin yapılmasını öneriyorlardı.⁶⁶

Bu öneriler üzerine devlet, muhtarların göç etme fikrinde olanlara nasihatlerde bulunarak bunları göç fikrinden vazgeçirmeleri için faaliyette bulunmalarını istedi. Tüm nasihatlerine karşın bu insanları göç fikrinden vazgeçirememeleri durumunda “*yine de içlerinden bazıları aldanarak hicrete teşebbüs ederlerse*” durumu Devlet’e bildirmelerini istiyordu. Mesela Muhlis Esad Efendi, Torul Kazası’nın Yağlıdere ve Santa köylerinde ikamet eden ve göç etmek isteyen bazı ailelere göçten vazgeçmeleri için öğütlerde bulunmuş; fakat bu aileler göç fikrinden vazgeçmemişlerdi. Bunun akabinde Esad Efendi, 30 Eylül 1869’da Dâhiliye Nezareti’ne yazı göndererek son durumu iletti. Esad Efendi’nin isteğini

⁶⁴ BOA, A. MKT. MHM, No: 410/43.

⁶⁵ Saylan, a.g.e, s. 159.

⁶⁶ BOA, HR. TO, No: 255/46; BOA, Bâbîâlî Evrak Odası Ayniyat Trabzon Defterleri (BEO. AYN. TZ. D), No: 933, s. 134.

inceleyen Dâhiliye Nezareti bu şahıslara nasihat etmesi için Dimitraki Efendi'yi yöreye yolladı. Dimitraki Efendi, yörede gerekli araştırmaları yaparak yöreye has önlemlerin alınması gerektiği fikrindeydi. Öte yandan da Santa, Krom ve Yağıldere köylerine giderek göç etmeye kararlı olan aileleri soruşturdu. Bu ailelerle iletişime geçerek göç nedenleriyle alakalı raporlar hazırladı. Dimitraki Efendi'ye göre göçlerin nedenleri arasında yörenin taşlık olmasına ilaveten eskiden göç edenlerden dahi askerlik bedellerinin alınması da vardı. Dimitraki Efendi, İstanbul'dan yollanarak Trabzon üzerinden Erzurum yönüne sevk edilmekte olan topların çekilmesinde vatandaşların zorla çalıştırılmasından kaynaklı yöre insanının zor duruma düşmesinin de göçlerin bir diğer nedenini doğurduğunu Dâhiliye Nezareti'ne iletti.

Dâhiliye Nezareti sunulan raporun ardından bir inceleme başlattı ve Trabzon Vilâyeti'nden bir yanıt talep etti. Trabzon Vilâyeti gönderdiği yazıda, topların çekilmesinde yöre halkından kimsenin cebre uğramadığını, sadece bu köydeki vatandaşların vatan savunması maksadıyla birkaç kez Erzurum'a gönderilen kızak ve topların nakli hususunda yardımcı olmak isteyenlerden istifade edildiğini anlatıyordu. Ayrıca yazıda, topların elle sevkinin gerçekleştiği ve ameleye ihtiyaç olunan hallerde Trabzon ve Gümüşhane halkından gönüllü olanlardan destek alındığı, hayvanla sevkinin imkân dâhilinde olduğu noktalarda ise amele ve öküzün ücretle sağlandığı belirtiliyordu. Bu şekilde bir kısım köy halkı önce kendi istekleriyle top çekmeye yardımcı olduktan sonra bu durumdan memnun olmadıklarını ifade ediyorlarsa bundan sonra kızak ve topların elle sevkinin gerçekleşeceği noktalarda bunlardan yardım kabul edilmeyeceği söyleniyordu.

Yörede ikamet eden halkın çoğunun memleket ve vilâyet sınırları içerisinde taşçı olarak geçimlerini sağladıklarını belirten vali, bu sebeple bu kişilerin %90'ının aslında göç etmek fikrinde bulunmadıklarını bazen “göç edeceğiz” sözünü söylemeyi bir alışkanlık haline getirdiklerini belirtiyordu. Bu kişilerin %10'unun da daha evvelden Rusya'ya göçen hemşerilerince durmadan aldıkları tavsiye mektuplarından sebep ihtiyatsız davrandıklarını ifade ediyordu.⁶⁷

⁶⁷ BOA, İ. DH, No: 601/41878.

Kaleme alınan bu yazı sonrası Dâhiliye Nezareti, Dimitraki Efendi'yi yeniden yöreye yollayarak incelemelerine başladı. Dimitraki Efendi göç fikrinde olanlara nasihatlerde bulundu. Dimitraki Efendi dışında bir kısım mülki hazırlıklar için alt düzeyde çok sayıda memur da Gümüşhane Sancağı'na yollandı. Maliye'den ve Trabzon Valiliği'nden çoğu kez yazılar yazılarak bu şahısların mal varlıklarının belirlenmesi talep edildi. Kaza ve köylerde incelemelerde bulunmak amacıyla başkanlığında muhasebeciler olan birer heyet oluşturuldu. Bu heyetlerin incelemeleri neticesi Gümüşhane Sancağı'nda nüfus ve emlak sayımları gerçekleştirildi. Santa, Krom ve Yağlıdere köylerinden göçenlerden askerlik bedeli alınmaması kararlaştırıldı. Bunun yanında bakaya hali şüpheli görünenlerin askerlik bedellerini ödemeleri için zorlanmaması istendi.⁶⁸

Doğal afetlerden etkilenen ve geçim darlığı yaşayan Rumlara yardımda bulunarak yörede kalmaları temin edilmeye çalışıldı. Mesela 1869 baharında Torul'un mahallerinden dere kıyısında zamanında toprak üzerine kurulmuş olan 14 haneden meydana gelen Livare Mahallesi'ndeki yapıların seller neticesi tahrip olması üzerine burada ikamet eden ahali başka yerlere göçmüştü. Devlet göçmenlere yeniden geri dönebilmeleri için hane başına 500 kuruş yardımda bulunarak toplam 6.000 kuruş ödeme yapmıştı. İhtiyaç durumları daha fazla olanlara ise mal sandığından karşılanmak üzere 12'şer lira ödeme gerçekleştirildi.⁶⁹

Osmanlı Hükümeti ayrıca Rusya Devleti ile anlaşma yaparak bu göç hareketlerini engellemeye de çalışmıştır. Rusya Devleti vatandaşlığına geçenlerin tabiiyetlerinin düzenlenmesi konusu ile alakalı Osmanlı Devleti ile Rusya Devleti arasında 10 maddeden oluşan bir kararname kaleme alınıp imzalandı. Bu kararnameyle birlikte Rusya Konsolosluğu'ndan bir memurun da yer aldığı bir heyet oluşturuldu.⁷⁰ Bir Rum göçmenin Rus tabiiyetine girebilmesi için Rusya'da aralıksız belli bir müddet yaşaması mecburiyeti getirildi. Gerçekten 1874'de Gümüşhane halkından Hacı Dimitri Yani, ailesiyle beraber Rusya Devleti tabiiyetine girmek için Hariciye Nezareti'ne başvuruda bulunduğunda kendisine Rusya kanunlarına göre

⁶⁸ BOA, İ. DH, No: 601/41878.

⁶⁹ Saylan, a.g.e., s. 161.

⁷⁰ BOA, A MKT. MHM, No: 410/43.

Rusya toprağında aralıksız 5 yıl yaşamadıkça Rusya Devleti vatandaşı sayılamayacağı ifade edildi.⁷¹ Alınan tüm önlemlere karşın Osmanlı Devleti, yöreden Rusya'ya gerçekleştirilen göç hareketine engel olamamıştır.⁷²

⁷¹ BOA, **HR. TO**, No: 92/109.

⁷² Cuinet, **a.g.e.**, s. 121.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜMÜŞHANE RUMLARI'NIN SİYASİ FAALİYETLERİ

3.1. Gümüşhane Rumları Arasında Zararlı Siyasi Akımlar

Pontus sözcüğü coğrafi bir isimlendirme olup Doğu Karadeniz bölgesindeki bir etnisite ve dini inancı nitellemek amacıyla kullanılmıştır. Bu bölgeye Pontus denilmesinin nedeni olarak Greklerin deniz manasında tüm Karadeniz havzasına Pontus adını vermeleri gösterilmektedir. Ancak burada yaşayanların Yunan ırkı ile bağlantısı tartışma konusudur. Tarihçiler arasında genel kabul gören görüş; yörede yaşayanların Kafkasya kökenli olduğudur.¹

Fransız ihtilalinin akabinde ulusal devletlerin ortaya çıkması, bununla ilintili olarak sömürgeciliğin hız kazanması dikkatle incelendiğinde, pragmatist bir bakış açısıyla ortaya konan tarihsel verinin, batı dünyasının emperyal amaçlarına bir vasıta olarak hizmet ettiği gerçeğini ispatlamaktadır. Şüphesiz bu fikrin en önemli icra alanı da dağılma evresindeki Osmanlı Devleti ve coğrafyasıdır. Şark Meselesi'nin çözümünde hiçbir tarihi gerçekliğe dayanmayan Ermeni Meselesi ve Pontus Sorunu benzeri konuların çözüme kavuşturulmasında bu fikir, son derece etkili kullanılmıştır. Pontus Sorunu, Yunanistan'ın tarih sahnesine yeni bir figüran olarak çıkartılması evresinde teşekkül eden Filiki Eteryay Cemiyeti'nin programında yer alan “*Megali İdea*”nın gerçekleştirilmesinde kullanılmak için değiştirilen tarihsel bilginin, siyasi alana taşınması şeklinde ortaya çıkmasıdır.²

¹ Tarihe baktığımızda ise bölgede Pontus ismi, Helen devletlerinin sahneden çekildiği ve Roma İmparatorluğu'nun sahneye çıktığı dönemde hüküm süren Pontus Krallığı için kullanılmıştır. Roma ve Bizans zamanında yörede yaşayanlar için Pontus isminin kullanıldığına dair herhangi bir kayıta rastlanılmamıştır. Ancak buna rağmen yöredeki misyonerlik faaliyetlerinin de tesiriyle bu coğrafyada kurulan *Trabzon Rum İmparatorluğu* için bazı tarihçiler Pontus kelimesini kullanmıştır. Hâlbuki Pontus, 19. yüzyılın başlarında antik dönemden esinlenerek misyonerler ve Rum gizli örgütlerince ortaya atılan hayal mahsulü bir kavramdır. Rahmi Çiçek, “Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Sorunu”, **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Editör: Veysel Usta, Serander Yayınları, Ankara, 2007, s. 201-202.

² Veysel Usta, “Sunuş”, **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Editör: Veysel Usta, Serander Yayınları, Ankara, 2007, s. 7-8.

Bu suni projenin destekçileri, Doğu Karadeniz bölgesinde sözde Pontus devletini kurabilmek amacıyla Türkler ve Ortodoksları çatıştırmak üzere faaliyetlerine başlarlar. Çeteleşme, Rus işgal hattının batısında başlar. Bu çetelerin ortak hedefi; Türkleri kışkırtarak bir şiddet olayına yol açmaktır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın akabinde Pontuşçu Rumlar, batı dünyasının bölgeye müdahalesini sağlamak amacıyla kargaşa çıkarırlar. Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk milleti bu tür hareketleri boşa çıkararak Millî Sınırlar içerisinde Türkiye devletini kurdu.³

Pontuşçuluk düşüncesinin tohumlarının filizlendiği saha Gümüşhane Sancağı'nın merkezinden itibaren Torul ve Maçka istikametinden Trabzon'a kadar uzanan sahayı kapsamaktadır. Pontuşçuluk düşüncesi ilk olarak Batı Avrupa'da doğarak Osmanlı memleketine ithal edilmiş bir doktrin olup, Osmanlı vatandaşı olan Rumlar arasında yaygınlaşması bundan sonradır.⁴

3.1.1. Gümüşhane Rumlarının Grekçe Öğrenimi ve Gümüşhane İsminin Grekçe'ye Çevrilmesi Talebi

19. yüzyılda Yunanistan'dan gönderilen öğretmenler aracılığıyla Rum mekteplerinde Rum gençlere Grek tarih ve kültürü empoze edilerek Grekçe öğretilmeye özen gösterildi. Rumların, yüzyılın sonlarına değin batılı güçlerin çabaları, tarih, dil ve kültür eğitimiyle Yunanistan'la bütünleşmesi planlanıyordu.⁵ Grek olduğu düşünülen Gümüşhane Rumlarının dil öğrenimine patrikhane özel bir önem vermekteydi. Mesela, patrikhaneden gönderilen Grek öğretmenler, Gümüşhaneli Rum çocuklara İstanbul Grekçesi eğitimi vermeye çabalamaktaydı. Bu durumu 1837'de, Gümüşhane Sancağı'nı ziyareti esnasında yeni açılmış olan iki Rum okuluna uğrayan Horatio Southgate şu şekilde anlatır:

³ Nedim İpek, "Osmanlı Coğrafyasında Yapay Ulus Devlet Kurma Projeleri", **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Editör: Veysel Usta, Serander Yayınları, Ankara, 2007, s. 27.

⁴ Selahattin Tozlu, "Gümüşhane Rumları ve Pontuşçuluk", **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Editör: Veysel Usta, Serander Yayınları, Ankara, 2007, s. 397.

⁵ Gümüşhane Rumları ve eğitim-öğretimi ile alakalı: Selahattin Tozlu, "Gümüşhane Rumları ve Pontuşçuluk", **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Serander Yayınları, Ankara, 2007, s. 397-408.

*“Bu okullara tecrübeli öğretmenler başkentten (İstanbul’dan) getirilmiş. Eski ve çağdaş Grekçe ile yazı dersleri okutulan temel dersler. Öğrencilerden birkaçı beni ziyarete geldi. Onların ağızından Konstantinopolis (İstanbul) Yunancasının tatlı ve ince tonlarını duymak özel bir zevkti. Bunu okullarında öğrenmişler. Ama bu çocukların anne ve babaları kendi mahalli ağızlarını konuşuyorlar ve bu dili çok iyi bilmesine rağmen, tercümanım, onlarla anlaşıyor.”*⁶

Horatio Southgate’ın kaleme aldığı bu olay hem Gümüşhane Sancağı hem de Doğu Karadeniz’in 19. yüzyıl tarihi açısından önemli bir konuya dikkat çekmektedir. Bu konu iki şekilde ele alınabilir: İlki, Yunan olmayan çocuklara ve onların üyesi olduğu topluluğa Yunanlılık bilinci aşlamak maksadıyla ortaya konan Helenleştirme çalışmasıdır. İkincisi ise, Osmanlı Devleti’nin egemenliği esnasında ve öncesinde İslamiyet’i seçen aile ve şahısların, ilk olarak Yunan, akabinde Hristiyan yapılması çalışmasıdır. Bunların gerçekleşmesi için de Grekçe eğitiminin kesinlikle verilmesi gerekmektedir.

Gümüşhane Rumlarını aslında ikiye ayırmak mümkündü. İlk kısım Grek asıllı, ikinci kısım ise Türkleşmiş Hristiyanlardı. Grek Rumlarının eğitim esasları, büyük oranda yabancı tahriklerinden esinlenen Pontusçu bir öğretimdi ve bu Türkleşmiş olanlara da tesir ediyordu. Zira Rumların tamamı İstanbul’da bulunan Fener Rum Patrikhanesi’ne tabiydi.⁷

II. Meşrutiyet devri Trabzon valilerinden ünlü düşünür ve yazar Mehmet Ali Ayni Bey, 1913’de Gümüşhane Sancağı’nı ziyaret etmiş ve Rum mekteplerini de teftiş etmişti. Şahit olduğu durumu şu şekilde izah etmiştir:

“1329/1913 senesinde bir aralık devren Gümüşhane’ye gittiğim vakit, Rum mektebini de ziyaret etmiştim. Çocuklar hiçbir kelime Rumca bilmedikleri halde, muallim de bir kelime Türkçe anlamıyordu. Daskal’a (öğretmene) nereli olduğunu

⁶ Horatio Southgate, **Narrative of A Tour Through Arménia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia**, V.1, New York, 1840, s. 166.

⁷ Tozlu, “Gümüşhane Rumları”, s. 401-402.

sormuştum. Kozanalı imiş. Bu hali Maarif Nezareti'ne ayrıntısıyla bildirmiştim. Fakat o zamanın icabı, yapılacak bir şey kalmamıştı."⁸

I. Cihan Harbi'nden hemen sonra Rumlarca öne sürülen Pontus Meselesi esnasında, Anadolu Ortodoks Hristiyanlar, Kayseri'de bir araya gelerek toplantı sonrası "*Türk Ortodoks*" olduklarını bildiren metropolitler, bundan böyle İncil'in Türkçe yazılıp okunmasını, kiliselerinde Rumca ayin yapılmamasını ve mekteplerde çocuklarının Türkçe eğitim almasını kararlaştırmışlardı. Belki de en dikkat çekici olan karar ise kiliselerine gönderilecek din adamlarının mutlak suretle Türk asıllı olmasını istemeleri idi. Bir başka ifadeyle Fener Rum Patrikhanesinden din adamı gönderilmesini kesinlikle kabul etmiyorlardı. Keza kararlardan bir tanesinde de *daskal* olarak nitelendirilen öğretmenlerin de mutlak suretle Türklerden olması konusunda hem fikirdiler. Papa Eftim'in riyasetinde alınan bu kararlara imza atanlar arasında Gümüşhane Metropoliti Yervasyos Efendi de yer almaktaydı.⁹

Gümüşhane ismi Pontuşçuluk için çok özel bir örnektir. 19. yüzyıl Sömürgeci Batılı güçlerin ve Osmanlı'yı paylaşmak için ürettikleri projelerinin tarih sahnesine konulduğu bir yüzyıl olmuştur. Bu asırda Türkçe olan yer isimleri Ermenice ve Grekçe'ye çevrilerek Osmanlı coğrafyasında tarihi haklar talep edilmiş ve edilmektedir. Bu örneklerden biri de Gümüşhane ismidir. Grekçe'ye, Argyropolis olarak çevrilen Gümüşhane, Selahattin Tozlu'ya göre gerçekte Türklerin koyduğu bir isimdi ve yörede tarihin hiçbir döneminde Rumların Argyropolis olarak isimlendirdiği bir şehir veya yerleşme mevcut değildi.¹⁰ Bizans İmparatorluğu zamanında da bölgenin en önemli gelir kaynaklarından biri olan gümüş madenlerinden dolayı şehre "*Gümüş Şehri*" anlamına gelen "*Argyropolis*" ismi verildiğini söyleyen kaynaklar da mevcuttur.¹¹

⁸ Mehmed Ali Ayni, "Anadolu'da Hristiyanlar", **İntikâd ve Mülâhazalar**, İstanbul, 1339/1923, s. 242-243.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Süreyya Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, 2. Baskı, İstanbul, 1996, s. 242-249.

¹⁰ Tozlu, **a.g.m.**, s. 399-400.

¹¹ David Winfield, "A Note on the South-eastern Bordes of the Empire of Trebizond in the Thirteenth Century", **Anatolien Studies**, XII, London, 1962, s. 168.

A. Bryer ile O. Winfield, Argyropolis ismi konusunda aşağıdaki satırları kaleme alırlar:

*“Ondokuzuncu yüzyılda Gümüşhane’nin Helenleştirilmesi çalışmasından başka bir şey olmayan Argyropolis adı, onyedinci yüzyıldan önce rastlanmayan bir isimdir.”*¹²

A. Bryer, Gümüşhane’ye kimler tarafından ve ne zaman Grekçe Argyropolis isminin verildiğini izah eder. Pontusçuluk ve Pontus düşüncesinin bilhassa Trabzonlu eğitim görmüş Rumlar içerisinde olgunlaştığı 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, yönetsel ve dini açıdan Trabzon’a bağlı Gümüşhane Metropolitliği alanında da bu tarz çalışmalara yönelinmişti. Bu yönden Trabzon’a göçen Gümüşhaneli Rumlar da önemli bir konum üstleniyordu. Bunlar içerisinde Haldiyalı öğretmen Triantataphyllides (Trayandafilidis), oğlunu Perikles ismiyle vaftiz ettirerek Atina’ya yollar. Perikles, Atina’dan geri geldiğinde Trabzon’da bulunan Phrontisterion mektebinde Rum çocuklara *Klasik Yunanca* ve *Xenophon* dersleri verir. 1846’da bu okulun müdürü Gümüşhane’ye Argyropolis ismini düşsel olarak vermiştir.¹³

Gümüşhane’nin Argyropolis şeklinde isimlendirilmesi Tozlu’ya göre tamamen bir çeviriden ibarettir. Türkçe isim birebir Grekçe’ye tercüme edilmiştir. 19. yüzyılda yöreye seyahat eden ve yöre hakkında bilgi veren seyyahların eserleri de aynı paraleldedir. Seyyahların hiçbirisi eserlerinde Gümüşhane isminin Greklerin ortaya attığı Argyropolis ile bağ kurmamış ve hatta böyle bir isimden dahi söz etmemiştir. Sadece Fransız seyyah V. Cuinet, Gümüşhane sözcüğünün Grekçe’de Argyropolis manasına geldiğini ifade etmiştir.¹⁴

¹² Anthony Bryer-David Winfield, **The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos**, 1, Washington DC, 1985, s. 303. Aynı nota ayrıca bkz. Anthony Bryer, "The Question of Byzantine Mines in The Pontos: Chalybian Iron, Chaldian Silver, Koloncian Alum and The Mummy of Cheria", **Peoples and Settlement in Anatolia and The Caucasus**, 800~1900, London, 1988, XI, s. 140; Tozlu, **a.g.m.**, s. 400.

¹³ Anthony Bryer, "The Pontic Greeks before the Diaspora", **Journal of Refugee Studies**, 4/4, Oxford University Press, 1991, s. 328; A. Bryer, "The Question of Byzantine Mines in The Pontos", s. 140; Tozlu, **a.g.m.**, s. 401.

¹⁴ Vital Cuinet, **La Turquie D'Asie**, 1, Paris, 1892, s. 127.

3.1.2. Pontusçuların Gümüşhane Rumlarını Tahrikleri ve Faaliyetleri

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Gümüşhane yöresinde gerçekleşen siyasi hadiselerin nedenlerini genellikle idârî taksimattaki boşluklar, idarenin uygulamalardaki hataları ve yörenin coğrafi özellikleri meydana getirmiştir.¹⁵ 20. yüzyıla baktığımızda ise yöredeki vakaların farklı bir şekil aldığı görülmektedir. Bu zaman diliminde yöredeki olaylar genellikle etnik ve dini bir şekil almıştır. Yerel din adamlarının yöredeki Rumları, Müslümanlara karşı tahrikleri yöredeki hadiselerin çoğalmasına yol açmıştır.

Rum dinî liderler ve yabancı konsolosluklarla iletişim içerisinde yer alan Torul Kazası'nın Hamza Köyü'nden Papas Niyofidos adında bir Rum kaybolan eniştesini aramak bahanesiyle 1905'te Anadolu turuna çıkmıştır. Memleketine geri dönmediği anlaşılan ve Yunan Donanmasına yardım toplama şüphesinden dolayı Niyofidos için yakalama kararı çıkarılmıştır.¹⁶

Trabzon Vali Vekili Mehmed Ferit Efendi, 15 Haziran 1907'de Osmanlı Hükümeti'ne yazdığı yazıda yöredeki yerel din adamlarının Rumları Müslümanlara karşı nasıl tahrik ettiğini şu şekilde açıklar: Hudura Köyü'nde yer alan Rum Manastırı Başrahibi'nin Gümüşhane Sancağı nüfus idaresinden temin ettiği pasaportla Batum'a gidip gelen Antomus adındaki bir papazın üzerinde Trabzon İskelesi Zabıta Heyeti tarafından gerçekleştirilen aramada 3 kitap ile birtakım belge ele geçirilmiştir. Kitaplar içerisinde yer alan "*Doğu Mecmuası*"nda Yunan Ayaklanması'na liderlik eden Makro ve Bucari'nin ifadesiyle "*Korkak Türkler kayıp olsun, Arabistan'a gitsin. Yunanlılar ileri ...*" tarzı ateşli sözler yer almaktadır. Bu tarz sözler Rumları, Müslümanlar aleyhine kışkırtarak galeyana getirmiştir. Ele geçirilen bir mektupta ise İstanbul'a seyahat eden bir gemi en ince ayrıntısına kadar betimlenmiş ve Osmanlı Devleti aleyhine Rumlar tahrik edilmiştir. Rahip Antomus, yapılan sorgusunda kiliseye yardım toplamak maksadıyla Rusya'ya gidip yaklaşık

¹⁵ Mehmet Yavuz Erler, "Trabzon Vilâyeti'nde Kânûn Kaçakları (1856-1869)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XIX, S. 30, Ankara, 1996, s. 77.

¹⁶ BOA, **Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Muamelât (DH. TMIK.M)**, No: 198/12-1. 18 Rabiulevvel [1]323 (23 Mayıs 1905).

800 lira civarında para toplayarak geri döndüğünü belirtmiştir. Adliyedeki sorgusunun ardından tutuklanan Antomus, kefaletinin ödenmesi üzerine tahliye edilmek zorunda kalmıştır.¹⁷

20. yüzyıla, devletin dayanağı Müslüman halk Trablusgarp, Balkan ve I. Cihan harplerine yoksullukla ve harbin yol açtığı sorunlarla devletini ve arazisini kurtarma mücadelesi vererek girmekteydi. Rum tebaa müreffeh bir hayat içinde, yaşamını kazandığı devleti yıkma ve yıkımdan en iyi şekilde faydalanma isteğiyle dış güçlerin desteklediği faaliyetler içinde yer alıyordu.

3.2. Rusya Devleti'nin Gümüşhane Rumlarına Yönelik Siyaseti

Gümüşhaneli Rumların esas problemlileri ve Pontusçuluk düşüncesini taşıyanları, memleket dışına göç edenleriydi. Bu konuda bilhassa Rusya Devleti ve kendi din adamlarınca kışkırtılan Rumların bazıları, henüz 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi esnasında, şehirde kaos ve karışıklık meydana gelmesi neticesi, Rus kuvvetleriyle beraber Rusya'ya gitmişti. Kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla bu ilk kabile Rumlar, Tiflis'e yerleşmişti.¹⁸ Zira 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başındaki birtakım veriler, Gümüşhane Rumlarının Tiflis ve Batum'daki Rumlar ve kiliselerle oldukça sıcak ilişkide olduklarını ortaya koymaktadır.¹⁹

Balkan harplerinin çıkmasıyla Rusya, Osmanlı Devleti'nin bu harplerle uğraşmasını fırsat bilerek Karadeniz'deki Rumlar üzerinde tahriklerini arttırdı. Rusya'nın amacı, Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasındaki toprakları birer birer Balkan devletlerine geçerken Osmanlı Devleti'nin dikkatini içerde yaşanacak sorunlara çevirmek ve aynı zamanda dış güçlerin de dikkatlerini Balkanlardan uzaklaştırmaktı. Karadeniz'deki Rumlar üzerinde izlenen politikanın propaganda merkezinin üssü olan Batum, Rumlar için gün geçtikçe önemini arttırdı. Gümüşhane ve Karadeniz'deki farklı yörelerdeki Rumlar buraya sıklıkla gelerek Ruslarla ve

¹⁷ BOA, **Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y. MTV)**, No: 311/65; BOA, **Yıldız Perakende, Umum Vilâyetler (Y. PRK. UM)**, No: 80/126.

¹⁸ Örneğin, 1852'e ait Gümüşhane Nüfus Defterinde, bazı Rumlar için, *"evlenerek Tiflis'e yerleşen"* açıklaması verilmiştir ki tahminimizi ispatlamaktadır. S. Tozlu, **XIX. Yüzyılda Gümüşhane**, s. 64-65.

¹⁹ Selahattin Tozlu, *"Gümüşhane Rumları ve Pontusçuluk"*, **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Serander Yayınları, Ankara, 2007, s. 405.

Rusya’da yaşayan Rumlarla iletişime geçiyorlardı. Batum’a gelen Rumlar, kendilerine empoze edilen zararlı düşüncelerle zihinleri yıkanıp örgütsel çalışmalarda yer almak üzere memleketlerine geri dönüyorlardı. Bilhassa haftanın belli zamanlarında Batum’dan posta vasıtasıyla ulaştırılan Rumca ayrılıkçı düşünceleri benimseyen gazeteler ve broşürler Gümüşhane ve kazalarındaki Rumların eline geçiyor ve bunları okuyan Rumlar, bölücü düşüncelerin propagandasını yapıyorlardı. Trabzon’daki Rus konsolosluğu da rahat durmayarak casuslar aracılığıyla Rumlar arasında asparagas haberler yayarak Rumları isyana teşvik ediyordu. Hülasa 20. yüzyıla adım atarken Rusya Devleti egemenliğindeki Batum ve Rus konsolosunun yaşadığı Trabzon, Rumlar ve hatta Ermenilere yönelik politik faaliyetlerin organize edildiği ve planlandığı iki merkez statüsündeydi. Balkan Harpleri başladığında bu iki merkezde bulunan Rus diplomatları ve casusları Rumlardaki ayrılıkçı düşünceleri diri tutmak ve Rumları isyana teşvik etmek üzere oldukça yoğun mesai harcadılar.²⁰

3.3. Balkan Harbi’nde Gümüşhane Rumlarının Pontusçuluk Faaliyetleri

Balkan Harpleri esnasında henüz seferberlik ilanıyla birlikte Gümüşhane’deki Rumlar, Osmanlı idaresini zor durumda bırakmak maksadıyla patrikhaneye durmadan şikâyet dilekçeleri vermeye başladılar. Balkanlarda harp devam ederken dış güçlerin ilgilerini Balkanlar üzerinden Osmanlı’nın iç işlerine çekmek ve Osmanlı hükümetini, Rumları sürgün ve katletmeye başladığı şeklinde dışarıda zor duruma sokmak planlanıyordu. Rusya Devleti’nin Batum, Trabzon konsoloslukları ve Trabzon Rum Metropolitliği tarafından organize edilerek çıkarılan dedikodulara göre İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin tahrikleriyle Trabzon’da Rumlar katledilecekti. 1912’nin Kasım ve Aralık aylarında Balkan Harpleri sürerken bu dedikodu yerli Rumlar arasında yayıldı. İstanbul’daki patrikhaneye şikâyet dilekçeleri yazıldı.

²⁰ Osman Köse, “Balkan Savaşları Sırasında Rusların Trabzon ve Gümüşhane Rumlarını Tahriki”, **Osmanlı’dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör**, Editör: Osman Köse, İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları, 2. Baskı, Samsun, 2017, s. 295-296.

Trabzon’da Rumların öldürüleceği dedikodusuna kanıt olarak patrikhane şu savları öne sürüyordu:²¹

- 1- Trabzon’da İki Rum vatandaşın öldürülmesi,
- 2- Bazı Rum ailelerine saldırılar,
- 3- Kerte Köyü’nün Osmanlı kuvvetlerince ablukaya alınması ve Rumların köyü terke zorlanması.

Gümüşhane Sancağı’ndan da aynı şekilde şikâyetler gelmekteydi. Rumların savlarına göre Gümüşhane Sancağı’nda da hadiseleri İttihat ve Terakki Cemiyeti koordine ediyordu. Bu sava göre İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi Gümüşhane Tahrirat Müdürü Rıza Efendi, Rumlara karşı yürütülen işkence ve baskıların sorumlusu ve planlayıcısıydı. Rıza Efendi, Takip Komisyonu’na atandıktan sonra farklı suçlardan ve askerlikten kaçan Rumlara yardım ve yataklık yaptıkları suçlamasıyla Rumlar üzerine korku salmak, ihtiyar heyetlerine ve din adamlarına işkence yapmakla itham ediliyordu. Rıza Efendi’nin dışında Mülazım Mustafa, Müdde-i umumi Hacı Asım Efendi ve Mahkeme reisi de Rumlara karşı işlenen suçlardan sorumlu tutulmaktaydılar. İstanbul’daki Patrikhaneye göre Rumlara yapılan işkencelere ve olası katliam dedikodularına kanıt olarak Gümüşhane Sancağı’nda şu hadiseler öne sürülmekteydi:²²

- 1- Rumlara baskı ve işkence yapılması.
- 2- Rumlardan yasal olmayan bir şekilde askerlik bedeli alınması.
- 3- Tantör Köyü rahibi papa Yorgi’ye ve köylülere kaçak Rumlara yardım ve yataklık yaptıkları gerekçesiyle işkence yapılması.

Patrikhanenin dile getirdiği şikâyete göre Trabzon, Gümüşhane ve kazalarında Rumlara yönelik her an hadiseler çıkması olasıydı. Harp başlar başlamaz Trabzon’da bu tür savlar Rumlar arasında dolaşmaya başlamıştı. Rumlar arasında bu tür bölücü propagandalar yapan çok sayıda kişi gözaltına alınmıştı. Trabzon

²¹ Tahrirat Sureti. 5 Kanun-ı Evvel 1328 (18 Aralık 1912). BOA, **Dâhiliye Nezâreti Siyasi Kısım Evrakı (DH. SYS)**, No: 112-22/28; Osman Köse, “Balkan Savaşları Sırasında Rusların Trabzon ve Gümüşhane Rumlarını Tahriki”, s. 296.

²² Patrikhane’den Adliye Nezaretine ’ne tahrirat. 5 Kanun-ı Evvel 1328 (18 Aralık 1912). BOA. **DH. SYS**, No: 112-22/28; Köse, **a.g.m.**, s. 296-297.

Valisi'ne göre bu hadiseler planlı bir şekilde üç kaynaktan çıkıyordu. Bunlar Rusya'nın egemenliği altındaki Batum, Trabzon konsolosluğu ve Trabzon'da yaşayan Rumlardan bazılarıydı. Buralardan çıkan dedikodular haftada birkaç kez Batum'dan gönderilen postayla da broşür ve gazetelerle destekleniyordu. Bir başka ifadeyle sistemli bir propagandanın parçasıydı. Trabzon Vilâyeti'nde meydana gelen bu asparagas haberler Ermenilerce İstanbul'da yayınlanan *Jamanak Gazetesi*'nde yer bularak herkese ulaştırılıyordu.²³

Patrikhanenin Rumların katledileceğine dair öne sürdüğü kanıtlar politik değil adli hadiselerdi. Mesela iddia edilen iki kişinin katledilmesi hadisesi Yomra'nın bir köyünde ve büyük bir ihtimalle toprak kavgası nedeniyle iki aile arasında gerçekleşen bir kavganın neticesiydi. İki Rum'u katleden köylü iki kişi, derdest edilerek mahkemeye sevk edilmişti. Bazı Rum ailelere saldırılması hadisesi de asparagas ve bayağı hadiselerdir. Trabzon şehir merkezinde terzide çalışan çocuk yaştaki erkek işçilerden bazıları, aynı çevrede olan başka bir terzide çalışan Ermeni kızlarına öğle molasında sözle tacizde bulunmuşlardır. Bu işçiler derdest edilmiş lakin bu hadise büyütülerek ailelere saldırı olarak lanse edilmişti. Trabzon'a yönelik Rusya himayesindeki Rum patriğinin savları bu yolla tamamen iftira ve abartı üzerine kuruluydu. Öyle ki o günlerde şehir sinemasını dolduranların çoğu Rumlardı.²⁴

Gümüşhane Sancağı ile alakalı olaylar ise Patriğin ifade ettiği şekilde olmayıp tamamen Rumların askerlik vazifelerinden firarlarıyla ilgiliydi. Gümüşhane'de, Kürtün ve Torul kazalarında birçok Rum yaşamaktaydı. 1877-1878 Harbi'nde bu yöreden birçok Rum'un Rus ordusunda savaşmak için Rusya'ya firar ettiği bir gerçektir. Benzer şekilde Rumlara askerlik vazifesi tebliğ edilince bu vazifeden firara başladılar. Gümüşhane Rumlarından çoğu da bu durumun içerisinde yer aldılar. Askerlik vazifesi gelenler veya asker olan Rumlar firar etmekte, gizlenmekte veya Rusya'ya sığınmaktaydılar. Bu yöntemlere başvuran Rumlar tutuklanarak hapsedilmekteydiler. Kanunları uygulayan Gümüşhane'deki yerel

²³ Trabzon İdare Meclisi üyelerinden Dahiliye Nezareti'ne Telgraf. 11 Kanun-ı Evvel 1328 (24 Aralık 1912). BOA, **DH. SYS**, No: 112-22/20.

²⁴ Trabzon Vilâyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne tahrirat. 10 Kanun-ı evvel 1328 (21 Aralık 1912). BOA, **DH. SYS**, No: 112-22/22.

idareciler bu konuda yasaların gereklerini yerine getirdikleri için suçlu ilan ediliyorlardı.²⁵ Gümüşhane Sancağı'nda Müdde-i Umumi, Mahkeme Reisi ve bir mülazımın Tantör Köyü rahibine işkence yaptıkları ve köy ihtiyar heyetine baskı yaptıkları dedikodusu da gerçekleştirilen tahkikat neticesinde doğru çıkmadı. Rahip ve köy ihtiyar heyetinin Gümüşhane mahkemesinde askerleri firara teşvik, yardım ve yataklık suçlarıyla yargılanmaları ve yargılanma aşamaları yasalara uygundu.²⁶

Dâhiliye Nezareti, Patrikhanenin evvelki şikâyetinden dolayı iddiaları araştırmak maksadıyla Trabzon ve Gümüşhane'ye bir tetkik memuru yollamayı düşünüyordu.²⁷ Lakin dedikodu olarak yayılan bu hadiselerin merkezi olan Trabzon Valisi'ne göre her şey yasalar çerçevesinde hukuk sınırları içerisindeydi. Bu sebeple bir inceleme yapılmasına lüzum yoktu. Trabzon Valiliğince vazifelendirilen yetkililer söz konusu hadiselerin meydana geldiği yerlere yollanarak inceleme başlatıldı. Gerçekleştirilen incelemeler neticesinde her iki dilekçede ifade edilen şikâyetler tahkik edildi ve rapor halinde Trabzon Valiliğine sunuldu.²⁸

Balkan Harpleri esnasında Trabzon Vilâyeti'nde, vilâyete bağlı sancak, kaza merkezi ve köylerinde önemli bir hadise saptanmamaktadır. Adalete intikal eden hadiseler de adi hadiseler düzeyindedir. Bu sebeple harp sonrasında Gümüşhane Rumlarının katledileceğine dair çıkarılan dedikoduları teyit eden ve bu şekilde hadiseler gösteren hiçbir ize rastlanmamaktadır.²⁹

²⁵ BOA, **DH. SYS**, No: 112-22/23.

²⁶ Dâhiliye Nezareti'nden Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne tahrirat. 28 Mart 1329 (10 Nisan 1913). BOA, **DH. SYS**, No: 112-22/52.

²⁷ BOA, **DH. SYS**, No: 112-22/12.

²⁸ Trabzon valiliğinden Dâhiliye Nezareti'ne telgraf. 28 Kanun-ı Evvel 1328 (9 Ocak 1913). BOA, **DH. SYS**, No: 112-22/7.

²⁹ Osman Köse, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Trabzon Vilâyetinde Suçlar, Suçlular ve Hapishaneler", **İlkadımdan Cumhuriyete Millî Mücadele**, Editör: Osman Köse, İstanbul, 2008, s. 27-46.

3.4. I. Cihan Harbi'nde Gümüşhane Rumlarının Pontusçuluk Faaliyetleri

I. Cihan Harbi esnasında Gümüşhane Sancağı'ndaki Rum papazları, ajanlık yapmaktan kendilerini alıkoyamadılar. Yöredeki bir papaz tarafından Trabzon Metropoliti Hrisantos'a yönelik kaleme alınan mektup, papazların ajanlık yaptıklarını tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir. Rum papaz, Hrisantos'a gönderdiği mektupta; kendisinin Rus işgal kuvvetlerinin yöreye intikalinden sonra Türk kuvvetlerinin sayısını, karargâhlarını deşifre etmek ve Türklerin Gümüşhane Sancağı ve Ardasa (Torul) yörelerindeki yerel Rumlara karşı işledikleri suçları araştırmak amacıyla Hrisantos'un emriyle ajan olarak görevlendirildiğini belirtmektedir.³⁰

Rumlar, I. Cihan Harbi'nin sonlarına yaklaştıkça Doğu Karadeniz yöresinde meydana getirmek istedikleri Pontus Rum Devleti'nin hudutlarına Gümüşhane Sancağı'nı da ilave etmek amacıyla çalışmalarına hız verdiler. Bu doğrultuda Gümüşhane Sancağı'nda 1917'nin Aralık ayında Trabzon Rum İttihad-ı Millî Cemiyeti'nin bir şubesini kurdular. Kurulan bu şube Gümüşhane Sancağı ve çevresinin Rumlarca korunmasını amaçlamıştı. Cemiyet, Trabzon Vilâyeti'ndeki Rum İttihad-ı Millî Cemiyeti'nin tüzüğüne göre çalışmalarını gerçekleştirecekti. Gümüşhane Metropoliti Ekinomos Teodoros da bu cemiyetin önde gelenleri arasındaydı. Hakikaten şube çalışmalarına başladıktan hemen sonra Cemiyet'in yönetim kadrosu üyelerinden Teodor Fitano Efendi, detaylı bilgi alması maksadıyla Trabzon İttihad-i Millî Başkanlığı'na gönderildi. Fitano'nun Trabzon Vilâyeti'ne gitmesi emrini veren Gümüşhane Metropoliti Teodoros'dan başkası değildi. Teodoros, Trabzon Metropoliti Hrisantos'un belgeleri arasında yer alan mektupta Gümüşhane Sancağı ve Trabzon Vilâyeti çevresinde Helenizm'in savunulması ve desteklenmesi maksadıyla yapılması lazım gelen tüm emirleri ve talimatları gerçekleştirmeye hazır bir şekilde beklediklerini ve verilecek emirleri Fitano vasıtasıyla kendilerine bildirmelerini istiyordu.³¹

³⁰ Yılmaz Kurt, **Pontus Meselesi**, TBMM Kültür ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1995, s. 65.

³¹ Yusuf Gedikli, **Pontus Meselesi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 216; Saylan, **Gümüşhane Sancağı**, s. 169'dan.

SONUÇ

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin hem iç hem dış politikada çok önemli sorunlarla mücadele ettiği bir dönem olarak tarih sayfasındaki yerini almıştır. 20. yüzyıla geldiğimizde ise devlet içerisindeki çözülme su yüzüne çıkmış; Trablusgarp, Balkan Harpleri ile başlayıp I. Cihan Harbi ile neticelenen süreçte devlet son demlerini yaşamıştır. İşte böyle buhranlı bir dönemde Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yer alan milletlerden biri olan Rumları, Gümüşhane Sancağı özelinde incelediğimiz çalışmamızda nüfus, göç ve sosyo-ekonomik faaliyetler kapsamında Rumların 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında, Gümüşhane Sancağı'ndaki yaşamlarına değinmeye çalıştık.

Gümüşhane Rumları çoğunlukla maden ocaklarında usta ve amele olarak çalışmıştır. Bunun yanı sıra çiftçilik, çobanlık ve ticaretle uğraşan Rumlar da olmuştur. Rumların nüfus verilerini incelediğimizde Torul Kazası'nın bir Rum yerleşim bölgesi olduğu sonucuna ulaşmaktayız. 1870'de 21.346 Rum nüfusa sahip olan Torul, 1914'te 30.547 Rum nüfusa ulaşarak bu sonucu doğrulamaktadır. En az Rum nüfusa ise Kelkit Kazası'nda rastlamaktayız.

Türklerle sıcak komşuluk ilişkileri geliştirerek yaşamlarına devam eden Rumlar genellikle gökkuşağını andıran rengârenk kıyafetler giymişlerdir.

Gümüşhane Rumları, Rumcayı çağrıştıran ancak Rumcadan oldukça farklı bir dil kullanmaktaydılar. Fakat çocuklarına mekteplerde Modern Yunanca dersi aldirtıyorlardı. Gümüşhaneli Rumlar Ortodoks Hristiyan olup İstanbul merkezli Fener Rum Patrikliği'ne bağlıydılar.

Gümüşhane Rumlarının eğitim ve öğretim alanında sancak dâhilinde 76 ibtidâî mektebi (42 Erkek, 34 Kız) ve 7 rüştiye seviyesinde mektepleri (4 Erkek, 3 Kız) vardı. Bu mekteplerde toplam 6.287 talebe eğitim görmekteydi.

Gümüşhane Rumları arasında özellikle Torul Kazası'nın Santa, Kromni, Stavrin ve İmera köylerinde görülen “Gizli Hristiyanlık” inancı da bulunmaktadır.

19. yüzyılda maden ocaklarının ekonomik değerini kaybetmesi üzerine Gümüşhane Rumları, başka yerlere göç etmişlerdir. Bu göçler sancak içine, sancak dışına ve yurt dışına olmak üzere üç şekilde gerçekleşmiştir. Yurt dışına gerçekleşen göçlerde ise Rusya ve Yunanistan ön plandadır. Göçlerde Rusya Devleti'nin izlediği siyasetin etkisi de oldukça önemlidir.

Müslümanlarla asırlarca uyum içerisinde yaşayan Rumlar, 20. yüzyılın ilk başlarında devletin zayıflaması akabinde gerçekleşen Trablusgarp, Balkan Harpleri ve I. Cihan Harbi esnasında Batılı güçlerin sahneye koyduğu “*Pontuşçuluk*” oyununa kanarak Gümüşhane Sancağı'nda da Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Gümüşhaneli Rumlar ve Müslümanlar arasındaki iletişimin genellikle olumlu ilerlediği, buna karşın Rumların sürekli tahriklere kapıldığı ve sonucunda Müslümanlara düşmanlık besledikleri apaçık ortadadır.

Son olarak mikro tarihçilik adına Gümüşhane Sancağı'nda yaşayan Rumları nüfus, göç ve sosyo-ekonomik sahalarda ele alıp incelediğimiz çalışmamızın bu yönde çalışmalar üretmek isteyen tarihçi ve araştırmacılara katkıda bulunmasını temenni ediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

A. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâbîâlî Evrak Odası (BEO), Numara (No): 3/171.

BOA, BEO, No: 2051/153817-1.

BOA, BEO, No: 2051/153817-2.

BOA, BEO, No: 2051/153817-3.

BOA, BEO, No: 3533/264948-2.

BOA, BEO. Ayniyat Trabzon Defterleri (AYN. TZ. D), No: 928.

BOA, BEO. AYN. TZ. D, No: 933.

BOA, Cevdet Maliye (C. ML), No: 614.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Umumi (DH. EUM. KLU), No: 9/40.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT), No: 1379/85-1.

BOA, DH. MKT, No: 1379/85-2.

BOA, DH. MKT, No: 1683/72.

BOA, DH. MKT, No: 1740/9.

BOA, DH. MKT, No: 1856/37.

BOA, DH. MKT, No: 2187/22.

BOA, DH. MKT, No: 2410/19.

BOA, DH. MKT, No: 2770/66.

BOA, Dâhiliye Nezâreti İdare (DH. İD), No: 214/10.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Siyasi Kısım Evrakı (DH. SYS), No: 112-22/7.

BOA, DH. SYS, No: 112-22/12.

BOA, DH. SYS, No: 112-22/20.

BOA, DH. SYS, No: 112-22/22.

BOA, DH. SYS, No: 112-22/23.

BOA, DH. SYS, No: 112-22/28.

BOA, DH. SYS, No: 112-22/52.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH. ŞFR), No: 96/99.

BOA, Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Muamelât (DH. TMIK.M), No: 198/12-1.

BOA, Hâriciye Nezâreti Hâriciye Tercüme Odası (HR. TO), No: 92/109.

BOA, HR. TO, No: 255/46.

BOA, Hâriciye Nezâreti Siyasi Kalemi (HR. SYS), No: 2418/49.

BOA, İrâde Adliye ve Mezâhib (İ. AZN), No: 11.

BOA, İ. AZN, No: 13.

BOA, İ. AZN, No: 14.

BOA, İ. AZN, No: 42.

BOA, İ. AZN, No: 100.

BOA, İrâde Dâhiliye (İ. DH), No: 601/41878.

BOA, İrâde Maarif Nezâreti (İ. MF), No: 20/18.

BOA, İ. MF, No: 22/8.

BOA, Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF. MKT), No: 694/2.

BOA, MF. MKT, No: 768/63.

BOA, MF. MKT, No: 925/22.

BOA, Meclis-i Vükelâ (MV), No: 179/20.

BOA, MV, No: 233/9

BOA, Nüfus Defterleri (NFS.d), No: 01123.

BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât (A. MKT. UM), No: 6/94.

BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair (A. MKT. NZD), No: 361/89.

BOA, Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM), No: 385/83.

BOA, A. MKT. MHM, No: 410/43.

BOA, A. MKT. MHM, No: 428/9.

BOA, Sadâret Divan-ı Hümâyûn Kalemi Mukâvelenamer (A.} DVN. MKL.), No: 24/13.

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y. MTV), No: 311/65.

BOA, Yıldız Perakende (Y. PRK), No: 9/21.

BOA, Yıldız Perakende, Dâhiliye Nezâreti Maruzâtı (Y. PRK. DH), No: 1/44.

BOA, Yıldız Perakende, Umum Vilâyetler (Y. PRK. UM), No: 80/126.

BOA, Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y. A. HUS), No: 340/108-1.

BOA, Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı (Y. A. RES), No: 68/9-2.

BOA, Y. A. RES, No: 68/9-3.

B. Salnameler

Trabzon Vilâyeti Salnamesi, Trabzon Vilâyeti Matbaası, Trabzon, 1286/1869.

1869, 1871, 1873, 1880, 1892, 1894, 1898, 1903, 1904.

Salnâme-i Devlet-i Âliye-i Osmanîye, Dersaadet Matbaası, İstanbul, 1328.

C. Gazeteler

Trabzon Vilâyet Gazetesi, No:1719, 6 Cemaziyelevvel 1324/28 Haziran 1906.

D. Kitaplar

AKKAYAN, Taylan: **Göç ve Değişme**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1972.

AKYÜZ, Yahya: **Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

ANDREADIS, Yorgo: **Gizli Din Taşıyanlar**, Çev. Atilla Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul, 1997.

BIJİŞKYAN, P. Minas: **Pontos Tarihi**, 2. Baskı, Çivi Yazıları, İstanbul, 1998.

BOSTAN, M. Hanefi: **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, TTK. Yay., Ankara, 2002.

ÇOKONA, Ari: **20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri**, Literatür Yayınları, Birinci Basım, Kasım 2016, İstanbul.

CUINET, Vital: **La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnée de Chaque Province De L'asie-Mineure**, Volume I, Paris, 1893.

- DERİNGİL, Selim: **19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidad [Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire]**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- DEYROLLE, Theophile: **1869'da Trabzon'dan Erzurum'a**, Çev. Reşad Ekrem Koçu, Çığır Kitabevi, İstanbul, ?.
- EMİROĞLU, Kudret: **Trabzon Vilâyeti Salnameleri**, C. I-XXII, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Ankara, 1993-2009.
- FOTIADIS, Costas: **The Ethnic and Religious Consciousness of the Greeks of the Pontos**, Aristotle University of Thessaloniki, Selanik, 1996.
- GEDİKLİ, Yusuf: **Pontus Meselesi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- HOFFMEISTER, Eduard Von: **Durch Armenien. Eine Wanderung Und Der Zug Xenophons Bis Zum Schwarzen Meere. Eine Militaer – Geographische**, Leipzig/Berlin, 1911.
- İPEK, Nedim: **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1878-1908)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- _____, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Serander Yayınları, Trabzon, 2006.
- KARPAT, Kemal: **Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

- _____, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KAYA, Önder: **Tanzimattan Lozan’a Azınlıklar**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005.
- KINNEIR,
John Macdonald: **Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814**, London, 1818.
- KURT, Yılmaz: **Pontus Meselesi**, TBMM Kültür ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1995.
- Mahmud Cevad, **Maarif-i Umumiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Ankara, 2002.
- MCCHARTY. Justin: **Ölüm ve Sürgün**, Çev. Bilge Umar, İstanbul, 1998.
- NAKRACAS, Georgios: **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni**, Çev. İbrahim Onsunoglu, İstanbul, 2005.
- ÖZİL, Ayşe: **Anadolu Rumları Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.
- ÖZTÜRK, Özhan: **Pontus Antikçağ’dan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasi Tarihi**, 3. Baskı, Nika Yayınevi, Ankara, 2016.
- PEARS, Sir Edward: **Turkey and Its People**, Methuen & Company, Limited, London, 1912.

- POOLE, Lane: **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, Çev. Can Yücel, Ankara, 1999.
- SAYLAN, Kemal: **Gümüşhane-İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.
- SMITH, Eli: **Researches of Rev. E. Smith and H. G. H. Dwight in Armenia Including A Journey Thorough Asia Minor, and into Georgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Chiristians of Oormiah and Salmas**, II, New York, 1833.
- SOUTHGATE, Horatio: **Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia**, Volume I, New York, 1840.
- ŞAHİN, M. Süreyya: **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1996.
- Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, Hazırlayan: İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2001.
- Şemsettin Sami, **Kamûsü'l-A'lâm**, Tıpkıbasım, C: V, Ankara, 1996
- TOZLU, Selahattin: **XIX. Yüzyılda Gümüşhane**, Akademik Araştırmalar, Erzurum, 1998.
- TURAN, Osman: **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul, 1980.
- _____, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, İstanbul, 1984.

ÜÇÜNCÜOĞLU,

Adnan Güngör:

Maden ve Mağara Kardeşliği, Gümüşhane, 2013.

YILMAZ, Özgür:

Tanzimat Döneminde Trabzon, Libra Yayınları, İstanbul, 2014.

E. Makaleler, Ansiklopedi Maddeleri ve Bildiriler

AVCI, Casim:

“Rum”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. 35, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 222-225.

BEYDİLLİ, Kemal:

“1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı’nda Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler”, **Belgeler**, C: XIII, S:17, Ankara, 1988, s. 365-469.

BRYER, Anthony:

“The Crypto-Christians of the Pontos and Consul William Gifford Palgrave of Trebizond”, **People and Settlement in Anatolia and the Caucasus: 800-1900**, Variorum Reprints, London, 1988, pp. 13-67.

“The Pontic Greeks before the Diaspora”, **Oxford University Journal of Refugee Studies**, Volume 4, Issue 4, 1991, pp. 315-334.

“R.M. Dawkins, F.W. Hasluck and the ‘Crypto-Christians’ of Trebizond”, **British School at Athens Studies**, Volume 17, Scholars, Travels, Archives: Greek History and Culture Through The British School at Athens (2009), pp. 59-66.

- ÇİÇEK, Rahmi: Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Sorunu”, **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Editör: Veysel USTA, Serander Yayınları, Ankara, 2007, s. 199-210.
- DAWKINS, R. M.: “The Crypto Christians of Turkey”, **Byzantion**, 8 (1933), pp. 247-275.
- EKİNCİ, İlhan: “19. Yüzyılda Ordu Kazasında Ermeni Nüfusu ve Göçler”, **Yeni Türkiye**, S: 60, Eylül-Aralık 2014, s. 1-22.
- ERLER, Mehmet Yavuz: “Trabzon Vilâyeti’nde Kânûn Kaçakları (1856-1869)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XIX, S. 30, Ankara, 1996, s. 69-98.
- ŞENTÜRK, Nurgül –
- SARI, Mahmut: “Gümüşhane Rum Erkek Okulu’nun Sanat Tarihi ve Tasarımı Açısından Değerlendirilmesi”, **Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi**, S. 32, s. 770-775.
- İPEK, Nedim: “Osmanlı Coğrafyasında Yapay Ulus Devlet Kurma Projeleri”, **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Editör: Veysel USTA, Serander Yayınları, Ankara, 2007, s. 11-27.
- KÖSE, İsmail; “Balkan Savaşları Sırasında Rusların Trabzon ve Gümüşhane Rumlarını Tahriki”, **Osmanlı’dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör**, Editör: Osman Köse, İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları, 2. Baskı, Samsun, 2017, s. 285-301.

“Birinci Dünya Savaşı Öncesi Trabzon Vilâyetinde Suçlar, Suçlular ve Hapishaneler”, **İlkadımdan Cumhuriyete Millî Mücadele**, Editör: Osman Köse, İstanbul, 2008, s. 27-46.

KURTARAN, Uğur:

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 8, Sonbahar 2011, s. 57-71.

Mehmed Ali Ayni,

“Anadolu’da Hristiyanlar”, **İntikâd ve Mülâhazalar**, İstanbul, 1339/1923.

ORTAYLI, İlber:

“Osmanlılar’da Millet Sistemi”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 30, Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara, 2020, s. 66-70.

ÖZCAN, Azmi –

BUZPINAR, Ş. Tufan:

“Church Missionary Society İstanbul’da Tanzimat, Islahat ve Misyonerlik”, **İstanbul Araştırmaları 1**, İstanbul, 1997.

REYHAN, Cenk:

“Osmanlı’da Millet Nizamnameleri: Avrupa ile Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri”, **Belgeler**, C. XXVII, S. 31, Ocak 2006, s. 33-90.

SAYLAN, Kemal:

“XIX. Yüzyılda Gümüşhane Sancağında Yaşanan Gayrimüslim Göçleri”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S. 20, Trabzon, 2016, s. 275-292.

SKENDİ, Stavrio:

“Crypto-Christianity in the Balkan Area Under Ottomans”, **Slavic Review**, Vol. 25, nu. 2, 1967, pp. 227-246.

- TOZLU, Selahattin: “Gümüşhane Rumları ve Pontusçuluk”, **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Editör: Veysel USTA, Serander Yayınları, Ankara, 2007, s. 397-408.
- TUNCEL, Metin: “Gümüşhane”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 14, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 273-276.
- USTA, Veysel: “Sunuş”, **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Editör: Veysel USTA, Serander Yayınları, Ankara, 2007, s. 7-8.
- ÜÇÜNCÜOĞLU,
Adnan Güngör –
KÖMÜRLÜ, Eren: “Osmanlı Dönemi Gümüşhane İli Madencilik Tarihine Genel Bir Bakış”, **Yer Altı Kaynakları Dergisi**, Yıl:5, S. 9, Ocak 2016, s. 97-102.
- ÜRKMEZ, Naim –
TOZLU, Selahattin: “Modernleşme Dönemi Osmanlı Taşrasında Eğitim Kurumları (Gümüşhane Örneği)”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Yıl:14, Bahar 2016, s. 81-114.
- WINFIELD, David: “A Note on the South- eastern Bordes of the Empire of Trebizond in the Thirteenth Century”, **Anatolien Studies**, Vol. XII, London, 1962, pp. 163-172.

F. Tezler

Doktora Tezi:

OKUYAN, Abdurrahman:

XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde (1875-1900) Trabzon, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Samsun, 2003.

SAYLAN, Kemal:

Gümüşhane Sancağı (1850-1918), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Tarih Programı Doktora Tezi, Trabzon, 2012.

G. Elektronik Kaynak (Web)

SC, Soundcloud.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Gizli Hristiyanlar”, Erişim 7 Eylül 2022.
<https://soundcloud.com/ottoman-history-podcast/osmanli-imparatorlugunda-gizli-hristiyanlar-zeynep-turkyilmaz>

EKLER

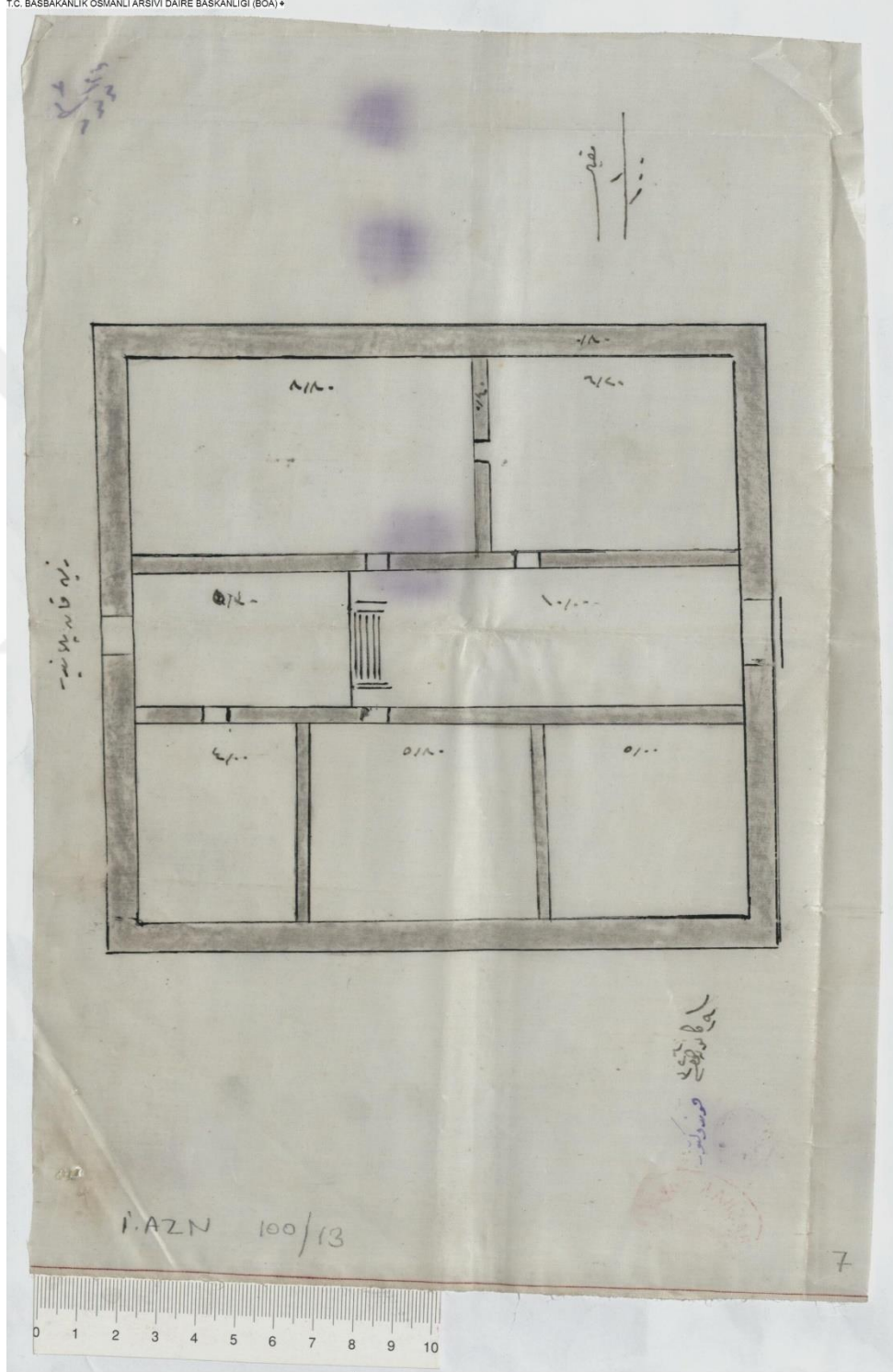
EK 1: 1915'e ait Torul Kazası'nın Müslim ve Gayrimüslim Rum Nüfusu

The image shows an open manuscript with two pages. The left page is numbered '2' and the right page is numbered '1/2'. Both pages contain handwritten text in Ottoman Turkish, written in a cursive script (Rika). The text is organized into columns, with some headings and sub-headings. On the right page, there is a small rectangular stamp that reads 'OSMANLI ARŞİVİ' (Ottoman Archives) and 'MİLLÎ KÜTÜPHANE' (National Library). The manuscript appears to be a historical document, possibly a ledger or a record book, given the structured layout of the text.

Nüfusu (Devam)

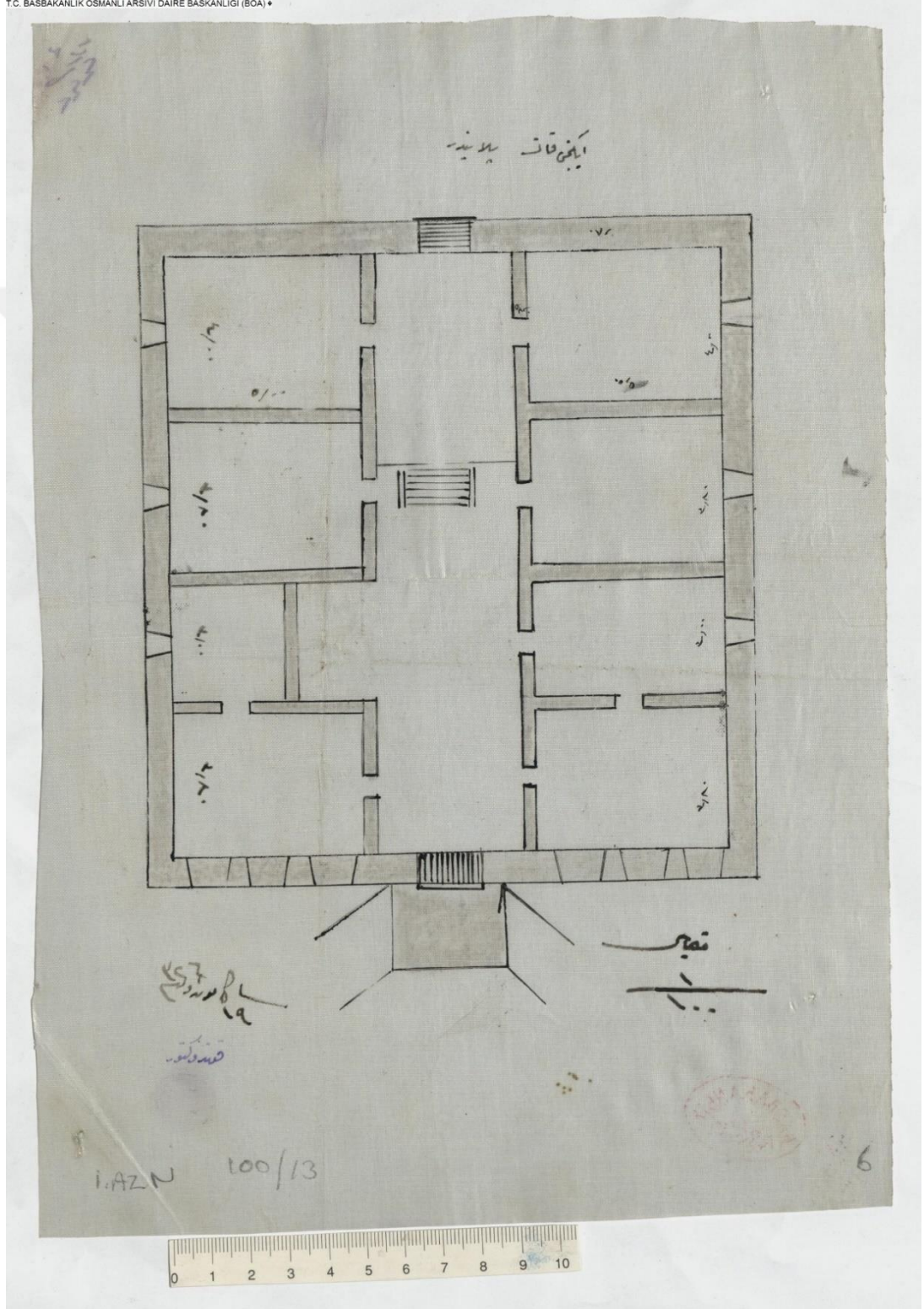
DHEUM.KLU.00009.00040.001

**EK 3: Gümüşhane'nin Hızırilyas Mahallesinde Bulunan Rum
Metropolithanesi'nin Zemin Kat Planı**

1.AZN.00100.00013.007

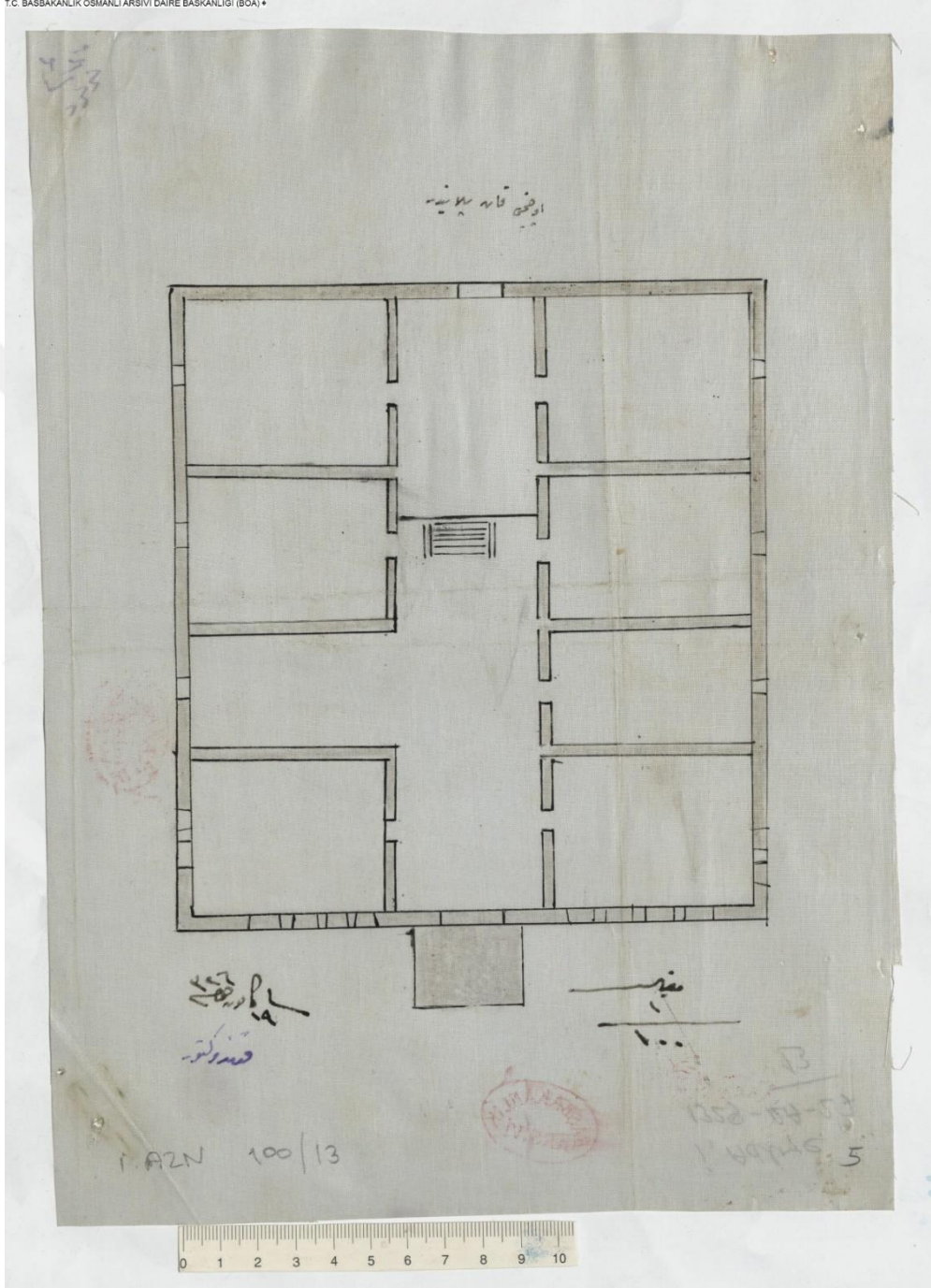
**EK 4: Gümüşhane'nin Hızırilyas Mahallesi'nde Bulunan Rum
Metropolithanesi'nin İkinci Kat Planı**

IAZN.00100.00013.006

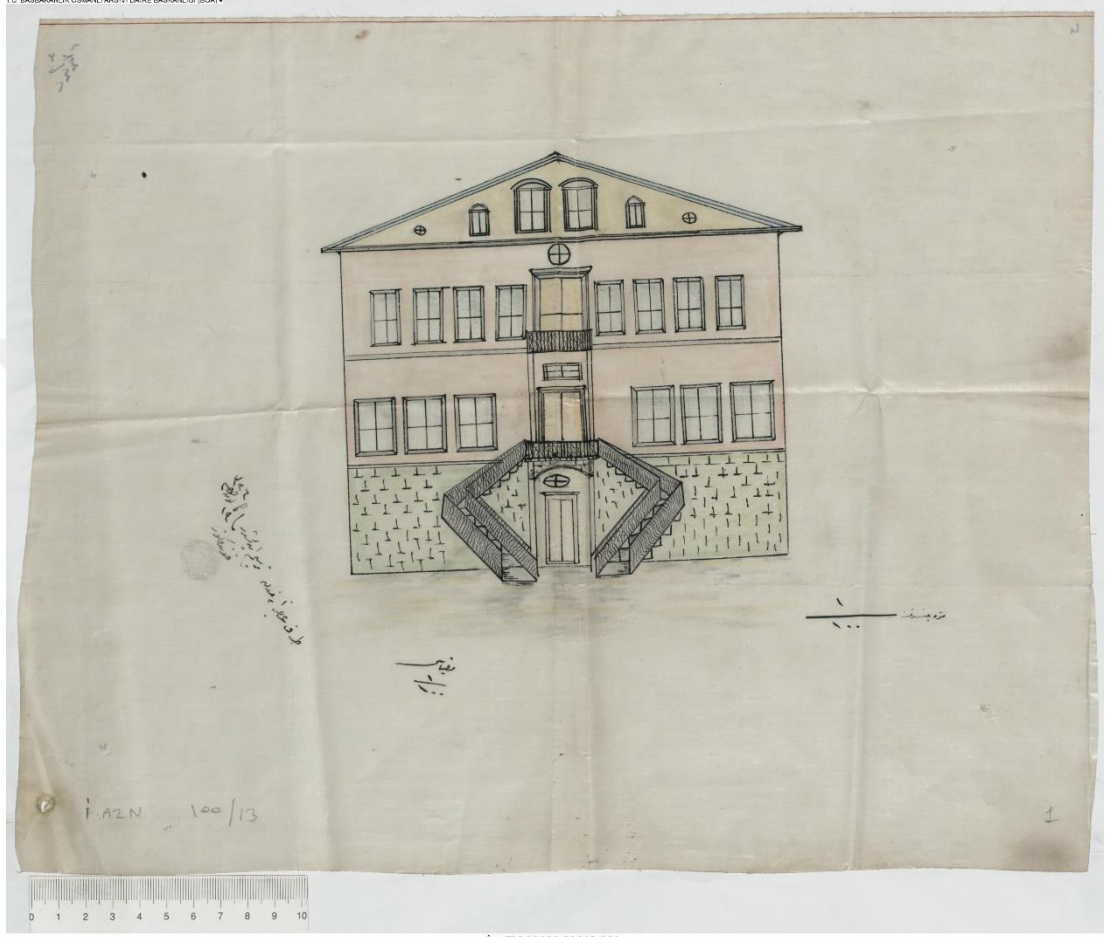
**EK 5: Gümüşhane'nin Hızırilyas Mahallesi'nde Bulunan Rum
Metropolithanesi'nin Üçüncü Kat Planı**

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) *

İ.AZN.00100.00013.005

**EK 6: Gümüşhane'nin Hızırilyas Mahallesiinde Bulunan Rum
Metropolithanesi'nin Resmi**

EK 7: Gümüşhane, Kelkit, Torul Kazalarıyla Aşağı Kürtün, Yukarı Kürtün, Yağmurdere, Kovans Nahiyelerinden Göç Eden Gayrimüslimlerin Nüfus Verilerinin Yer Aldığı NFS.d 01123 Kodlu 1861 Tarihli Defter

The document is a handwritten Ottoman census record (NFS.d 01123) from 1861. It contains several tables of population data for non-Muslims from various regions, including Gümüşhane, Kelkit, Torul, and the Kürtün area. The data is organized into columns, with headings in Ottoman Turkish. The tables are written in a cursive script, and the numbers are in Arabic numerals. The document is a single page with a header and several tables of data.

Region	Population
Gümüşhane	...
Kelkit	...
Torul	...
Kürtün	...
Yağmurdere	...
Kovans	...

EK 8: Gümüşhane Madenlerinde Çalışan Rumlar

Kaynak: Özhan Öztürk, **Pontus Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi**, 3. Baskı, Nika Yayınevi, Ankara, 2016. s. 712.

EK 9: Gümüşhane Rum Lisesi (Çetin Polat'ın Objektifinden-2018)

Kaynak: “Gümüşhane Rum Lisesi”, **Kültür Envanteri**, 17 Ağustos 2022, <https://kulturenvanteri.com/yer/?p=160993>.

EK 10: İmera Manastırı-1895

Kaynak: Özhan Öztürk, **Pontus Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi**, 3. Baskı, Nika Yayınevi, Ankara, 2016. s. 716.

EK 11: Osmanlı Zamanı Kromni'ye Bağlı Bir Köy

Kaynak: Özhan Öztürk, **Pontus Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi**, 3. Baskı, Nika Yayınevi, Ankara, 2016. s. 714.

EK 12: Santa’da Bir Ev

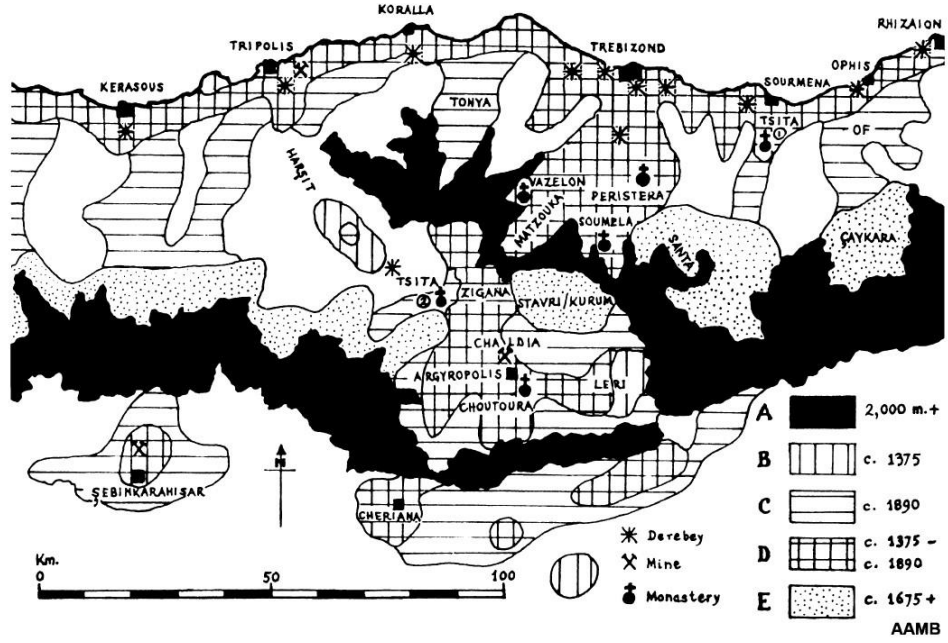
Kaynak: Özhan Öztürk, “Gümüşhane Dağlarında Rum Yerleşimleri: Santa, Kromni, İmera ve Stavrın”, **Özhan Öztürk**, Erişim Tarihi: 17 Mart 2021, <https://ozhanozturk.com/2018/01/14/gumushane-santakromni-imer/> .

EK 13: Santa’da Terk Edilmiş Bir Rum Kilisesi

Kaynak: Özhan Öztürk, “Gümüşhane Dağlarında Rum Yerleşimleri: Santa, Kromni, İmera ve Stavrın”, **Özhan Öztürk**, Erişim Tarihi: 17 Mart 2021, <https://ozhanozturk.com/2018/01/14/gumushane-santakromni-imera/> .

EK 14: Pontus Rumcası Konuşulan Bölgeler

Map.6.1: Key to Pontic Greek-speaking areas.

A Summer Pastures over 2,000 m.

B c.1375

C c.1890

D c.1375-1890

E from c.1675

Kaynak: Anthony Bryer, "R.M. Dawkins, F.W. Hasluck and the 'Crypto-Christians' of Trebizond", **British School at Athens Studies**, Volume 17, Scholars, Travels, Archives: Greek History and Culture Through The British School at Athens (2009), pp. 60.

**EK 15: Trabzon Vilayeti Dâhilinde Gümüşhane Kasabasının
Manzara-i Umumiyesi**

Kaynak: Özhan Öztürk, “Gümüşhane (Haldiya, Canca) Tarihi”, Özhan Öztürk,
Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022, <https://ozhanozturk.com/2018/01/14/gumushane/> .

EK 16: Buęa Madeni'nde alıřan Rumlar

(Graf von Schweinitz, 1905)

Kaynak: zhan ztrk, “Gümüşhane (Haldiya, Canca) Tarihi”, zhan ztrk, Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022, <https://ozhanozturk.com/2018/01/14/gumushane/> .

**EK 17: Seyyah Theophile Deyrolle'nin Kaleminden Gümüşhane
Sancağı'ndan Bir Manzara (1869)**

Kaynak: Nadir Avşaroğlu, **Anadolu Seyahatnamelerinde Madencilik**, s. 75.

EK 18: Torul Santa Rum Yarı (Nîm) Îdâdî Mektebi

Kaynak: BOA, İ. MF, No: 20/18.